

DANSKE STUDIER

UDGIVNE AF

GUNNAR KNUDSEN og MARIUS KRISTENSEN

1918

FOR UNIVERSITETSJUBILÆETS DANSKE SAMFUND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL

NORDISK FORLAG

H. H. THIELES BOGTRYKKERI

INDHOLD

Billeder til Axel Olrik: Gudfremstillinger paa Guldhornene	Bilag
AXEL OLRIK, Gudfremstillinger paa Guldhornene og andre ældre Mindes-	
mærker	1
FRITS HEIDE, Bidrag til Spørgsmaalet om den danske Almues Læsning i det	
18. Aarhundrede	36
POUL SCHJÆRFF, Den danske Jens og hans Sprog ..	49
LOUIS BOBÉ, Til „Johannes Ewalds Levnet og Meninger“	73
MARIUS KRISTENSEN, Om Oehlenschlägers „Helge“	97
F. OHRT, Finsk Tro og finsk Galder	107
H. GRÜNER NIELSEN, Danse paa Høj	119
JOHS. BRØNDUM-NIELSEN, Om Høysgaards Udtalebetegnelse	127
H. V. CLAUSEN, Kong Hugleik	137
AD. CLÉMENT, Tegn og underlige Gerninger	150

FRA SPROG OG LITTERATUR

Et Vers af Baggesen (<i>Niels Møller</i>)	80
Blaamand (<i>Verner Dahlerup</i>)	85
Fra Ordenes Samfund [Knud Hjortø] (<i>Viggo Brøndal</i>)	88
Hirtshals eller Hornsnæs (<i>Gunnar Knudsen</i>)	89
To utrykte Digte af Øhlenschläger (<i>Carl Roos</i>)	91
Lycke Bogen [Johs. Brøndum-Nielsen] (<i>Gunnar Knudsen</i>)	93
En Ibsen-Kommentar [H. Logeman] (<i>Gunnar Knudsen</i>)	94
Emil Aarestrup: Tidlig Skilsmisse (<i>Kristian Krarup</i>)	95
To danske gaadefulde Skuespil [Egill Rostrup] (<i>Gunnar Knudsen</i>)	166
Leonora Christinas „Styke af en Comoedie“ (<i>H. Logeman</i>)	167
„Det er ganske vist“ (<i>F. Ohrt</i>)	170
En förmodad Licentia poetica (<i>Sigfrid Ehrling</i>)	171
Esaias Tegnér [Frederik Böök] (<i>Holger Hjelholt</i>)	172
J. Grimm og tysk Korttegning overfor Dansk-norsk Retskrivning (<i>Gudmund</i>	
<i>Schütte</i>)	173
Blaamand (<i>Frits Heide, Verner Dahlerup</i>)	179
„Fagre Ord“ (<i>Olaf Hansen</i>)	180
„Figenbladet“ (<i>Axel Eegholm</i>)	181

Hvad er en Papegøje (<i>Henrik E. Flindt</i>)	182
Til Dr. phil. L. Bobé (<i>Hans Briz</i>)	185
Nogle vandrende Historier (<i>Marius Kristensen</i>)	185

KULTUR OG FOLKEMINDER

Danske Soldaterbreve [Harald Nielsen] (<i>Thorkild Gravlund</i>)	48
Trylleformler [F. Ohrt] (<i>J. W. S. Johnsson</i>)	81
Braavallaslaget [Ture Hederström] (<i>Gunnar Knudsen</i>)	83

DEN GREVELIGE HJELMSTJERNE-ROSENCRONESKE STIFTELSE
har bekostet Billederne til Axel Olrik: Gudfremstillinger paa Guldhornene.

BILLEDER

TIL

AXEL OLRIK

GUDEFREMSTILLINGER PÅ GULDHORNENE

Fig. 1. Kernunnos med Hjortehorn.
(Bertrand: Religion des Gaulois, 314).

Fig. 2. Tanaros med de tre Hoveder og
en hornet Gud, Kernunnos.
(Bertrand: Religion des Gaulois, 317).

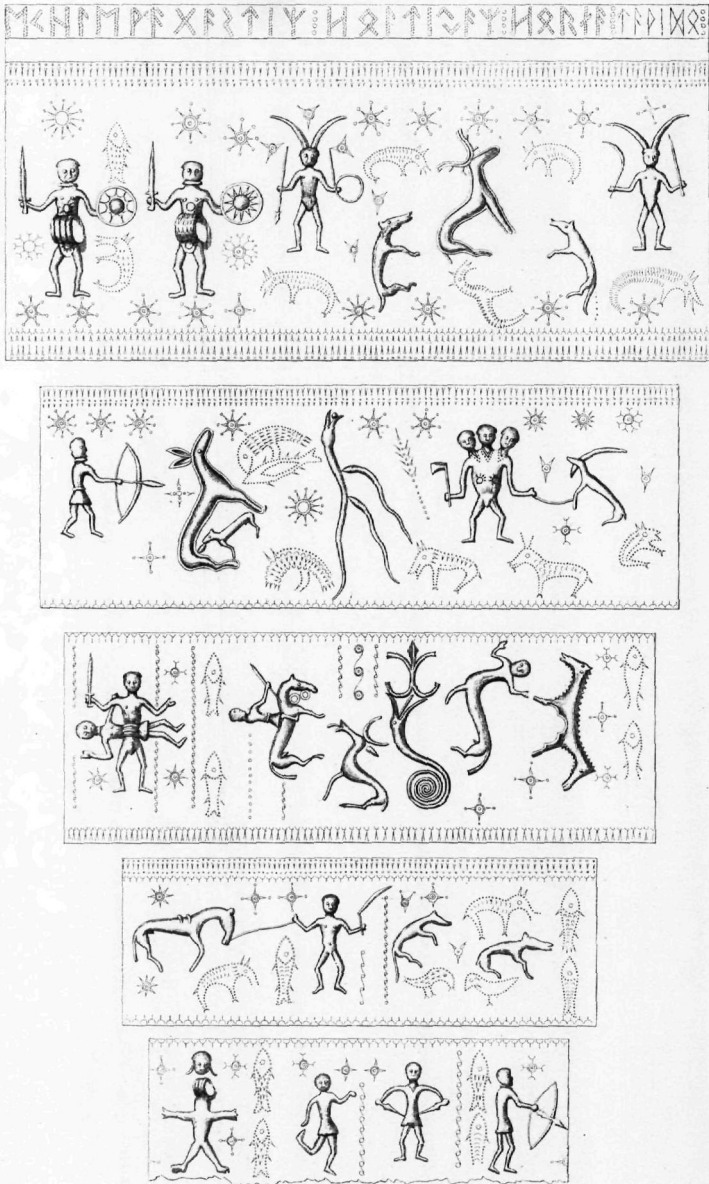

Fig 3 Det kortere Guldhorn.
Efter Atlas for nordisk Oldkyndighed. Kbh 1857.

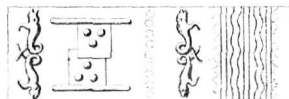
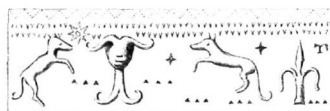
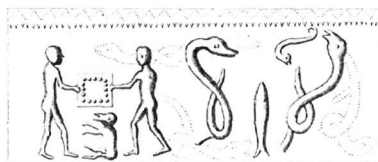
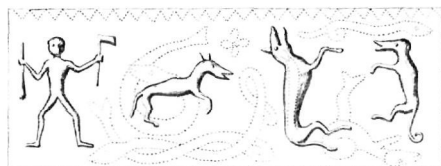
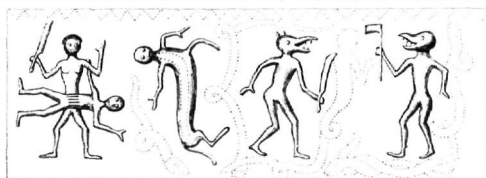
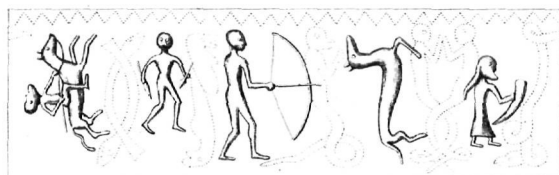
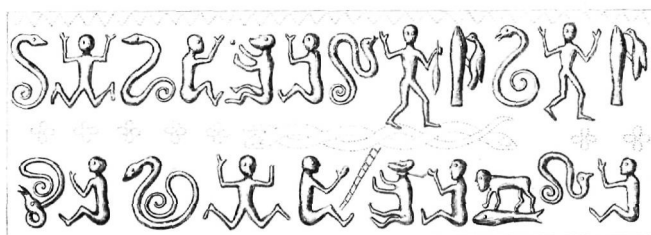

Fig 4. Det længere Guldhorn.
Efter Atlas for nordisk Oldkyndighed. Kbh. 1857.

Fig 5

Fig. 6.

Fig. 7.

Fig 8.

Fig. 5—8. Bronzepladerne fra Øland.

Efter H. Schüek och K. Warburg: Svensk Litteraturhistoria I, 49—50.

Fig 9. Hjelmplade fra Vendel.
Efter Stolpe & Arne: Graffältet vid Vendel.

Fig. 10. Guden med Ulvehoved.
Sydtyskland.

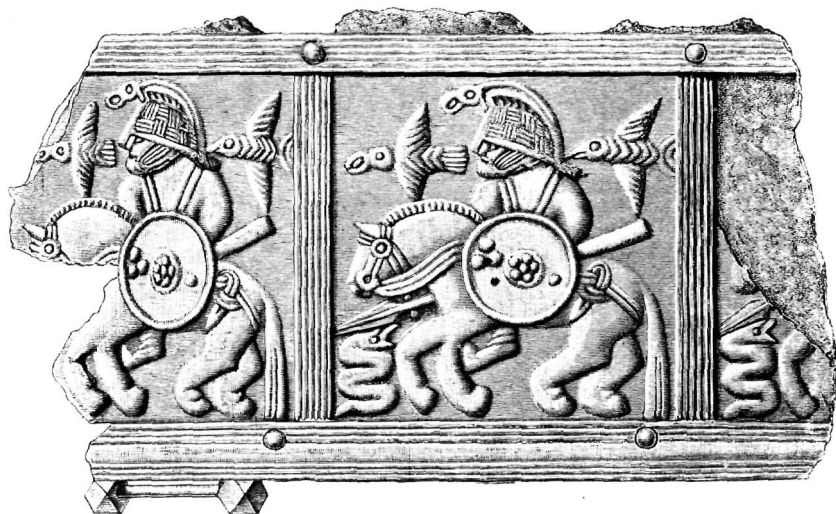

Fig. 11. Hjelmsplade fra Vendel.
Efter Stolpe & Arne: Graffältet vid Vendel.

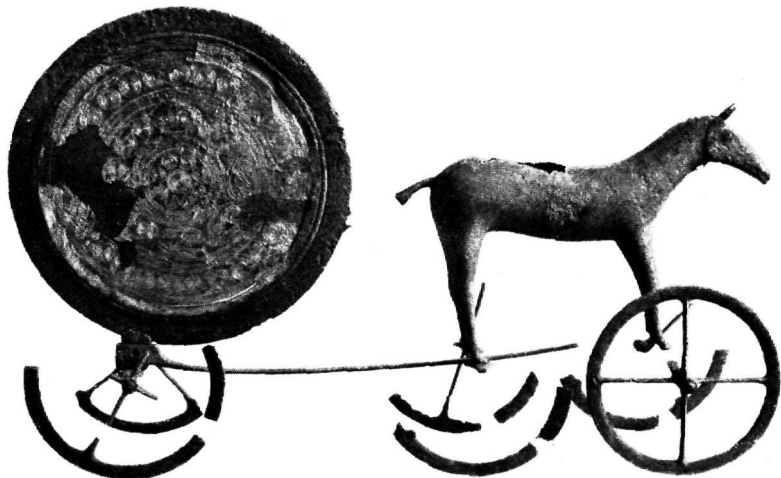

Fig. 12. Solvognen fra Trundholm
Efter Fotografi.

Fig. 13. Af Sølvkedlen fra Gundestrup.
Efter Nordiske Fortidsminder I, Tavle IX.

Fig. 14. Af Sølvkedlen fra Gundestrup.
Efter Nordiske Fortidsminder I, Tavle X.

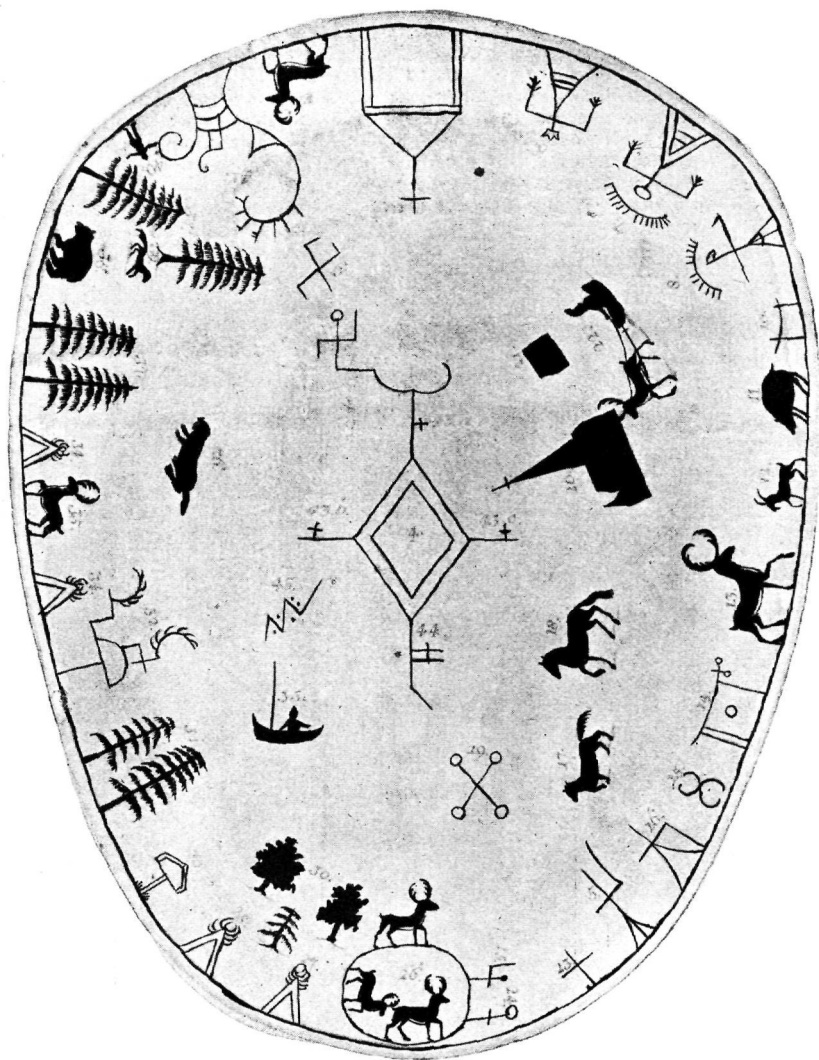

Fig 15. Lappisk Troldtromme (Runebomme).
 Efter Leems Beskrivelse af Finmarkens Lapper, Kbh. 1767.

Fig. 16. Snoldelev-Stenen.
Efter Wimmer.

Fig. 17. Gullandsk Runesten (Hablingbo).
Efter Schück och Warburg: Svensk Litteratur-
historia I, 101.

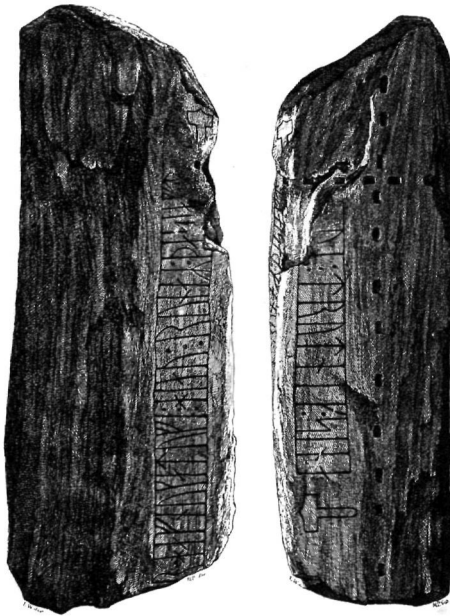

Fig 18 Læborg-Stenen.
Efter Wimmer.

GUDEFREMSTILLINGER PÅ GULDHORNENE

OG ANDRE ÆLDRE MINDESMÆRKER

AF

AXEL OLRIK

I. GULDHORNETS GUDETYPER.

FORSØGENE på at tolke de store billedmonumenter fra Danmarks oldtid har hidtil været mislykkede, eller de har i alt fald ikke været lykkede. Ingen bedrift af et tolkersnilde, der pludselig åbnede den skjulte forståelse, så at den stod fast og klar for kommende slægter, knytter sig til dem. Tværtimod, mænd som Ole Worm, Japetus Steenstrup og Worsaae, for ikke at tale om mange ringere ånder, har fremsat åndrige udlægninger, men for eftertiden har de stået som lige forgæves. At prøve på en ny tolkning f. eks. af guldhornene vil være som at kaste en grav på kirkegården, — med mindre vi kan forstå, hvad der var fejlen i de tidligere tolkninger, og vi dernæst kan stille spørgsmålet under en anden rigtigere form.

Fejlen hos de ældre forskere var den, at de troede at kunne finde en løsning, der løste alle gåder, og dernæst den at de søgte denne løsning på vidt spredte områder; i deres egen tids etisk-religiøse begreber, i indisk buddhisme eller i Islands myteskrifter. I modsætning dertil må vi være glade, hvis vi kan flytte skellet mellem det kendte og det ukendte et stykke; og først og fremmest må vi være os bevidst, at vi ikke kan søge hvorsomhelst, men kun indenfor visse grænser.

Den videnskabelige kunst er egentlig ikke at finde en løsning, men finde de grænser, indenfor hvilke løsningen må ligge.

Det er oldforskningens og sprogforskningens ære, at de har sat os disse grænser. De har sat os en bestemt tid for guldhornene,

det 5te årh. e. Kr. De har lært os, at den mand, der forfærdigede hornene, eller rettere der forfærdigede det korte guldhorn, talte et sprog af gotisk stamme, som vi kalder for urnordisk, fordi det senere oldnordiske har udviklet sig deraf¹. De har lært os, at han — ligesom de andre kunstnere i „folkevandringstiden“ — stod under indflydelse af romersk kunst og billedtyper, i et enkelt tilfælde også af gallisk tradition. Denne tidens, nationalitetens og kulturens bestemmelse er den første store afgrænsning af spørgsmålet.

Men hvad har oldforskningen at fortælle om selve fremstillingerne mening? Først og fremmest at de er af mytisk indhold. Disse kentaurer og andre sælsomme blandingsskikkelser skal ikke fremstille den synlige verden. Den trehovedede nøgne skikkelse med sine forskellige attributer i hænderne er en gud. Vi må overhoved se guder i en række af skikkelser, der er nøgne, frontstillede, og til dels forsynet med redskaber der ikke praktisk hører sammen, men naturlig lader sig opfatte som en guds forskellige kendetegn. Særlig de to øverste ringe af korte guldh. har mange sådanne; den store mængde af stjerne- og korsagtige tegn, der omgiver dem, tyder i samme retning.

Af de enkelte figurer kan oldforskningen tolke nogle, o: tolke dem arkæologisk, påvise deres forbilleder tilbage til klassisk oldtid. Fuglen, der sætter sine kløer i fisken, er fra først af bymærke for en græsk stad ved Sortehavet, og går dernæst over til blot at være figurmotiv². Hestemanden er den romerske kentavr. Den trehovedede gud er Gallernes Tanaros.

Men alt dette oplyser os ikke om, hvad den kunstner der skabte hornene, og den menighed der gemte dem, tænkte sig ved billederne. Herpå kan arkæologerne ikke svare; ti de har intet materiale af nordiske mytefremstillinger.

Tolkning af mytebillederne må vi enten opgive eller vi må benytte literært materiale. Her er vi i det store tveføre. Kan vi ad literær vej bestemme, hvilke guder der dyrkedes på den jyske halvø, eller overhoved i de gotisk-germanske lande?

Lad os besvare spørgsmålet først for Tysklands (o: Vesttysklands) vedkommende. Tacitus nævner os Merkur, Mars og Herkules, samt delvis Isis (o: en dødsgud, en krigsgud, en styrkegud, og en kvindelig frugtbarhedsguddom). Den German, der først oversatte

¹ Wimmer, [Die Runenschrift Side 7, m. fl. Steder]. ² H. Hildebrand i Antiqv. akad. månadsblad 1874. 38.

ugedagene på sit modersmål, kender tre tilsvarende hovedguder; Wodan, Tiu, Thunor, og gudinden Frøka; i øvrigt var han så fattig på guder, at han end ikke havde nogen for alle gængs gud til at oversætte den sidste ugedags navn med, den måtte gå på sin latin: Saturns-dag. I Saksernes afsværgeformel fra Karl den stores tid træffes: Wodan, Thunor og Saksnot (ɔ: sværdføreren), den sidste øjensynlig et navn på Tiu. I de syvhundrede år fra Tacitus til Karl den store kan vi ikke spore nogen ombytning; den samme lille gudekres står uforandret.

For Nordens vedkommende har vi ikke kilder ældre end vikingetiden, omtalende en gudekres. Men i vikingetiden står en bestemt række fast. Nordens største og mest ærede helligdom i Upsala rummede billeder af Odin, Thor og Frøj; i Danmark nævnes sædvanlig Odin og Thor som hovedguderne, en enkelt gang Odin, Thor og Frøj; en forbandelse ved Odin, Thor og Frøj forekommer i eddakvadet om Skirnes færd; en eneste undtagelse er den gamle islandske edsformel, der indeholder Njord, Frøj og Thor. Den samstemning, hvormed treheden Odin-Thor-Frøj overholdes, viser at den må have ret dyb rod; og på mange andre måder bl. a. ved stednavne kan vi kontrollere, at hver enkelt af disse hovedskikkelser går ikke så lidt tilbage i tiden. For den af dem, som vi ikke har truffet sydligere, Frøj, gælder det desuden, at dyrkelsen af Vanerne er gammel i Østersølandene (Nerthus). I analogi med det tyske forhold må vi vente, at disse hovedguddomme står fast fra en forhistorisk tid af; i hvert fald er det usandsynligt, at gudsdyrkelsen skulde have forskudt sig stærkt fra 5te årh. til vikingetiden¹.

Lad os med dette udgangspunkt atter gå til guldhornenes fremstillinger, ikke til dem alle, men til de to øverste ringe, til de frontstående, med attributer forsynede nøgne gudeskikkelser.

På den mest iøjnefaldende plads, lige under runeskriftens begyndelse, ses en gud med spyd i højre hånd og ring i venstre; to andre kendetegn, den hornede hjælm og staven, har han fælles med den tilsvarende gud på den anden side, de synes da snarest at være et fællesteegn for disse øverste guders stilling. Spyd og ring er hans særtegn; ingen anden gud på guldhornene fører dem. Indenfor vikingetidens mytologi fører kun en eneste gud spyd som sit våben: Odin; og kun en eneste gud er ejer af en mærkelig ring: Odin. I Upsala-helligdommen var våbnet kendetegn for Odins

¹ [Med Blyant i Marginen tilføjet: sprog].

billedstøtte. Alt det fører til den slutning, at den øverste gud på guldhornet er Odin. Ganske vist har han ikke det lange skæg og den blå kappe, som hørte med til en senere tids udmaling af Odin. Men vi véd ikke, hvorledes vikingetidens gudebilleder af Odin så ud; hvem véd om ikke f. eks. Upsalahovets Odin var en nøgen og skægsløs billedstøtte med spyd i hånden. De ved siden af, på hornets underside, afbildede dyr, en hjort og to ulve, kan ikke tale imod henførelsen til Odin. Disse dyr vil, indenfor nordisk mytologi, være at henføre enten til solen eller til Odin.

Dette resultat for den første figur på guldhornet stemmer med den eneste samtidige kilde, vi har for folkevandringstidens religion. Det hedder hos den græske forfatter Prokop, 3: tidlig i 6te årh. e. Kr., at Skandinaviens beboere som deres øverste gud dyrker Ares (3: krigsguden) og at de iøvrigt tilbeder mange andre guder og vætter¹.

I ringen under dette Odins billede ses en anden figur: en lignende nøgen skikkelse, med tre hoveder; i højre hånd holder han en økse, med venstre fører han en buk i en snor. Går vi den arkæologiske vej til at bestemme hans værdi, bliver det følgende. Den trehovedede gud er en karakteristisk figur fra den galliske mytologi; han regnes for at være Tanaros, tordenguden. Som nordisk gud hører han da til den gruppe af dyrkelsesformer — velkendt fra det store Gundestrup-sølvkar — som er efterligning af gallisk religion. Her i Norden, på den jyske halvø, har figuren naturligvis ikke båret et keltisk navn, men et i indhold tilsvarende nordisk. Arkæologisk bestemmes han da som tordengud.

For hans bestemmelse ud af mytologien må økse og buk være holdepunkter. Kun én gud har med bukke at gøre; det er Thor. Kun én gud fører et økseagtigt hugvåben; det er Thor med sin hammer. Man kan indvende, at en økse er ikke helt det samme som en hammer; og at øksen ikke ligner de Thorshamre vi kender fra vikingetiden. Men hvorfor skulde der ikke være et vist spillerum for omdannelser i løbet af et halvt årtusende. Selv indenfor vikingetiden er der afvigelser; Upsalas Thorsbillede førte en stav (sceptrum), ikke en hammer. — Hvis vi ikke vil ligestille ham med

¹ Ares som gengivelse af Odin som krigsgud, svarer ganske til at Sakse kalder ham Mars. Fordi en langt tidligere tid ligestillede Odin med Merkur (3: dødsuden) og brugte Mars om Tin, er der ingen grund til at underlægge Prokops ord anden og dybere mening end at Skandinaverne dyrker krigsguden.

Thor, så nødes vi til den antagelse, at der i 5te årh. har været en hovedgud, som senere er i den grad forsvunden, at vi ikke engang kan eftervise hans spor i den store poetiske gudeskare. Nej, den eneste rimelige formodning er, at han er Thor, men naturligvis en Thor, der ikke til de mindste enkeltheder har træk fælles med vikingetidens gud. Den trehovedede figur er på guldhornets tid en lævning fra keltisk kulturpåvirkning, og svinder senere bort. I vikingetiden vilde de tre hoveder være en umulighed, fordi gudernes normalt menneskelige karakter var slået fast i den mytiske bevidsthed, og tre hoveder var kendetegn paa jætter.

Således er vi fra to sider mødtes i den samme tanke, at vi i denne hovedfigur i guldhornets anden ring har folkevandrings-tidens Thor.

I den øvre ring findes en anden storgud, fremstillet med de samme hæderstegn som Odin: hornhjælm og stav, og tillige med et eget kendetegn i højre hånd: et kort skaft med et stort krummet blad; om redskabets identitet med en kornsegl kan der næppe herske tvivl. Arkæologisk må han bestemmes snarest som en korn-gud. Mytologisk som den tredje store gud: Frøj. Men Frøj var netop frugtbarhedens — hjordens, græsningens og også kornets — gud. Hans attributer i senere nordisk mytologi er os ukendt, men Lapperne har en guddom Veralda-olmai, en frugtbarhedsgud, der både efter sit indhold og sit navn er lånt fra Nordboernes Frøj (veralda-goö); han fører som kendetegn en hakke til at bearbejde jorden med. Hakken og seglen spiller her samme rolle, og de ligner hinanden så meget, at de endogså kan være forskellige tydninger af den samme billedtype.

De tre store kultusguder på guldhornet er da netop de samme som dyrkedes i Upsala-hovet og ellers i den nordiske vikingetid. Hvad vi på forhånd måtte regne for sandsynligt, er netop påvist ved en undersøgelse af hver enkelt kendetegn.

Det næste spørgsmål bliver da: hvem er de andre figurer, de ringere guddomme? Her står vi på forhånd langt svagere. Vi kender den store mængde af guder, der i vikingetiden tilhørte den poetiske verden og hvoraf en del slet ikke mere var kultusguder. Men lægger vi de nordiske rækker af guddomme ved siden af f. eks. Merseburger-kvadet, ser vi at disse guddomsrækker indeholder en del lighed og megen afvigelse; og går vi til Tacitus' Germania, er forskellen endnu større. Vi må her gå med forsigtigere

skridt, se om vi kan finde bestemte kendetegn for visse guddomme, — og i andre tilfælde henstille spørgsmålene som uløste.

På den øverste guldhornsring træffes ved siden af Odin to figurer med sværd og skjold. Deres ringere rang synes udtrykt derigennem, at de står i et lavere billedplan end Odinskikkelsen, og at de ikke fører en samling af attributer, men kun almindelige våben; endelig er de også brugt som øskner til at føre hornets bæresnore igennem. Men her slår vor nordiske viden ikke til; vi ejer intet sluttet, ensartet gudepar, ingen dioskurer, indenfor Asgårds kres. Vi må nøjes med at benævne denne figurgruppe som „krigerparret“.

På tredje ring både af det lange og det korte guldhorn findes endnu en figur af gudetype (nøgen, frontstillet) med sværd i hånd, og på tværs over ham ligger et menneske; det synes som guden er i færd med at slagte ham til ofring. Det er muligt, at det ingen gud er, men kun en offerpræst under ofringen, ligesom i en fremstilling på Gundestrup-karret; men som sagt, gudetypen er det sandsynlige. En gud med sværd er indenfor den gotiske verden Tiu, Tyr. Hos Oldsakserne hedder han ligefrem Saksnot (ags. Seaxneat); enkelte gamle kilder antyder sammenhæng mellem krigsguden og sværdet. Den liggende skikkelse foran ham kan antyde, at den faldne på slagpladsen tilhører ham, — en ganske lignende offerforestilling knytter vikingetiden til sin krigsgud Odin.

I næste ring under ham ses atter en gudeskikkelse. Han fører segl, ligesom Frøj på den øverste ring; derimod nu ikke stav og hornhjælm, som var almensymboler for de fornemste guder. Foruden seglen drager han en hest efter sig, ligesom Thor havde bukken. Hesten knyttes i mytologien til mange guddomme, men i dyrkelsen står den i et særligt forhold til en enkelt, til Frøj; der kendes en islandsk gode, som skænkede og indviede sin hest til Frøj, og gav den navnet Fröjfaxe.

På det lange guldhorn (midterste ring) findes en figur af gudetype med kølle i den højre hånd, økse i den venstre. Køllen [Staven] var det våben, hvormed i Upsala Thor var udstyret; øksen kender vi nu fra det kortere guldhorn som Thors kendetegn, af samme værdi som hammeren.

Med tvivl må jeg endnu nævne en gudetype: en mandsskikkelse med et kort sværd eller dolk i hver hånd. På den nederste ring af det korte horn forekommer han frontstillet men påklædt;

på det lange horns næstøverste ring er han halvt frontstillet, halvt gående. Med nordisk mytologi lader han sig ikke ligestille; han må blot benævnes som „manden med de to dolke“, og denne usædvanlige væbningsmåde, så vel som den underlige indadvendte stilling, hvori dolkene føres, bliver foreløbig en gåde.

De resultater, jeg har vundet, bærer et vist indre præg af at være rigtige, netop ved at nå så vidt og ikke længere. Hvis jeg havde fremstillet en gudeverden, der intet havde med vikingetidens at gøre, havde resultatet været ganske usandsynligt, fordi det ikke stemmede med, hvad vi ad sproglig vej véd om den nære sammenhæng mellem urnordisk og oldnordisk sprog, og den hele jævne kulturudvikling i disse tidsaldre. Hvis jeg derimod havde fremstillet det således, at alt passede med eddamytologien, havde min forståelse rimeligvis været urigtig; ti et halvt årtusend i Nordens stærkeste udviklingstid kan ikke været gået sporeløst hen over gudeverdenens hoveder.

Den tolkning jeg hidtil har fremsat, er væsenlig den samme som J. J. A. Worsaaes. Men den adskiller sig fra hans ved at jeg ikke tror mig i stand til at tolke alt, ved at mine lighedspunkter beror på en sikrere og fyldigere udnyttning af det literære materiale, og ved at jeg ikke opererer med religiøse begreber der ikke findes i kilderne, f. eks. ikke en treenighedsforestilling, der endogså skulde have sit eget hellige tegn. Først og fremmest har jeg holdt mig til gudetypen, fordi der her foreligger et materiale at arbejde med.

I øvrigt vrimler jo guldhornene af mytiske fremstillinger: bueskytter, ryttere, vilddyr, uhyrer osv. Worsaae har været i stand til at tolke dem alle. Inden jeg gør noget forsøg i den retning må jeg afgrænse spørgsmålet. Ligesom jeg spurgte: kender vi Nordens gudetro i folkevandringstiden? — må jeg spørge: kender vi den tids myteverden? Men her må svaret i overvejende grad blive: nej. Vi kender ret nøje vikingetidens norsk-islandske myteverden; hvad der i tid og sted fjærner sig fra dette punkt, kan vi sædvanlig kun nå ved tilbageslutninger af mere eller mindre uvis art. Hvad der var kendt af myter på den jyske halvø i 5te årh. e. Kr., er os væsenlig en ukendt størrelse. Nogle af eddamytologiens forestillinger har vel været kendte, andre ikke (i mytedigtning er hanget til fornyelse endnu større end i gudsdyrkelse); og hvad man har kendt i folkevandringstiden og siden glemt, — det aner vi jo ikke.

Worsaae tolkede alle disse billeder. Det fremstilles sædvanlig

nu som et forsøg, der i og for sig kan være rigtigt, men blot mangler bevis. Jeg tror at man må sige: hans tolkning er afgjort urigtig. Han finder Baldersagnet som midtpunktet i den hele billedkres; men den figur der skal fremstille Balder er en hind (i enkelte tilfælde med sit kid), og det vilde i bund og grund stride med nordisk opfattelsesmåde, at fremstille en guddom eller helt som et hundyr; noget mere foragteligt kunde ikke tænkes. Tillige er det meget usandsynligt, at Baldersagnet til så tidlig tid har været det store midtpunkt i gudelivet, og at den passivt lidende guddom har været udviklet deri.

Hvis vi skulde forsøge en mytisk tolkning af guldhorns-billederne, måtte den støtte sig på, at vi var i stand til at udskille ældre og yngre partier i eddamytologien. Men foreløbig lader vi denne opgave ligge, indtil vi ad fastere vej har fundet ind i de gamle mindesmærkers tankegang.

II. GUDETYPER PÅ SENERE MINDESMÆRKER.

Det nærmeste store mindesmærke, der i tid er yngre end guldhornene, er de ølandske bronceplader, der indeholder følgende billeder [Fig. 5—8]¹:

- 1) En mand med hornet hjælm og med et spyd i hver hånd; samt en mand med ulvehoved, med sin højre hånd dragende et sværd, med den venstre holdende et spyd.
- 2) En mand, der i højre hånd har en økse, i venstre hånd fører et dyr med lange ører eller horn.
- 3) En mand med en dolk eller sværd i hver hånd, kæmpende mod et vilddyr på hver side.
- 4) To krigere med vildsvinesmykkede hjelme og med spyd.

Disse billeder forestiller ikke almindelige jordiske krigere. Navnlig viser det sig ved nr. 1 b, krigeren med ulvehoved; han må ubetinget tilhøre en mytisk verden. Hertil kommer, at vi fra et sydtysk mindesmærke kender denne skikkelse som en af Germanernes guder [Fig. 10]. Med dette som udgangspunkt er vi berettigede til at sammenstille denne billedrække med den på guldhornene. I almenopfattelsen er der den forskel, at medens guldhornene til dels kendte

¹ Ant. akad. månadsblad, 1872, 89.

nøgne, frontstillede guder, er disse yngre figurer alle påklædte (manden med øksen dog lidet klædt) og i bevægelse eller situation. Det vil passe til, at vi er komne eddatidens personlige guder noget nærmere.

Med disse afvigelser vil vi genkende flere af guldhornenes figurer på de ølandske bronzeplader: 1) krigeren med den hornede hjælm og udmærkende sig særlig som spydkæmpe (han har to spyd, de andre krigere ett) svarer til guldhornets Odin med spyd og hornet hjælm (de fredelige tegn, ringen og staven, ses ikke i denne krigerske billedrække). 2) Manden der i sin højre hånd holder en økse og i venstre hånd fører det bånd hvormed et større, hornet (eller langøret) dyr er bundet, svarer til guldhornets Thor med hammer og buk. 3) De to ganske ens krigere minder om krigerparret på guldhornene; deres udstyr og væbning afviger dog, formodentlig fordi man ikke har været bundet til bestemte gudetegn, men har udmalt dem efter sin samtids krigerdragt. 4) En mand med to korte sværd eller dolke forekommer også på guldhornene; men nu belæres vi tillige om, hvorfor han fører disse våben: han skal kæmpe med to dyr på én gang. Selv den underlige stilling forklares: han holder på guldhornene dolkene ind imod sig, ligesom han på bronzepladen bruger våbnene kryssvis, den højre hånd mod udyret på venstre side, og omvendt.

Alle fire figurer er da identiske med guldhornenes fremstillinger. Også Ølands-pladerne indeholder da Odin med spyd og hjælm, Thor med økse og buk. Krigerparret viser sig at være en konstant størrelse, og får derved mytisk interesse. Det krigerske broder- eller tvillingpar rækker helt tilbage til fællesarisk tid. Blandt Tacitus' Germaner nød de endnu — under Navn af Alki — guddomsdyrkelse hos nogle af de østlige sveviske stammer. Siden er de blegnet og gået over i heltedigtning og i æventyr; i nordisk er de blot statister indenfor kæmpelivet ved skiftende lejligheder, men stadig under navn af „de to Haddinger“. Guldhornene viser os i modsætning dertil tvillingparret, de to Alki, som dele af gudeskaren om end måske på en ret tjeneragtig plads.

Endnu vanskeligere er vi stedte med helten der kæmper mod de to udyr. Vi er ikke i stand til at ligestille ham med nogen skikkelse i gudelivet. Som heltesagns-motiv dukker det derimod op, om end noget afbleget, snart knyttet til en dansk sagnhelt Alf,

snart indvævet i norske sagn om Regnar lodbrok¹. Om man kan tro mindesmærkerne, er også dette motiv — ligesom „de to Haddinger“ — en sunken myte; og endnu i folkevandringstiden var den på guddommelig højde.

Den skikkelse der arkæologisk er tydeligst, er os fra nordisk mytestandpunkt dunklest. En gudeskikkelse med ulvehoved er ukendt, og må siges at være utilstedelig; overgangsformer mellem ulv og menneske er jætteeagtige. Vi definerer ham derfor blot efter det arkæologiske: han er ulvehoved-guden, der også dyrkes i Sydtyskland. Men i dette ligger dog en mulighed for mytisk bestemmelse. Den gud, der fortrinsvis dyrkedes i Tyskland, var Tiu. Schwaberne hed Cyuuari o: Tiudyrkere; og af de almengotiske guder fik Odin aldrig indgang i Sydtyskland. Hertil passer hans stærkt krigerske karakter; den vi først vilde gætte på af nordiske guder, var Tyr. Ølandspladerne synes at lægge en vis vægt på, at han drager sværd; alle andre guder er dær spydsvingende. Dette passer til guldhornenes sværdgud, og til Saksnot som navn på Tiu.

Af omtrent samme art som de ølandske bronceplader er de tynde plader, der sad på en hjælm fra en af Vendelgravene i Upland. Her ses en ridende kriger med hjælm, spyd og skjold; to fugle flyver over ham, og en slange bugter sig foran hesten. Denne stærke forbindelse med dyreverdenen tyder på, at vi ikke har med en almindelig kriger at gøre, men med en mytisk skikkelse. Dette er så meget rimeligere, som alle de andre billedværker fra den tid har æmner fra gudeverdenen. Den ligestilling, der straks byder sig, er med Odin: fuglene om hans hoved er da ravnene, hesten er Sleipner (der endnu ikke er udformet som ottefodet), spydet er Gungne, hjælm og skjold tillægges også Odin i kvadene. Slangen har vi ikke ellers som Odins-tegn; men Odin kommer i Suttungmyten selv i slangeskikkelse. [Fig. 11]. — Af en anden plade er os lævnet halvdelen, hvorpå en mand med økse ses; i lighed med de ølandske plader skulde han da opfattes som Thor. [Fig. 9].

¹ Alf angriber en øgle og en orm (vipera et angvis), der vogter Alvilds bur; han stikker den ene et gloende stål i svelget, fælder den anden med spyd. Regner angriber en björn og en hund foran Ladgerds bur, gennemborer den ene med spyd, vrider halsen om på den anden; gennemborer siden foran Thoras bur to orme med samme spydkast. Sakse, s. 335, 442—44.

Vi har nu nærmet os til vikingetiden. Dens enkelte mindesmærker ligger udenfor min undersøgelse. Jeg vil kun understrege at deres mytefremstillinger i det hele bæres af en gennemgående samklang med de boglige kilder: Odin på den ottefodede hest på gullandske runesten [Fig. 17], heksen der rider med ormetømme på ulven (Hunnestadstenen i Skåne), Thor- og Lokemyterne på de nordengelske gravkors, osv., for ikke at tale om de kun gennem islandske kilder kendte billedværker, som om muligt endnu nøjere svarer til de literære mytetraditioner. Også det vi kender til gudsdyrkelse, svarer til myteverdenen; først og fremmest er Thors våben virkelig, hvad navnet lyder på, en hammer.

Kun et enkelt mindesmærke må omtales lidt nærmere, det mærkeligste af dem alle: det store hov i Upsala. Her fandtes de tre gudebilleder: Odin væbnet ligesom Romernes Mars; Thor med staven, ligesom Jupiter; og Fröj „cum ingenti priapo“. Det er givet, at disse billeder har været genstand for dyrkelse i vikingetiden; Adam af Bremen har i sin krønike (o. 1075) benyttet øjenvidners skildring af helligdommen. Men hvornår er hovet og billedstøtterne blevne til? Året 1075 er ydergrænse til den ene side; den anden ydergrænse får vi dærvædet, at brugen af templer og gudebilleder først synes at være trængt ind med den romerske jernalders-kultur. Indenfor dette tidsrum fra f. eks. 3—400 og indtil o. 1000 ligger tilblivelsen. Men det tidligere årstal har på forhånd en noget større sandsynlighed end det senere; ti såsnart billeddyrkelsen trængte igennem, vilde man danne pragtfulde gudebilleder. Det var dærimod rimeligt, at vikingetiden allerede forefandt sådanne billeder, og ikke behøvede at danne dem fra ny, eller — om de gamle var forfaldne — havde ældre modeller at følge. Det er en ialtfald nærliggende mulighed, at Upsalabillederne var ældre end den kilde, der omtaler dem.

Det har en metodisk interesse at prøve, om vi kan tidsfæste dem efter deres indre karakter. Først træffer vi Odin, væbnet som Mars, o: med spyddet. Enkelthederne kender vi ikke; han kan lige så gerne være guldhornenes øverste gud som den type vi kender fra runestenene. Dernæst Thor, der „med sit scepter synes at forestille Jupiter“. Her findes altså ikke den for yngste jernalder så ejendommelige Thorshammer; sceptret som værdighedstegn minder om guldhornet; eller er det en eller anden uklar gengivelse af Zeus' tordenkile? Endelig finder vi Fröj „cum ingenti priapo“.

En så monstrøs fremstilling ligger overordenlig fjærnt fra hele den gudeopfattelse der møder os i eddadigtning og i vikingetidens gude-tegninger; dærimod hænger den sammen med antike Priapos-billeder eller med nordiske råttildannede gudebilleder fra en vistnok langt ældre tid. Guldhornenes frugtbarhedsgud med seglen er i sammenligning med ham en ret moderne type. Betragtede i og for sig synes da Upsalabillederne at stå nok så fjærnt fra eddamytologien som guldhornene gör. Forskellen er bare den, at ved Upsala-billederne har vi navnene noterede i gammel tid; ved guldhornene har ingen venlig hånd skrevet gudernes navne til.

Lad os gøre det lille tanke-eksperiment at forestille os Upsalabillederne bevarede på samme måde som guldhornene, navnløse. Hvilken gudeverden skulde oldforskerne da henføre dem til? da vilde guden med spyddet stå som en barbarisk efterligning af en romersk Mars, midterfiguren af en Jupiter, og den tredje af en Priapos. Der vilde netop mangle ethvert holdepunkt for at ligestille dem med eddamytologien: spydguden var måske hverken en-øjet eller hyllet i den lange kappe, Thor havde ikke sin hammer, avleguden var uendelig fjærnt fra eddakvadernes æstetisk og etisk forfinede Fröj. Men nu véd vi de navne de bar, og hvad art bønner der rettedes til dem. Det giver noget at tænke på overfor guldhornenes lighed og ulighed med eddamytologien. Det lærer i alt fald, at kultusbilleder fra nordisk oldtid kan have båret navnene Odin, Thor og Fröj, selv om de havde ret store afvigelser fra eddakvadernes gudetyper.

III. GUDETYPER PÅ GUNDESTRUP-KEDLEN.

Fundene fra folkevandringstiden har vist sig så stemmende indbyrdes, så naturlig sammenhængende med vikingetidens asatro, og dog så vidt præget af sit eget standpunkt (eller rettere af overgangsformer mellem det senere nordiske og de gallisk-romerske påvirkninger), at vi næppe mere kan kalde det en periode med ukendt religion; tværtimod er den et tidsrum af asadyrkelse, der villigt åbner sig for forståelse. Vi tør derfor bruge den som udgangspunkt for opklaring af det nærmest ældre tidsrum, for den store gudeverden på Gundestrup-kedlen.

På Gundestrup-kedlen bar vi for første gang i Nordisk oldtid en stærkt individualiseret gudekres. Den har indeholdt portrætterne

af 12 eller omtrent 12 guder eller gudinder. At ligestille denne gudekres med eddaens aser har hidtil ikke ladet sig gøre; var der et enkelt lighedspunkt at opdage, så var de udførligst fremstillede guder — og den hele skare — så bundforskellig, at det syntes halsløs gerning at spørge om deres nordiske navne og sammenhæng med Eddaerne.

Lad os se nærmere på denne kres, foreløbig uden at gøre noget forsøg på at forklare den ud fra andre kilder end den selv. Vi møder en skare af tolv (eller omtrent tolv) guder og gudinder, der lige til ansigtsformen synes personlig karakteriserede. Benaævnte efter deres attributer ser de således ud:

- 1) guden med hjortehorn (IX)¹ [Fig. 13].
- 2) guden med hjul og tjæner (X, jf. XII 2) [Fig. 14].
- 3) guden med to svende med vildsvin (XI 1)
- 4) guden med to hjorte (XI 2).
- 5) guden med to svende (XII 1)
- 6) guden med to vingeheste (XII 2)
- 7) gudinden med to hjul eller rosetter bagved (VIII, jf. XIII 2).
- 8) gudinden med fugl og to møer (XIII 1)
- 9) gudinden med to mandlige guder (XIII 2, den ene mandstype = guden med hjulet?).
- 10) gudinden med to svende, den ene i vilddyrkamp (XIV 1).
- 11) gud, der kun findes som bifigur til ovennævnte nr. 9.
- (12) måske endnu en figur på den nu tabte plade.)

En særlig interesse har nr. 1 og 2, der findes på kedlens inderside og er fyldig karakteriserede. Arkæologisk svarer de nøje til keltiske forbilleder. Guden med hjortetakker, og med ring i den ene hånd, en vædderhornet slange i den anden hånd, kendes hos Gallerne under navn af Kernunnos [Fig. 1-2]. Den skæggede gud med hjulet svarer dærimod til den galliske Jupiter, der plejer at afbildes med hjul i hånden, og ellers med Jupiters tordenkile og øvrige ydre. (En lille underordnet mandsskikkelse, en dreng eller tjæner, findes ofte hos ham i gallisk fremstilling, måske hertil skal svare den tjæner, der hjælper ham at holde hjulet.)² Den hele billedfremstilling er for så vidt at føre tilbage til galliske forbilleder.

Men hvilke forestillinger og hvilke navne knyttede den nordiske

¹ Tallene henviser til tavlerne i „Nordiske fortidsminder“, I.

² [Afbildning, se Gaidoz, Le dieu gaulois du soleil. 3.]

befolkning, Jyderne i Himmerland, til disse billeder? Det synes så örkesløst at begynde at tale om asa-forestillinger i denne keltiske verden. Men sagen er blot den, at vi bör ikke tage udgangspunkt i eddamytologien, men i den nærmeste kendte kilde, i guldhornene. Går man den såkaldte Kernunnos på Gundestrup-kedlen nærmere efter, viser det sig at alle karakteristiske træk går igen — enten ligefrem eller lidt forgrovet — i Odinsbilleder fra folkevandrings-tiden. Den store ring i hans hånd findes igen på guldhornene (selv om ringen ikke mere har den særlige form for bronzealderens hel-ligringe), hjortehornene fra hans pande går igen som hornprydet hjælmhue, ulven og hjorten som de ham tilhørende dyr; slangen, som her findes i hans hånd, ruller sig på Vendel-hjelmen foran hans fødder, og har da mistet sine vædderhorn, der allerede på Gundestrup-kedlen er ret udviskede. Den slutning, som må ud-ledes heraf, er, at folkevandringstidens Odin-type har taget det meste af sit ydre apparat i arv fra den såkaldte Kernunnos på Gundestrup-kedlen.

Men hvem var den danske gud, der på Gundestrup-kedlen op-træder som låner af den galliske Kernunnos' ydre fremtræden. Svaret ligger i det foregående. Guden på sølvkedlen er — med sit hornsmykke og sin ring, sin ulv og hjort — den samme som guldhornenes øverste gud; og når guldhornsguden er Odin, må den lidt ældre sølvkedel-gud også være det, — eller nøjagtigere: han er en urnordisk *Wōdanar, fra hvem den senere tids Odin sproglig og mytologisk nedstammer.

En så tidlig optræden af Odin vil volde nogen overraskelse for adskillige nyere forskere, der er vante til at betragte Odin som en vikingetids-gud. Men denne gængse datering er i virkeligheden ret vilkårlig; de vidnesbyrd, som Henry Petersen og andre har fremdraget, viser kun at han er en yngre gud i sammenligning med Thor og Vanerne; hvis disse andre guder har rod f. eks. til-bage i bronzealderen, er der intet påfaldende i at han optræder i den romerske jernalder. Tværtimod, hvis han på guldhornstiden spiller en fremtrædende rolle, må hans dyrkelse række tilbage til det nærmest ældre tidsrum.

En anden sag er det, at denne Kernunnos-Odin fra den ro-merske jernalder naturligvis har haft en væsentlig forskel fra den Odin, vi kender i vikingetiden. Vi véd, at vor velkendte Odinskik-

kelse indeholder dels hjemlige træk fra et naturvæsen, en natlig jæger, dels mere religiøse forestillinger, der udviklede sig hos Germaner i Rhinegnene, under gallisk og måske under romersk påvirkning. At bestemme den religiøse og mytiske karakter, som Himmerlandsboer i 2det-3dje årh. e. Kr. tillagde den hjortetakprydede gud, vil være spildt ulejlighed. Det er allerede meget, at vi kan følge visse attributers ydre skæbne: ulven følger ham fra sølvkedlen til guldhornet, og er helt ind i eddamytologien tilbehør til hans gudesæde (dærimod ikke til hans færd i myterne), tillige er på jorden ulven hans religiøse tilbehør som krigsgud; hjorten er et lignende tilbehør på kedlen og på guldhornet, i eddamytologien er den gået mere på aftægt, den står på Valhals tag og bider af helligtræets grene; ringen føres af guden på kedlen og på hornet, i eddaerne er den mytisk løst ud fra ham og lægges på bål med Balder, men stadig med viden om at den hører Odin til; slangen er bleven den mytiske ham, hvori Odin omskaber sig. Vi véd endvidere, hvordan de krigerske træk dukker op på guldhornene og senere udvikles, hvorledes hesten — der fra ældgamme tid har tilhørt Odin som natlig jæger — i endnu senere tid dukker op i højere mytologi, og endnu senere får den 8-fodede skikkelse. Men al denne enkeltviden holder os ikke skadesløse for, at vi kun dunkelt aner Odinsskikkelsens almenverdi i dens første keltisk-farvede fremstilling her i Norden.

Den anden gud, vi træffer på sølvkedlens indre billedflader, er en svær skægget skikkelse; som sit mærke holder han hjulet og viser sig dærvet som tilsvarende til en gallisk gud, hvis navn vi vel ikke kender, men som ofte fremstilles med den romerske Jupiters ansigtstype og hans tordenkile. Vi kan da kalde ham den galliske Jupiter, og må knytte forestillingen om en himmelgud til ham. Hvad hjulet betyder, véd vi ikke (et solhjul?, et tordenhjul? en himmelsk akseomdrejning? eller måske en kultusgenstand: det hellige hjul, hvormed vridilden tændes?); men det er for så vidt mindre betydende, som hjulet her blot er os middel til at genkende gudetypen.

Fra sølvkedlens standpunkt er guden med hjulet da sikkert en himmel- eller tordengud, hvis ydre fremtræden væsentlig beror på keltisk lån. Hans nordiske navn er da sikkert Thor, det gude- navn der er det mest udbredte over hele den gotiske stamme, og hvis høje alder borger for urslægtskabet med gallisk Tanaros. Et

karakteristisk lighedspunkt mellem den „galliske Jupiter“s billeder og den nordiske Thor er den lille ledsager: i en række franske votivfigurer ses han i sin højre hånd holde hjulet, den venstre lægger han på en herskende måde på en lille menneskelig figur der står tæt ind til hans side. Dette lille tjærende væsen er en karakteristisk skikkelse hos tordenguden i de nordeuropæiske mytologier, i litauisk, estnisk og især i nordisk, hvor han møder som Thors stadige ledsager, bondesønnen Thjalfe, også til tider som Loke¹, endelig også hos Lapperne, i hvis religion og billedfremstilling den hos tordenguden stående tjæner spiller en rolle. Den galliske Jupiter hører da med ind i denne flok. Og selve sølvkedlens hjulgud hører måske derhen: ved hans side knæler en ung, påklædt menneskeskikkelse, der med sin ene hånd holder i gudens symbol, hjulet, enten en præst, som står foran gudens billede, eller en tjærende guddom der har sin faste plads hos himmelguden. I hvert fald er Thor, som eneste gud, der har en stadig og ganske underordnet ledsager, knyttet til denne nordeuropæiske og tillige galliske forestilling om himmelguden og hans tjæner.

Går vi videre langs sølvkedlens indre billedflader, træffer vi en kvindelig guddom, men vi savner ganske midler til at ligestille hende med nogen bestemt nordisk gudinde. Vi nøjes da med det resultat, at disse indre billeder — foruden offerscenen o. desl. — indeholder en Odin, en Thor og en kvindelig hovedguddom.

Heller ikke den store række af gudehoveder, der fylder kedlens yderside, byder holdepunkter for sammenstilling med senere tiders guddomme; dertil er vor kendskab til senere gudebilleder altfor lille. En eneste undtagelse udgør den gud, til hvem en svend fra hver side rækker et vildsvin. Kun én nordisk gud Frøj (samt hans søster Fröja) har et mytisk vildsvin, galten Gullinbusti; kun én guddom modtog en galt i offer: Frøj ved juletiden. Da vi har mødt Frøj som en hovedguddom på guldhornet, er det også at vente, at han skal findes på sølvkedlen; og der synes da at være overvejende sandsynlighed for, at kedlens vildsvinegud netop er Frøj.

De andre skikkelser lader sig ikke identificere. Det er troligt at disse guddomme, hvoraf de fleste må være af anden rang, er til dels identiske med de kendte eddaguder, og at de i endnu højere grad afviger; ti andenrangs-guder synes indenfor den gotiske verden at være underkastet en ikke lille forskydning. Men om skik-

¹ Se min afhandling om „Tordenguden og hans dreng“, DSt. 1906, 65.

kelserne enkeltvis er os dunkle, er flokken som helhed det ikke nær så meget. Vi kan, som nævnt, skelne 11 gudetyper, og hvis vi på den manglende flade har haft den 12te, har vi haft det for nordisk mangedugeri karakteristiske tal. I eddakvadene ifører Odin sig sin styrke ved at løfte blikket til de tolv gudeboliger; asernes tolv tal omtales oftere i yngre kilder. Nordiske vikinger rejste i Kijew en helligdom af tordengudens billede omgivet af 12 andre guder. Indenfor keltisk verden kender vi på samme måde Tethras billedstøtte omgivet af tolv andre guders stentøtter. Tolvtalet optræder overalt, når den naturbundne gudsopfattelse skifter om til troen på en personlig, menneskeagtig gudeskare.

IV. GULDHORNETS MYTEBILLEDER.

Således afslører jernalderens gudeverden sig efterhånden for os. Den tid da vi første gang anende læste asernes navn på en spydstage fra et af de store mosefund, er os allerede — videnskabelig set — fjærn. Iagttagelserne har samlet sig og kædet sig den ene i den anden, indtil hovedtyperne af guder kan følges tilbage gennem skiftende tider.

Helt anderledes står vi dog med det, der i snævrere betydning er myternes verden: guderne og alskens vætter i deres poetisk formede virken og sammenspil. Dær er det endnu som vi greb i blinde, når vi prøver at overføre eddaskikkelserne til ældre tidsrum. Lidt kan måske vides, men det kræver først og fremmest et afkald fra vor side på at nå mere end der er tilgængeligt; og dærnæst en samvittighedsfuldhed til at forstå de gamle mindesmærker ud af sig selv, ikke i kraft af en forudgivet tydning.

En tanke, der umiddelbart påtvinger sig, er den, at de to guldhorn ikke blot hører sammen, men at der også i deres fremstillinger og udstyrelse er en ulighed, som ikke kan være tilfældig. På det ene guldhorn udgøres den ornamentale fladedækning især af stjærner og korsformede gudetegn; på det andet af slangeagtige skikkelser. Oven i købet gör en vis gradvis overgang sig gældende. Øverst på det korte guldhorn — hos gudebillederne — ses den største mængde af stjerneagtige tegn, noget aftagende på hornets øvrige ringe; endnu i øverste ring af det lange horn træffes kors-tegn, men de afløses så helt af slanger eller slangeagtige skikkelser;

endelig har vi den nederste ring med bølgende strømme, lukket portled og rotteagtige dyr.

Den tydning, der umiddelbart ligger for, er den, at disse to guldhorn tilsammen giver et billede af den mytiske verden, fra gudernes himmel indtil underjordens og dødsrigets dyb. Dette er den af Worsaae fremsatte tydning af billederne som helhed; — men kan vi sandfæste den? Før den øverste stjærnesmykkede ring af det korte guldhorn foreligger beviset, idet vi nu véd at den helt fremstilles som opholdssted for de højeste guder. Men kan vi også godtgøre rigtigheden af det andet yderled, dødsriget på det lange guldhorns nederste ring? At forestillingerne om strøm og port netop er hovedtrækkene af senere nordisk dødsopfattelse, er et vink; men det er ikke nok. Mere afgørende vil det være, at flere af guldhornenes gamle tegnere eller beskrivere har lagt mærke til, at portens stolper har form af dødningsben.¹ Men endnu heldigere vilde det rigtignok have været, hvis der på porten havde stået: dette er dødsriget. Men nu er der det mærkelige: der står en indskrift, i oldtidens religiøse sprog, gudesymbolerne; der står tre prikker på hver af portfløjene. Den er søgt tolket i sin tid af Worsaae, han fandt deri den treenige Thors mærke. Men som mytologisk eller religiøst begreb kender jeg ikke den treenige Thor; jeg véd heller ikke, med hvad ret — andet end den rent spekulative, treenighedstanken, — dette mærke henføres til Thor; og endnu mindre véd jeg, hvorfor et Thorsmærke skulde stå på Hels porte. Jeg lader hele den spekulative side ligge, og spørger i stedet: kan jeg ud af nordiske boglige kilder vide, hvad værdi de tre prikker havde som gudetegn?

Svaret findes på et lidt afsides sted; men ved nærmere eftersyn viser det sig ikke så ilde endda. Fra de endnu hedenske Lapper har vi en skildring af deres offerskikke, nøjagtigere af det offer til deres gamle guder som de halvkristne Lapper foretog, inden de gik til alters hos en kristen præst: „Naar nu Dagen er ankommen, paa hvilken hand vil communiceris, da, førend hand hengaaer til Kirken, tager hand ... et glas øll ... og dypper de 3 Fingre der udj, hvor med hand i siin Pande teigner et Kaars, som skal betyde Thors Kryds-Hammer (dette gjør hand til att forsikkre Thor om sin stedsvarende troe Tieniste), anden gang dypper hand Fingrene i Øllet, og sætter der med 3 Prikker, nemblig een for een hver

¹ [Paa Tegningen Fig. 4, *g*, er Portstolperne ikke gengivet som Dødningsben, saaledes som f. Eks. paa O. Worms Tegning].

Finger paa sit blotte Brøst (dette gjør hand paa det Jami, de døde, og besynderlig hans afdøde Frender og Slegtninger maa bevare ham . . .), derpaa udslaaer hand de 4re Parter af Øllet udj sit Fyrsted . . . til den afgudinde Saracha, og sætter tillige Glasset for Munden med disse Ord: Dat le Saracha Gare (dette er Sarachæ Kalk), kaster sig saa, effter at det er uddrucket, need paa sine Knæe og gjør denne Bøn . . .¹. Det er Lapper, ikke egenlig nordisk befolkning, der gör dette; men Lappernes gudetro — som i sig selv har været ret uudviklet, er i allerhöjeste grad gennemtrængt med nordiske elementer². Netop i dette tilfælde véd vi, at korstegnet, der göres over bægeret, for de hedenske Nordboer galdt for Thors hammermærke (den bekendte fortælling om Håkon Adelsensfostre ved Trøndernes julegilde); det følgende led i skikken er da efter al rimelighed også lån fra Nordboerne, ligesom øllet (eller i nyere tid brændevinen) er fremmed for den egenlige lappiske kultur.

Som korsel er Thors tegn, er da de tre prikker dødnernes. Treprikkerne på hornets port er vidnesbyrdet om vor forståelses rigtighed: guldhornene spænder over den hele myteverden fra Asgård indtil Helheim, eller hvorledes vi nu skal udtrykke det i folkevandringstidens sprog.

At tolke de enkelte mytebilleder indenfor denne verden er langt vanskeligere. Jeg skal prøve i nogle enkelte tilfælde at løfte fligen af det dække, der tilhyller dem.

Øverst på det lange guldhorn ses en figurgruppe: to mennesker og et tredje væsen, der er blanding af dyr og menneske, ses i færd med at lege hold. I rækken nedenunder går de samme figurer igen på de samme pladser indbyrdes; men nu er situationen forandret således, at det ene menneske har bundet en snor om halsen på dyret og holder det fangen. Foran denne sidste gruppe ses en mand der mangler den ene hånd. Denne manglende hånd er indenfor myteverdenen et höjst karakteristisk træk: det plejer at være himmelherskeren eller tordneren, der har mistet sin hånd: hos Inderne får tordenguden Indra sin hånd afbidt af en mytisk ulv; hos Ierne mister gudekongen Nuadu sin hånd i kamp med jætterne; hos Nordboerne får Tyr sin hånd bidt af af Fenresulven.

¹ Quigstad, Kildeskrifter til den lappiske mytologi (Trondhjemske vidensk. selsk. skrifter, 1903, nr. 1) s. 56 f. [Jfr. A. Olrik: „The sign of the dead“, i Finn. ugr. Forschungen XII, 1912, 40, (Festgabe für Vilh. Thomsen)].

² Jf. min „Nordisk og lappisk gudsdyrkelse“ (DSt. 1905, 39); E. Mogk [?].

Der er da ingen tvivl om, at myten om guden der mistede sin hånd har været kendt på guldhorns-tiden. Med dette som holdpunkt vover jeg en tolkning af billederne på hornets øverste ring: det er Tyr der mister sin hånd, og Fenresulven der bindes. I øverste række ses guderne legende med dyret; i nederste række skal Tyr til at lægge sin hånd i dens gab, medens en anden lægger snoren om dens hals, og i figuren ved siden af ses han så med afbidt hånd. At ulven er fremstillet som et dyr med menneskehoved, passer næppe helt ind i eddakovadene (hvor den dog betegnes med et ord som „jætte“, og hvor den har Loke til fader), men det passer godt ind i guldhornstiden med dens forkærlighed for at blande menneske- og dyreskikkelse sammen. At selve myten om udyrets fængsling ved list går tilbage til guldhornstiden, er ganske i sin orden. Sagnet om guden, der ved list lokkede sin modstander til at tage snøren på sig, er gammelt mytemotiv som vi kan følge fra Norden til den bundne jætte i Kaukasus, og som omskabt i kristen form endnu er almindeligt i Syd- og Østevropa.

Denne forståelse af de to hovedgrupper på øverste ring åbner også indsigt i kunstnerens måde at skaffe figurer til billedfladen: resten af ringen er fyldt med figurer der ikke er i situation, og en del af dem er ligefrem tilvejebragte ved at tage nye afstøbninger af de forme, der var dannede for gruppernes skyld. Således ser vi den bagerste figur i overgruppen anbragt to gange og blot „dekorativt“ i underkresen, og den forreste figur i undergruppen er brugt dekorativt i overkresen (men naturligvis med hel hånd, ikke med afhugget); slangefigurer tjæner overalt som skilletegn imellem de forskellige grupper. Endvidere synes i nederste kres en lille gruppe af dyr og fisk at være dannet ved at støbe i to af figurformene fra overgrupperne. (Måske dog de to figurer sammen, og ikke skilt fra den større gruppe ved nogen slangefigur, tillige skal regnes med til myten, f. eks. antyde at Fenresulven holdes fangen på en vandomflydt holm.) — Denne måde, at fylde fladen med figurer der ikke står i forbindelse med hovedgruppen og overhoved ikke har nogen mytisk betydning, kender vi også fra Gundestrup-kedlen, hvor alskens vilddyr, en amorin på en delfin og meget andet er hensat til udpyntning af de ellers tomme dele af fladen.

Måske gemmer der sig en egen, nu ukendt myte i to små grupper i den øverste kres: en mand med åre og en fisk der hakkes af en fugl, og dernæst manden gentaget uden åre og fisken

med fuglen uforandret. Her er åren et tegn på at noget bestemt er tilsigtet; men vi véd ikke hvilket.¹

Kendetegnet for en tolknings rigtighed bør være det, at myten skal falde sammen med hvad billedet fortæller (ikke hvad der allegorisk kan lægges i det), og at den pågældende myte på en eller anden måde skal kunne spores som gammelt mytestof. Dette gælder, som nylig nævnt, for Tyr og Fenresulven. Måske vi også — dog næppe med fuld så stor sikkerhed — kan finde nøglen til den nederste figurgruppe på det lange horn. Her ses to ulve, der hver fra sin side vender sig mod en midtfigur. Denne sidste består af et stort ansigt (med næse og mund, men mærkelig nok uden øjne); derunder ses en svag antydning af krop eller ben, nærmest som en plantestængel med to grene. To ulve, der vender sig imod et væsen i midten, falder sammen med en forestilling, der hører til de mest velkendte i eddakvad og i folketro: de to solulve der prøver at opsluge solen; denne forestillings nære tilslutning til solopslugningsmyter hos mange andre folk, viser at den må være ældgammel². Det store ansigt svarer da til solen. Solen som et ansigt eller hoved findes i den antike kunst. Manglen af øjne kan måske forklares deraf, at solen skal fremstilles som gående til hvile her foran Hels porte, altså vel lavt og mod nord. Men, siger man, véd vi nu virkelig, at det er solen? det vilde dog være så meget sikrere, hvis der stod skrevet på den: dette er solen. Ja, det står skrevet! Lige ved det store ansigt findes en indgravet figur, en skive på hvis yderste del er tegnet takkede stråler, altså den samme måde hvorpå solen fremstilles i Trundholm-fundet³ [Fig. 12]. Denne lille figur er da en tegning af solskiven, og den yderst fordringsfulde måde, hvorpå den er anbragt — den bryder randornamentet — viser at den er sat på denne plads med en særlig hensigt. Den er da, ligesom dødningstegnet på porten lige nedenunder, en påskrift til figurgruppen: dette forestiller solen.

Disse to gamle myteforestillinger — Tyr med Fenre og solen med sine solulve — har vi altså fremstillede på guldhornene. En tredje gammel forestilling er troen på en en jordomspændende

¹ [I Marginen tilføjet med Blyant: Loke?]. ² Jf. min „Ragnarok“ (Årb. 1902, 189). ³ I enkelte af guldhornsbillederne [saaledes Fig. 4] mangler den ydre kres, således at det ser ud som en skive med udvendige stråler. Dette er sikkert urigtigt; tegnere vilde ikke af sig selv sætte den til, men let overse den hvis den fandtes.

slange, der bider sig selv i halen, — udbredt over ikke få af jordens egne og hos Nordboerne berømt under Navn af Midgårdsorm. Slangen der bider sig i halen findes på det lange guldhorn og på en brakteat, og skal vel snarest opfattes på denne måde. Hvad de andre figurer forestiller, dærom vover jeg knap at have nogen mening, i alt fald ingen afgørende. Menneskeslagtingen og bueskytten der jager en hind, skal måske sammenstilles med menneskeoffer og jagtscener på Gundestrup-kedlen.

Med nogen tvivl vover jeg at tolke endnu et billede. På det lange horns anden ring ses en rytter med spyd i hånden og med fyldigt skæg. Da næsten alle andre figurer er skæglose er noget bestemt tilsigtet med hans persontype. I al myteverdenen er Odins lange skæg ofte fremhævet som det mest karakteristiske ved gudens ydre. I al myteverdenen, i vikingetidens billeder og allerede på Vendelhjælmen er spyd og hest Odins kendetegn. Denne ridende skikkelse synes da at være Odin på sit ridt ud over verden. Vi har da her tidligst den Odinstype, der siden bliver den sædvanlige.

Ved siden af den ridende mand ses en stående med lignende skæg, med langt hår og lang dragt, og holdende et stort drikkehorn i sine hænder.

Den lange klædning er påfaldende for en mand. Den kan måske forklares som præstedragt; men det er ikke særlig sandsynligt at vi i disse omgivelser har at gøre med jordiske mennesker. Derimod er den nedhængende („side“) dragt ejendommelig for Odin i myterne. Endelig minder drikkehornet om Odin som ejer af Suttungsmjøden, som han har hentet frem fra bjærgets indre, — en myte der efter sin hele art går tilbage til ældgamle tider¹. Manden indenfor gudernes verden med skæg, lang dragt og drikkehorn må da naturlig opfattes som en Odin, der har Suttungsmjøden i eje.

Mulig står de to billeder i en indre forbindelse. Den ridende Odin tænkes som hentende mjøden (dette vil ganske vist afvige fra de kendte myter der lader ham flyvende i ørneham bringe mjøden Asgård; derimod ses han ved anden lejlighed til hest flygtende fra jætteverdenen.

Det bør nævnes, at ligesom den ridende Odin kommer igen i senere billeder, optræder der en skikkelse der til en vis grad svarer

¹ F. v. d. Leyen: [„Odinn und Odrerir“ (Germanist. Abh. zu H. Paul, 1902, 143) og „Das Märchen in den Göttersagen der Edda“, 1899, 53] jf. min „Nordisk åndsliv“, [Verdenskulturen, III, 264].

til denne. På de gullandske runesten står der foran den ridende Odin en skikkelse med lang klædning, langt hår, og drikkehorn i hænderne. Her er den ment som kvinde, sikkert som en af de valkyrjer der rækker Odin mjød [Fig. 17]. Men når vi allerede på guldhornet har den ridende Odin sammen med en langklædt, langhåret, mjødbærende skikkelse, synes det at være denne Odinstype der i tidens løb er misopfattet som kvinde, — en overgang i billeders betydning der ikke er ualmindelig¹.

Når vi endnu står famlende overfor så meget, er det også, fordi vi ikke véd, hvilken religiøs anvendelse disse guldhorn har haft, og om der var sammenhæng mellem denne anvendelse og de billedlige fremstillinger. Har de været offer- og spådomshorn som Svanteviets på Rygen? Har man knyttet varsler til de enkelte figurer, således som Lapperne gör med myteverdenen på deres troldtrommer, eller som vilde folkeslag gör ved deres helleristninger?

Men fordi der er så meget vi ikke véd, er der ikke grund til andet end at være glade over, hvad disse mindesmærker har haft at fortælle os. Om Asgårds strålende gudeverden, hvorledes den når langt tilbage i nordisk oldtid, i nordisk jernalder, og hvorledes den lidt efter lidt stryger fremmed ham af sig og bliver til Eddaernes kendte Valhalsguder. Og ikke blot gudeskaren er vi blevne fortrolige med; også myteverdenen har vi så småt kigget ind i.

Når vi er nået så vidt, bör vi med tak mindes J. J. A. Worsaae, hvis geniale vovestykke af en tolkning ikke blot har givet idéer — og på andre punkter advarsler —, men som overfor de egenlige gudeskikkelser har brudt en bane, som jeg i ret stort omfang har fulgt, idet jeg dog stræbte at underbygge den bedre og at forme problemet skarpere. Anderledes står vi overfor hans mytiske tolkning. Han opfattede Balder- og Lokemyterne som midtpunktet i guldhornenes sagnverden, ligesom de er i Eddaernes. Denne tolkning var ganske vilkårlig og på det afgørende punkt — hinden som billede af Balder — håndgribelig urigtig. Dertil kan nu föjes, at på de dele af guldhornene, der endnu er os dunkle, er der slet ikke plads til disse sagnkrese. Så langt fra at guldhornene bekræfter disse myters tilværelse i tidlig tid, er tværtimod deres fravær en interessant kendsgerning, — så meget mere betydningsfuld som vi også ad andre veje kan slutte os til disse myters forholdsvis nyhed.

¹ Dietrichson [?].

Det er andre mytebilleder, der stråler os imøde fra det gamle guld; men de åbenbarer os det samme grundsyn: den samme seje tilværelseskamp mellem guder og jætter, hvori også eddakvadene søger livets dybeste indhold. De åbenbarer den ikke i så åndige træk som Balders renhed og Lokes djævelske rænker, men i andre mere massive former som Tyr's tab af hånd og solens flugt for ulvene, — sæere ældgamle træk for den store livskamp, hvor trol-dene endnu mere er dyr end mennesker. Den myteverden, der åbenbares os, er ikke uden videre Eddaernes; men det er den på hvis skuldre Eddaerne står.

Så langt er vi nået frem, ikke ved et dristigt himmelrækkende greb, men ved stadig at søge spørgsmålets løsning indenfor givne grænser. Eftertiden vil trække disse grænser anderledes og vil kunne tolke mere. Og den vil måske drømme om en tid, hvor alle guldhornenes gamle gåder er løste.

V. GUDETEGN.

En side af guldhornenes fremstillinger har jeg hidtil næsten helt ladet ligge skönt den står i inderlig forbindelse med mit allerførste æmne, de egenlige gudebilleder. Det er den mængde af gude-tegn i kors- eller stjerneform af forskellig art, der findes i stor mængde på det korte guldhorn og nogle enkelte gange på det lange.

Det eneste af hornenes tegn, jeg hidtil har tolket, er de tre prikker, som vi ad literær vej kunde eftervise som de dødes symbol, — en opfattelse der ganske svarede til deres brug på hornet.

Overfor de andre står vi foreløbig uden tolkning, og deres opklaring synes os endnu så meget vanskeligere fordi vi på guldhornet ikke engang finder de i jernalderen mest gængse gudetegn: hagekorset (med de fire bøjede eller krummede ben) og trekorset, triskelen (med tre krumme ben). Her kan jeg gå to veje til tolkning; enten kan jeg forstå de særlige guldhornstegn ud fra de billeder, de er knyttede til; eller jeg kan se, om jeg ad anden vej kan få fast fod i det nordiske hedenskabs gudetegnsprog, og dernæst anvende resultatet på guldhornene. Denne sidste vej er den længste, men den forsigtigste; og derfor vil jeg følge den.

Jeg begynder ved Lapperne, et folk, som ingen vil mistænke for at opfinde disse rent formelagtige gudetegn på egen hånd. På

en af deres trolldrommer, som endnu eksisterede i 18de årh., fandtes — omtrent på den plads hvor tordenguden plejer at forekomme — et kors af denne form: Dets betydning var af trommens ejer opgivet som „Hora-gales eller Hores-gudsk, betegnet med en dobbelt hammer“¹ [Fig. 15]. Hora-galles er det fra nordisk lånte navn på tordenguden, = Thor-karl (den gamle Thor); Hores-gudsk er en lidt mere lappisk omdannelse af det samme („tordengubbe“). Han plejer på de lappiske gudebilleder at fremstilles med en hammer i hver hånd. Men tegnet på trommen er en højst urimelig måde at fremstille to hamre på; ingen der ikke véd i forvejen, at det skal betyde det, vil falde på denne mulighed. Derimod vil oldforskeren ikke være i tvivl om, at det er et hagekors — fejltegnet på en måde som den uøvede hånd let gör sig skyldig i: Hagekorset har da været tegnet for tordenguden Hora-galles ☉: Thor.

Der findes i Stockholm en anden trolldromme, hvis forklaring ganske vist ikke er os overleveret, men om hvis mening vi dog — i kraft af talrige sidestykker — ikke kan være i tvivl. Vi ser dær to skikkelser stående på hver sin af solens sidestråler; den på solens venstre side er — ved sin plads og ved de to kasteskovle betegnet som stormguden; den ved solens højre side er ved sin plads betegnet som tordenguden, træet i hans hånd betegner blot guddommelig dyrkelse, og over hans hoved ses et stort korstegn af denne form: . Altså har vi et Horagalles-billede med et særlig dannet korstegn ved. Formen er tydelig nok i slægt med hagekorset, sikkert opstået ved at man forlængede dets tværstreger så at figuren blev symmetrisk.

Et tredje vidnesbyrd om tordengudens forhold til et korstegn er den allerede tidligere nævnte efterretning om Lapperne dyrkelse af tordenguden (s. 18): „tager han et glas øll og dypper de 3 Fingre der udj, hvor med hand i siin Pande teigner et Kaars, som skal betyde Thors Kryds-Hammer“.

Fra dette forhold falder der lys tilbage over et gammelt sagssted, hvor kong Hákon Adelstensfostre gör korstegn over sig för han drikker af offerhornet, og jarl Sigurd beroliger de vrede Trønder med at kongen gör Thors hammertegn derover. — Man op-

¹ Jessen, Afhandling om de Norske Finners og Lappers Hedenske Religion, hos Leem, Beskrivelse af Finmarkens Lapper (1767) s. 3 og tavle, gentaget hos Friis, Lappisk mytologi, s. 39 og tavle 7.

fatter nu gerne dette, som om jarlen tænkte umiddelbart på hammerbilledet, således som det findes på mindesmærker fra vikingetiden. Med de nu fremdragne kildesteder vil det være nok så naturligt at opfatte det som et tegn, der svarer til hvad kilderne kalder „Thors krydshammer“, ϱ : hagekorset eller de med det beslægtede figurer.

Hermed er dog ikke udtømt, hvad de boglige kilder indeholder til sagens oplysning. På Island er hagekorset endnu i brug som magisk beskyttende tegn, og dets navn er *Pórshamar*¹. Om dets anvendelse i det enkelte savner vi efterretning, men det hører til den gruppe af tegn som man bærer på sit legeme til værn mod fjender, og som særlig ved den gamle brydeleg spiller en fremtrædende rolle, således som jeg siden skal gøre nærmere rede for.

pórshamar.

Ad to veje, gennem islandsk folkelig magi og gennem lappisk gudedyrkelse, har vi altså fået den samme oplysning, at „Thorshammer“ eller „Thors kryshammer“ udtrykker den nordiske opfattelse af hagekorsets betydning. Da den ene af disse umulig kan have lært af den anden, må de gå tilbage til fælleskilde; og denne er sikkert det nordiske hedenskab. — Vi vender os nu til mindesmærkerne.

Vikingetiden kender tre utvivlsomme gudetegn: hammerbilledet, hagekorset og trekorset.

Om hammerbilledet hersker der ingen tvivl blandt forskerne. De er alle enige om at det forestiller Thors hammer; og i sig selv er sagen afgjort nok. Der er nok af boglige vidnesbyrd om Thorshammerens magiske kraft; på runestenene skifter hammertegnet med den ligefremme påkaldelse, at „Thor vie“ dette minde.

Vi spørger hvor længe har hammeren været Thorstegnet på denne måde, ϱ : som tegnet på genstande eller som efterlignet i metal så man kan bære den hos sig. Ikke ud over vikingetiden. Endogså fortrinsvis fra sen tid. På runesten viser den sig tidligst på [Læborgstenen 925—950], mens den 100 år ældre Snoldeløvsten har hagekors og trekors (som omvendt ikke findes i en tid) [Fig. 16, 18]. Selve brugen af tegnet på mindestene minder om det kristne kors og har vist sin forudsætning i kristen skik. Det samme gælder de små hammerbilleder, der i efterligning af det kristne kors bares i kæde om halsen. Det forekommer — ifølge Sophus Müller — „alene

¹ Ísl. þjóðsögur I. 446, jfr. 453.

i de sølvfund, der tidligst kunne henføres til det 10de årh.s sidste halvdel¹, og i Norge kun en eneste gang². Noget virkeligt hjemligt område for brugen af hammertegnet kendes da ikke²; og dets fremkomst er så sen, at man kun højst uegenlig kan tale om det som „vikingetiden“s gængse Thorsmærke.

Men når hammertegnet først opstår i 10de årh., må vi spørge: hvad har været Thorsmærke f. eks. ved år 800 eller 700. At den større første halvdel af vikingetiden skulde have været uden noget Thorsmærke er ganske usandsynligt i kraft af Thors store magt som beskytteren imod alt ondt.

Kun et eneste tegn har en sådan udbredelse, at det svarer til Thorspåkaldelserne i hyppighed: hagekorset. Allerede af den grund måtte vi komme til at opfatte det som tidsalderens Thorsmærke. — en slutning som allerede Worsaae har draget, — og nu véd vi fra forskellig side, at hagekorset netop har båret navnet *Þórshamar* og har været opfattet som to hamre overkors.

Tilbage har vi da kun ett af vikingetidens tegn, trekorset. Dets tolkning er næsten givet ved at hagekorset bestemtes som Thorsmærke. Vikingetiden kendte kun én sideordnet myndighed af magisk kraft: Odins trylleævnne. Er hagekorset Thors særeje, bliver trekorset Odins.

Lad os prøve denne tanke i det enkelte tilfælde. Snoldeløvrunestenen fra o. 800 er rejst over Gunvald, „thul“ på Salhaugar; ved siden af runeskriften ses meget tydelig et hagekors og et trekors, det sidste formet som tre i hinanden slyngede drikkehorn. Mellem den hedenske „thul“ (sanger eller lærer) og Odins-tryllemagten er der ifølge Hávamál en nær sammenhæng. Hvis der på hans mindsten findes tegn for enkelte guder, kan et Odinstegn ikke undværes iblandt dem [Fig. 16].

For datidens opfattelse har ikke stregernes form været det fremtrædende; dets tre arme fremtræder på Snoldeløvstenen som tre i hinanden slyngede drikkehorn, på Danelagens mønter som tre sammenlagte skjolde; på sølvsmykkerne dekorativt udvidet, men uden figurbetydning. Tretallet er det blivende; og dette svarer til

¹ S. Müller. Vor oldtid 678; sa. i Verdenskulturen II [120]; Carlson [?].

² En anden sag er det, at man har brugt en virkelig hammer til magi under navn af *Þórshamar* (Isl. Þjóðsögur I 445), ligeledes at vikingetidens hammertegn — formodenlig ved kultusbilleder som mellemed — undertiden ved sin form minder om Zeus Labrandios' økse.

at i Odinsforestillingen spiller treheden en fremtrædende rolle, men er ukendt ved de andre guder. Ligeledes knytter forestillinger om drikkehorn sig i særlig grad til Odin: han er ejer af skjaldemjødens tre drikke, ligesom han også drikker af Mimes brønd, og af vinhornet i Valhal som valkyrjerne byder ham (det sidste bl. a. fremstillet på de gullandske billedstene). De tre sammenlagte skjolde minder om Odins forhold til kampen og om Valhals tag. Kort sagt: trekors-fremstillingerne og Odin-fremstillingerne dækker hinanden i påfaldende grad.

Det næste spørgsmål bliver, om hagekors og trekors har haft disse værdier langt tilbage i tiden, også fra deres første forekomst i Norden. Her står vi på meget flygtigere grund. Opfattelsen af det ene som „Thorshammer“, „Thors kryshammer“ er ingen oprindelig men snarere en senere indlagt tolkning, og det turde være højst uvist, om treheden lige fra først af har spillet samme rolle i Odinsforestillingerne, som de gør i 10de årh.

Jeg afbryder her undersøgelsen og vender tilbage til det før opstillede spørgsmål, om man ud fra guldhornene selv kan tolke deres religiøse tegn.

1) Simplest at tolke er „trekorset“, (eller hvad man nu vil kalde dette tegn der består af en midterskive med tre spidse stråler). Det forekommer alene ved tre grupper: *A*¹ tre gange omkring „Odin“s hoved samt over hovedet og ved ryggen af den nærmeste ulv, *B* ved „Thors“ hoved og ved den ham tilhørende buks nakke, *D* imellem de to ulve (og over de to ravne).

Tegnet er tydelig nok forbeholdt to af de højeste guddomme, Odin og Thor, idet man dog stærkest lægger vægt på dets samhörighed med Odin.

Dette resultat svarer til den sammenhæng, vi i vikingetiden traf mellem trekors og Odinsforestillinger. Guldhornets trekors med de lige arme er øjensynlig samme tegn som det sædvanlige trekors med bøjede; på guldhornene optræder kun symmetriske tegn, det synes at have været kunstnerens måde at sætte tegnene i stil på at gøre dem symmetriske.

2) Det firarmede kors (eller nøjagtigere: det firarmede skivekors; en skive med fire spidse stråler, af ganske tilsvarende art som det nu omtalte trekors) optræder en del hyppigere. Men her

¹ [Ved *ABC* o. s. v. henvises til Ringene paa det kortere Guldhorn; ved *abc* o. s. v. til Ringene paa det længere Guldhorn.]

gør en forskel sig gældende: dels findes det (ligesom trekorset) anbragt ved bestemte personers hoved og står som en betegnelse for disses karakter; dels indgår det i rækkerne af stjærner og andre gudetegn, eller på mindre iøjnefaldende pladser. Ved personernes hoved forekommer det: *A* over den hornede mand med seglen (c: Frøj, anbragt mellem hjælmens horn på ganske tilsvarende måde som trekorset mellem Odins hjælmhorn), *D* ved hovedet af manden med seglen og ved hovedet af hans hest. Som persontegn er det altså knyttet til Frøj.

Det vil være vanskeligt at oplyse noget om korsets værdi ud fra senere skik, ikke fordi korset jo er almindeligt som afværgende tegn på mad og drik, men fordi det ikke lader sig skelne fra det kristne kors. Det fortjener dog at nævnes at den svenske „julgalt“ er mærket med et i brødet tegnet kors. Frøjs betydning for julen og julegalten er både kildehjemlet og næsten naturnødvendig.

For én gruppe til synes tegnet at være karakteristisk: bueskytten og dyret (*B* under buen og, i afvigende form, ved hindens ryg; *E* under og over buen og ved det dræbte dyrs side). Men her forekommer det aldrig ved hovedet; både bueskytten og det over dyret anbragte menneskehoved (*E*) har andet tegn ved hovedet („tværkorset“). Vi tør derfor ikke tildele tegnet værdi som persontegn; det synes ikke knyttet til bueskytten på samme måde som korset til Frøj og trekorset til Odin.

Snarere kunde man finde det som persontegn, når det i *E* står ved hovederne af løberen og af manden med de to sværd¹. Men usikkert bliver også dette, fordi hele denne rings øvre rand er fyldt med korstegn af forskellig art.

Ser vi bredere på spørgsmålet, opdager vi, at korstegnene er særkende for hornets nedre del ligesom stjærnerne for hornets øvre. Stjærnerne findes i en dobbelt kres om første ring, i en enkelt kres om anden; og siden ledsager de kun storguderne, når de optræder i ny omgivelser: „offerguden“ i *C*, „Frøj“ i *D*. Omvendt med korset. Det findes ved alle personer i nederste ring, sparsommere i næstnederste (hvor Frøj, Odinsulve, trekors og stjærner antyder himmelske magters gæsteoptræden), endelig i tredje (under hestemanden, under slangen ved træet, og ved Asgårds port eller ved ofringen). Udenfor dette sit egenlige område optræder korset ved bueskytten og hinden (i *B*, ligesom i *E*), så at sige som et hjeni-

¹ I lidt afvigende form. Takkerne er bredere og uden dopper.

stedsmærke de fører med sig. Endelig også ved et dyr under Odins fødder (*A*).

Overfor korset må vi da formulere reglen således, at det brugt som personligt tegn (ved hovedet) betyder Frøj, og brugt upersonligt betyder en verden der ligger lavere end gudehimmelen.

Går vi over til det længere horn, finder vi korset (her roset-agtig omdannet) fremstillet i hel række på øverste ring ligesom det stod rækkevis på korte horns nederste). Siden dukker det en enkelt gang op (*d*, samme ring hvor „Thor“ forekommer). Endelig finder vi det — i afvigende form¹ — i *f* ved solen og den ene solulv. I øvrigt er slanger og uhyrer dette horns karakteristiske baggrundsmotiv.

Sete i sammenhæng viser de to guldhorn altså øverst et stjerne-parti (*AB*), dernæst et kors-parti (stærkest *B'a*), og dernæst et slange- eller uhyre-parti (*[a] b c d e*), der ved „Hels port“ (*g*) atter afløses af strømme. Det er da klart at disse baggrundsmotiver giver det hele verdensbillede; først gudehimmelen, så en mellemverden (en jord, en midgård), så troldeverdenen og fjærnest det af strømme omgivne dødsrige. De lavere ringe på det korte guldhorn bærer tillige fiske og en art lodrette bølgelinjer (bestående af småkrese forbundne ved krumme skråstreger), hvori man synes at have betegnelse for strømmene.

Det hele verdensbillede svarer til det fra eddakvadene kendte, navnlig som det udførlig udmales i Grimnismål: en gudehimmel, en midgård (vandet af de fra Valhal rindende strømme), en jotunheim med sin uvætleyngel (til dels i slangeskikkelse; ormene under Ygdrasil), og en af strømme afsondret Helheim med sin helgrind.

Vi spørger, om det også er mytologisk forsvarligt at opfatte Frøjs-tegnet som jordtegn; og dette må besvares med ja. Vi har, foruden de mere abstrakte udtalelser om hans forhold til jordens frugtbarhed og troen på at stedsegrønne høje er helligede Frøj, også en meget bestemt udtalelse fra Island o. 970: Gisle Surssón siger spottende om sin fældede modstander, at han nu er draget til Frøj som sin beskytter, og hentyder hermed til gravhøjen hvor han er jordet. Frøj er ligefrem opfattet som den i jorden boende

¹ Med brede spidse stråler, — indslået med stempel ligesom de andre tegn på samme ring.

gud. At Frøj-tegnet og jord-tegnet er det samme, kan da ikke undre os.

At der er et sådant jordtegn (uden positiv religiøs karakter), er så meget mere i sin orden, som der på Hels port findes en lignende geografisk oplysning: her begynder dødsriget.

3) Tværkorset på det korte guldhorn skiller sig fra det sædvanlige kors ved at der fra midtskiven udgår ikke fire spidser, men fire simple streger, der hver ender med en buetformet tværstreg. Det forekommer ret sparsomt: ved „offerguden“, ved hjørnerne af „Asgårds port“ (C), ved hovedet af løberen, ved hovedet af bueskytten, ved det enlige menneskehoved over det dræbte dyr (E). Eller måske skal vi opfatte det stedligt: det er almindeligt på nederste ring og ved „Asgårds port“, — og optræder stadig sammen med det almindelige kors.

Det er muligt, at kunstneren har tænkt det som en blot variant af korset. Men en anden mulighed ligger nok så nær. Hagekorset, der ellers spiller så stor en rolle i hele jernalderen, forekommer slet ikke på guldhornene, hvad der er besynderligt. Sagen bliver forklarlig, hvis tværkorset — et ellers ikke almindeligt symbol — er kunstnerens måde at tegne et hagekors på. Også på en lappisk tromme har vi fundet „Thors kryshammer“ (o: hagekorset) ændret til at føre tværestreger i stedet for sidehager (s. 25). Ligesom guldhornskunstneren tegner Odins trekors symmetrisk, må vi vente at han har gjort en tilsvarende ændring med hagekorset.

Overfor tegnets værdi står vi foreløbig rådløse. Der findes intet spor af at det opfattes som Thorsmærke, således som hagekorset i senere tid.

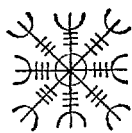
4) Et tvær-ottekors (o: et kors med otte streger udgående fra midtskiven og en tværstreg på enden af hver) forekommer på øverste guldhornsring på hver sin side af „krigerparret“, uden at vi deraf ser tydeligt, om det er noget almindelig guddommeligt eller noget for disse væsner særligt, der udtrykkes. — Tegnet er ikke almindeligt i oldtiden, og man kunde gjerne opkaste det spørgsmål, om det er en tilfældig, af kunstneren selv skabt fordobling af tværkorset (o: hagekorset).

Således står vor viden stille overfor disse tegn, og vi kan næppe uden tilførsel udefra få undersøgelsen videre.

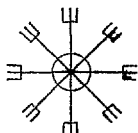
Det vil derfor være værd atter at kaste et blik på de trylletegn, der bruges i islandsk folkeskik, og hvor vi allerede én

gang har fundet oplysning til en oldtidsformel. Vi vender os til de magiske tegn fra et bestemt område, de der giver værn og styrke i kamp og dermed beslægtede forhold. De er ikke eller lidet at finde i ældre tryllebøger, men des mere bevarede i den rene folkeskik, der først i 19de årh. er ført i pennen; og deres område af strid og idræt er et, hvor arv fra oldtiden lettest kan holde sig¹.

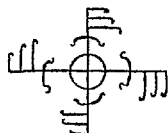
Videst kendt er trolddommen ved brydning, eller — som man måske rettere skal sige — ved henspænding (*glíma*): „*Gapaldur* under hæl og *Ginfaxi* under tå“ (eller „under højre hæl“, „under venstre tå“). De to skal indridses i blad, spån eller trækæyle og lægges mellem sko og sålelap eller mellem sok og fodflade (man

Ægishjálmur
(Galdrakver)

Ginnir

Ginfaxi
(Jón Asgeirsson)

Angurgapi

mærke hvor oldtidsagtigt materialet er, et nihundredårigt kendskab til egenlige skrivematerialier har ikke øvet indflydelse på skikken). Tegnenes virkning var den, at man ikke kunde bringes til fald uden af en der var endnu større galdremester, og selv han skulde kun kunne det ved at få benet brudt. Et andet tegn af lignende virkning er *ægishjálmur*; det støbes i bly og aftrykkes dernæst i panden imellem øjenbrynene: da er man vis på sejr over sin uven og har et fast værn mod stormænds vrede. Et næsten helt tilsvarende tegn er *ginnir*, hvis brug ikke er oplyst; derimod er *ægir* et middel til at vise tyven med, måske det samme som de to [S. 34] afbildede korsfigurer til dette brug.

Et blik på denne række af tegn viser straks deres slægtskab. De hører til den store familie af oldtidens helligtegn i simple geometriske figurer. De har alle en midterskive, hvorfra fire eller otte stråler udgår; og deres ved første øjekast forskellige udseende skyldes blot fordobling af tværstreger eller tilsætning af småstreger til pynt. Således er *ægishjálmur* egenlig den samme som *ginnir* (blot med tre små dekorative tværstreger på hver stråle), og de er atter det samme som tvær-oltekorset på guldhornene (kun har strålerne

¹ Jón Árnason, Ísl. Þjóðsögur I 446. 451—53, med et interessant stof, men ikke altid udtømmende i redegørelsen for sine kilder.

en svag forlængelse helt ud i tværbugtningen og helt ind til centrum). *Ginfaxi* er, når vi ser bort fra smålinjernes fordobling, en god gammel bekendt: hagekorset forsynet med den i folkevandrings-tiden velkendte midtskive.

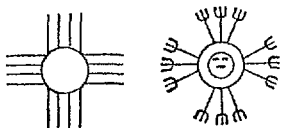
Navnene har et gammelnordisk præg: *ægishjálmur* („rædsels-hjælm“) forekommer allerede i eddakvadene som betegnelse for et magisk middel, en slags usynlig hovedbedækning, hvorved man slår sine fjender med rædsel og bliver uovervindelig. *Ginnir* er afledt af at *ginna*, ikke i dets sædvanlige betydning „at lokke“, men i dets grundbetydning: „ved overvældende indflydelse at sætte noget i en tilstand der for samme ikke er naturlig“. Som *ægir* betyder „skræmmeren“, er *ginnir* „fortrylleren“. Ud fra denne betydning har *ginn-* i oldsproget betydninger som „ophøjet, guddommelig, uhyre stor“. Noget sådant synes også at foresvæve ved *ginnfaxi*, hvis sidste del (*faxi*, „manke“) hentyder til at hagekorsets tværhager er flossede op i lighed med en hestemanke.

Alt taler for at vi har en fra oldtiden udgået tradition i disse tegn; der er intet af den mytologiske lærdom (fra populære kilder) eller anden modernhed, som en del af de islandske trylleformler har. Vi er derfor berettigede til, med forsigtighed, at bruge dem til at oplyse guldhornenes fremstillinger. Hovedpunktet var, at de rummede ikke et enkelt væsens påkaldelse, heller ikke — som så mange trylleformler — en skadelig indvirkning på nogen, men værn i farlige vilkår. Stærkest virkende er tvær-ottekorset (isl. *ægishjálmur*), der frelser i kamp og fra stormænds vrede. Når vi på guldhornet finder tegnet uforandret igen hos krigerparret i den øverste gudehimmel, er der lighed både i dets krigerske brug, og i den vældige magt der tillægges det; ti overalt hvor et sådant guddommeligt par forekommer i mytologierne, er det krigersk og er menneskenes hurtige og stærke hjælpere i nød. Det er naturligvis uvist, om guldhornskunstneren har brugt det udtryk, at de „bærer ægishjælm“ over deres fjender; men at han sætter tegnet i forbindelse med en krigersk guddommelig kraft af høj rang, er åbenbart. Når både guldhornet og den islandske brug tildeler otte-tværkors et sådan forrang i virkningens styrke, er grunden vel forøvrigt den, at man opfattede det som et fordoblet tværkors, altså også dobbelt så virkningsfuldt.

Man spørger dernæst, om guldhornets simple tværkors ikke har en lignende brug som den isl. *ginfaxi*, at være det faste værn

i almindelighed. Anbragt to gange over Asgårds port og en gang ved „offer gudens“ hoved, synes det at sige til Jotunheims trolde: Dette er vort, dette kan i ikke tage. (Dette begreb af fast værn er da formodentlig udgangspunktet for at det i senere jernalder gik over til at være Thors tegn.)

De islandske tegn, som har med tyveri at gøre, er vanskelige og meget mindre oplyste. Jeg skulde ikke omtale dem her, hvis ikke tegnets form så udpræget hørte til denne familie. Den er et skivekors med fire stråler (i ett tilfælde med lidt tværuppyntning, der nærmer sig en smule til tværkorset). Fraregnet stregefordoblingen svarer det nøje til Fröjsskorset på guldhornet.

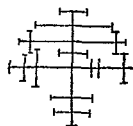

Tegn til at vise tyv.
(Jón Borgfirðingur).

Tegnene er tegnede af Jón Borgfirðingur, der henfører dem til at „vise tyv“, men uden at kende deres navn. Endvidere véd vi, at der har været to tegn til, der sikrede mod tyv, det ene om dagen, det andet om natten (*molduxi* og *blóduxí*). Mon det ikke snarere skulde være disse? Tegnets lighed med de andre skivekors gør sandsynligt at det også har den værnende egenskab; og i nordisk folketro er korset det stadige middel mod overnaturlige væsners tyveri.

En eneste gang opgives et tegn af denne gruppe at være brugt til skade. I alt fald gives navnet *ángurgapi* („skade = *gapi*“) i en enkelt nyere beskrivelse til et sådant tegn; men denne efterretning strider mod den eneste ældre beskrivelse af *ángurgapi*. Der burde her snarest foreligge en forveksling (f. eks. med *gapaldur*, tegnet fra brydelegen, som vi ellers savner gengivelse af). Tegnet er i hvert fald et „tværkors“ udpyntet med tredobbelt tværstreg.

For at vise, at vi er nået til grænsen for æmnet, nævner jeg endnu, at der i det gamle „galdrakver“ (men ikke i den nyere folkeoverlevering) forekommer tre tegn, hvoraf det ene hedder *róðukross* („krusifiks“), og som alle bruges „mod trolddom“. De går alle tilbage til det kristne kors som forbillede (er videre udførte variationer af „patriarkkorset“), og deres vage brug og boglige forekomst udpeger dem som tilhørende et andet lag end de hidtil behandlede.

Róðukross.

EFTERSKRIFT.

Professor Axel Olrik havde i adskillige Aar med Forkærlighed syslet med Billederne paa vore Guldhorn, og efter hans Død forelaa den Skitse, som herved udgives. Den bærer Præg af at være paabegyndt for flere Aar siden, og sidste Afsnit og Dele af de foregaaende kan efter Haandskriften at dømme skønnes at være skrevet i hans sidste Leveaar. Det

ser ud til, at det har været Hensigten at skrive en lille Bog om Guldhornene, en Disposition til en saadan findes. Som første Del var tænkt en Redegørelse for Hornenes Beskaffenhed og Oprindelse, med følgende Underafsnit: 1. Guldhornenes Fund. De foreliggende Afbildninger. 2. Guldhornenes almindelige Karakter. 3. Runeindskriften. 4. De enkelte Fremstillinger. 5. Billedernes Tidsalder. Fremmede Forbilleder for de enkelte Figurer. 6. Guldhornenes Bestemmelse. Som anden Del skulde saa følge Mytisk Tolkning, og det er denne Del, der i det foregaaende er udgivet; den synes efter Dispositionen at være fuldført.

Manuskriptet forelaa i det store og hele i trykfærdig Stand, kun enkelte Henvisninger manglede; disse er tilføjet i Parentes, naar de med nogen Sikkerhed kunde findes. Billedstoffet er lagt til Rette efter Tekstens Anvisninger, nogen Hjælp har Udg. dog haft i det Illustrationsstof, som Axel Olrik før sin Død tilrettelagde til en planlagt nordisk Mytologi paa Engelsk. Korrekturen er foretaget i nøje Overensstemmelse med Manuskriptet, kun med selvfølgelige Ændringer.

Dr. Marius Kristensen meddeler mig, at der i en Kunstebog fra ca. 1850, tilhørende Forfatteren Gunnar Gunnarsson, ligger en Seddel med et islandsk Tyvemærke og følgende Paaskrift, til Dels i Lønskrift: „Ríst á hriseik eða rauda greni og lát blóð úr litlu tá á vinstra fæti í skurðina Stafsins og sof á honum þrjár nætur og sier þu þann sem stal“. Dette kan jo bekræfte Olriks Mistanke til Jón Borgfirðingurs Tyvetegn.

Dansk Folkemindesamling, som har arvet Olriks Manuskripter, har velvilligst overladt mig dette til Offentliggørelse. Der foreligger flere færdige Manuskripter fra Olriks Haand, saaledes betydelige Afsnit af „Danmarks Heltedigtning“, og en samlet Udgave forberedes.

G. K.

BIDRAG TIL SPØRGSMAALET OM DEN DANSKE ALMUES LÆSNING I DET 18. AARHUNDREDE

AF

FRITS HEIDE

DEN sikreste Vej til at faa Kundskab om de Bøger, der i det 18. Aarhundrede fandtes hos den danske Almue, maa være Skifteprotokollerne.

I Literaturen findes hist og her Bemærkninger om Almuelæsning i nævnte Tidsrum, men ikke baserede paa direkte Undersøgelse af selve Almuens Hjem. Dette er saaledes Tilfældet med Werlauff: Historiske Antegnelser til Holbergs atten første Lystspil, Side 145—150. Og drager man Slutninger fra de Bøger, som tryktes for Almuen, og til dem, som virkelig fandtes derude, er det ikke givet, man just rammer det rigtige Resultat.

En systematisk Gennemgang af samtlige opbevarede Skifteprotokoller fra det 18. Aarhundrede vilde ganske utvivlsomt afgive Stof til mangehaande interessante Studier med Hensyn til Forskellen i aandelige Interesser saavel indenfor Landsdelene som indenfor de enkelte Befolkningsklasser.

Tilvejebringelsen af en saadan Materialsamling vilde dog ikke blot kræve en omfattende Tid; men selve Samlingen vilde virke afskrækkende ved sin Størrelse og sin tilsyneladende dræbende Ensformighed.

Den nedenfor meddelte Stikprøve af Bøger, som fandtes hos den danske Almue i det 18. Aarhundrede, grunder sig paa en Gennemgang af 2 Skifteprotokoller fra Svenstrup Godsarkiv (Ramsø Herred) og 6 fra Skjoldenæsholm (Ringsted Herred). Disse 8 Protokoller rummede tilsammen ca. 1300 Skifter; i 98 af disse fandtes Bøger.

Bogtitlerne er gengivet nøjagtig, som de er anført i Protokollerne; hvor senere Pletter eller defekte Steder umuliggjorde Læsningen, er sat Spørgsmaalstegn. Naturligvis er der ved Skifteopgørelserne indløbet talrige Fejl i Bogtitlerne; Nedskrivningen er aabenbart, som det mange Steder tydeligt giver sig til Kende, gaaet for sig paa den Maade, at en Mand har taget Bøgerne frem og læst Titlerne højt, medens en anden har skrevet dem ned efter Diktaten (smlg. No. 25: Caiser Plinij Secundi, som er en Diktatfejl for Caij Plinij etc.). Paa flere Steder er det imidlertid iøjnefaldende, at Nedskriveren ikke har kunnet klare sig med Diktaten, men har maattet raadføre sig med det trykte Ord, hvorved ofte vanskelige Titler fremtræder i en overraskende korrekt Skikkelse (smlg. No. 38: *Rosz Arzney Kunst*, No. 47: Johann Arends *wahre Christenthumb* og Hilaris *freüde des geistes*, og maaske No. 3: *veriduria varia*, hvormed der menes Simon Paullis *Viridaria varia regia et academica publica* etc. Hafniæ 1653).

Forsøger man nu, paa Grundlag af det givne Materiale, at trænge lidt dybere ind i Spørgsmaalet om Almuelæsningen i det 18. Aarhundrede, maa nogle Fejlkilder først elimineres. Ligesom i vore Dage tør man roligt gaa ud fra, at den Omstændighed, at visse Bøger eller Bøger i det hele taget fandtes i et Hjem, ikke absolut er ensbetydende med, at de ogsaa blev læst; der gaves utvivlsomt i de Tider ogsaa Mennesker, der havde Bøger blot for den ydre Anseelses Skyld, om end de vel relativt var færre end i vore Dage.

Bøgerne kunde ogsaa have Affektionsværdi; med andre Ord: man havde købt dem paa en Auktion, fordi de nu havde tilhørt den eller den; slikt passerer jo ogsaa i vore Dage. Man maa endvidere regne med, at der i Materialesamlingen findes flere Gengangere, d. v. s. at de samme Eksemplarer optræder i flere Skifter, maaske sidste Gang som Del af den lidet sigende Betegnelse: 1 Bundt gl. Bøger. Herfra og til den totale Opløsning og Tilintetgørelse af Begrebet Bog har der saa næppe været langt.

Som allerede nævnt forekom Bøger i 98 af de ca. 1300 Skifter; antages det sidste Tal at være lidt højt regnet, fandtes Bøger i $\frac{1}{13}$ af Tilfældene eller i noget nær 7,7 %. Fra Materialet maa nu først borttages de Numre, hvor Titelangivelsen enten helt mangler eller er saa ufyldstgørende, at den forstyrrer Bedømmelsen. Dette

er Tilfældet i 28 Skifter, nemlig Numrene 8, 27, 33, 43—46, 49, 52, 55, 59, 60, 64, 68, 72, 74, 76, 79, 81, 86—89, 92, 93, 96—98.

Endvidere maa man af Materialet borttage de Numre, hvor Folkene enten tilhørte andre Klasser end selve Almuen eller var indvandrede Tyskere. Denne Gruppe vil blive omtalt for sig og omfatter Numrene 3, 21, 24, 25, 29, 31, 38, 40, 47, 48, 50, 53, 54, 58; ialt 14 Skifter.

Det Stof, som egentlig er egnet til at danne Grundvold for Bedømmelse af Almuens Læsning, er nu svundet ind til 56 Numre. I 48 af disse Numre forekommer kun Bøger af religiøst Indhold, nemlig Salmebøger, Huspostiller, Bønnebøger og lign.; kun 8 Hjem indeholdt Skrifter af ikke-religiøs Art. Utvivlsomt øste Almuen i mange Tilfælde lige saa megen Trøst og Sjælens Husvælelse ved at læse i en Salmebog som i en Huspostil; men det er dog værd at notere, at i 12 af de 48 Numre med religiøse Skrifter findes kun Salmebøger, nemlig i No. 5, 6, 11, 14—16, 35, 65, 66, 69, 71, 80.

I det 18. Aarhundrede forekom altsaa i den langt overvejende Del af Tilfældene indenfor det Omraade, her er taget op til Undersøgelse, kun religiøse Skrifter hos den danske Almue. De 8 Tilfælde, hvor der ogsaa fandtes ikke-religiøse Bøger, ligger et Trin over de øvrige paa den sociale Stige og repræsenterer følgende Bestillinger: Møller, Skytte, Skovfoged, Herregaardsstaldkarl og forhenværende Degn.

Møllerne hørte i det 18. Aarhundrede til Bondearistokratiet; de sad gennemgaaende godt i det og havde aabenbart baade Interesse for og nogen Indsigt i Juraen, hvad jydsk Lov i No. 7 og danske Lov i No. 12 viser. I No. 23 forekommer ogsaa danske Lov, men den er muligvis kun en Genganger af den i No. 12, da Karen Neels Datter er Møller Hendrich Hansens første Hustru.

Af Lægebøger forekommer i hele Samlingen kun Høndrich smids, og det kan ikke andet end overraske, at man intet Steds finder nogen Cyprianus eller lignende Trolddomsbog anført. Enten har der ingen været, hvad næppe kan tænkes, eller Retten har ikke registreret dem, hvilket forekommer lige saa usandsynligt, naar man betænker den Omhu, hvormed Skifteregistrene ellers er udfærdigede. Snarest maa man vel tro, at Registratorerne af Boerne har kviet sig ved at nævne Djævelskabets rette Navn og har ladet

det gaa ind under de mere uskyldige Betegnelser: 1 tydsk bog eller 1 gl: bog uden bind o. lign.

Skytten Niels Lintner i No. 13 gør et meget lærd Indtryk med sin tyske Historiebog og sine 4 latinske Bøger; men om disse virkelig har haft literær Betydning for ham, maa vel nok anses for tvivlsomt.

Derimod tør man vistnok sige, at Møller Hendrich Hansens Bogsamling i No. 23 er valgt med megen Skønsomhed og i høj Grad gør Indtryk af at have haft Betydning for sin Ejer; dette lille Udvalg af Datidens Literatur kan næppe findes bedre hos nogen Mand af det 18. Aarhundredes Bondearistokrati.

Hvad Smeden i No. 32 angaar, da er det ganske karakteristisk, at han støtter sig til Søren Mathiesens Regnebog; den har utvivlsomt ogsaa været andet og mere for ham end en Luksusbog. Med den anden menes vel en Cifferbog eller Tabel.

Naar Skovfogden i No. 67 er taget med her, er det kun paa Betingelse af, at hans Bundt gamle Bøger rummede andet end religiøse Skrifter; men Betingelsen har nok været opfyldt; thi Macholt'erne havde i Midten af det 18. Aarhundrede Ortved Mølle i Fæste og spillede en ret fremtrædende Rolle i de Tiders Bondeliv i Midtsjælland.

Den sidste i denne Gruppe er Degnen Lauritz Sjøvald, hvis mærkelige Skæbne i Hovedtrækkene er beskrevet i Anders Pedersen: *Sjællands Stifts Degnehistorie*; hans Bogsamling frembyder dog intet af Interesse.

Fra det egentlige Almuemateriale sorteredes i Begyndelsen af denne Afhandling de Skifter, der skrev sig fra noget højere Samfundslag og fra de indvandrede Tyskere. Til de første maa her ogsaa regnes Herregaardsfunktionærerne, for saa vidt disse enten saa en Fordel i intellektuelt at arbejde sig frem mod Herskabet, hvem de omgikkes til daglig, eller de ifølge deres Beskæftigelse maatte møde med mere specielle Kundskaber. Og i begge Tilfælde skete vel saa den gamle Regel Fyldest, at den ene Bog trækker den anden med sig. Numrene 3 (Gartner, Nationalitet tvivlsom, maaske af tysk Oprindelse), 24 (Bestilling uvis, rimeligvis tysk af Nationalitet), 25 (Bestilling uvis, Nationalitet: dansk), 29 (tysk Gartner), 31 (tysk Gartner), 38 (dansk Herskabstjener), 40 (tysk Teglblænder), 47 (tysk Dame af Herskabsklassen), 48 (Enke efter tysk Staalsmed), 50 (tysk Klejnsmed), 53 (tysk Staalarbejder), 54

(Husholderske, vistnok Tysker eller Holstener) og 58 (tysk Tømrer) er i saa Henseende karakteristiske og viser ikke blot, i hvor høj Grad Tyskerne dengang indtog mange Stillinger ved de danske Herregaarde, men ogsaa i hvor høj Grad de bar den tyske Literatur ud i Landet. Selv om disse Stikprøver langt fra belyser hele Forholdet til Bunden, tør det dog antages, at den i det 18. Aarhundrede almindelige Invasion af Tyskere til Herregaardene og de Industribrug, der var knyttet til disse, brød Vej for Literaturen i hvert Fald i de bedre stillede Hjem i det 18. Aarhundredes Almue.

Materiale.

1) $\frac{5}{8}$ 1704. Anne Hans Andersz Møller, som var indsidder hos^{te} for^{te} Søfren Skomager. (Manden, hvis Opholdssted ikke kendes, var forhen Møller ved Tyeberrgaard i Krag Mølle; men den brændte.): 1 Gamel brun bog 8 Sk. — 1 gl: Alter bog 4 Sk. — 1 gl: dito bog om Egteskab 2 Sk.

2) $\frac{17}{6}$ 1707. Erich Sørensen af wggerlöße hans ved døden afgangne Hustrue Maren Ibs daatter: C 4: Bibel gl 2 Rd.

3) $\frac{27}{4}$ 1711. Gartner Hendrich Steen ved Skioldenisholm: Christianj tertij bibel 1 Rd. — 1 tysk bibel in folio 1 Rd. 2 Mk. — 1 tysk Huus postel 1 Rd. 2 Mk. — 1 tysk vrtebog in folio 1 Rd. 2 Mk. — 1 tysk Huusz postel in quart 3 Mk. — danske loug 1 Rd. 2 Mk. — 1 tysk bog in quart 1 Mk. — 1 bog kaldet Johan arent 1 Mk. — Lystige skou bonde 12 Sk. — Jacob Wellers Lig Prediken 1 Mk. — Johan Henrich 200 andagter 12 Sk. — 200 Historier 8 Sk. — Rust und Schat Camer 4 Sk. — Teologie betenchninger 1 Mk. 4 Sk. — Danske Glossarium . . . — 500 Herzens indbildung 2 Mk. — Sigers Mundus 6 Sk. — fuldkömen beskriben desz lebens 6 Sk. — Peter Kyllings Vrtebog 4 Sk. — Konstkaerner beskriben 4 Mk. — tyske Krig 8 Sk. — 1 Liden Latinbog 6 Sk. — 1 dito 8 Sk. — 1 dito 4 Sk. — 1 dito 8 Sk. — 1 Donat 2 Sk. — Doct: Hielpelöz 4 Sk. — Martini Sellerie 12 Sk. — Barmherzig Samaritan 8 Sk. — Medlidende samariter 4 Sk. — Dyttersk Cronning 4 Sk. — Kirche Calender 4 Sk. — andlust fordriben 6 Sk. — Nye Schatz Kammer 1 Mk. — de Regierende Kongr i Sverig 1 Mk. — Beierske Rejsze 4de part 8 Sk. — Indianske Konstgarten 2 Mk. — Werngild Welspil 1 Mk. — Vest babardie 4 Sk. — Jehan Postj 12 Sk. — Blomen bog 8 Sk. — Jacob Børn morgen Ret 12 Sk. — Cronica Ao. 1643 6 Sk. — gramatica 12 Sk. — Alberti magni 4 Sk. — beskriben dem førstel: garten 8 Sk. — gramatica galica 8 Sk. — die stat venedie 12 Sk. — politiske . . . 5 Sk. — Schauplasz Velt 6 Sk. — 1 liden gl: bibelsk Extract 12 Sk. — 13 aandel: politier 4 Sk. — 1 bog (om?) atolerie 4 Sk. — politiske Sagfeir 4 Sk. — 4te Monachier 8 Sk. — Westindiske beskriben 1 Mk. — Kong Christians 3des Krig 8 Sk. —

1 dansk Haandbog 8 Sk. — politiske Lust gedencken 8 Sk. — u-passionert Deschors 6 Sk. — Coplement bog 6 Sk. — om besettelse i tisted 4 Sk. — Schaugesang 12 Sk. — Willen bremer Cranenberg 12 Sk. — 1 gl: tysk bog 8 Sk. — 1 liden tysk gudel: bog 12 Sk. — Scheirs Gedenck 6 Sk. — veridaria varia 8 Sk. — Nasaria Lebensz Erselig 4 Sk. — paradis gartlein 6 Sk. — plantarium 4 Sk. — tyske Vejviszer 6 Sk. — om store Potentater 4 Sk. — blomen asteriæ 2 Sk. — desz Sterbens Serica 4 Sk. — 1 tysk bønnebog 4 Sk. — 1 tysk og fransøsk 6 Sk. — Janum herculem 4 Sk. — planet bog 4 Sk. — En Holstenske Declaratione 4 Sk. — 1 bog om Konger i Skotland 8 Sk. — 1 bog uden bind 12 Sk. — Niels Juels Seiers berømmelse 2 Sk. — Doct: Hielpeløsz 2 Sk. — absgarten 2 Sk. — 1 stk: af 1 gl: bibel 8 Sk. — Christelig Rosengart 6 Sk. — paradis gartlein 8 Sk. — 1 tysk bog udenbind 4 Sk. — Satyrisk Gedecht 2 Sk. — politiske Colica? 1 Mk. — politiske Nester 1 Mk. — de 3: Hofforderber 2 Sk. — dodandanz 3 Mk. — Hertug friederich beskrive 2 Mk. — Jydske loug 12 Sk.

4) ¹⁹/₆ 1713. Jens Thomisen i Heynede: En Bog kaldet det Ny Tæstamente 2 Mk. — 1 gl. Salme bog 12 Sk. — 1 dito Christi pinsels Historiebog 6 Sk. — 1 dito fromme Christenis Andelige Qomedie 6 Sk. — 1 dito Christi Efter følgelse 8 Sk.

5) ³⁰/₄ 1716. Laurs Mortensen i Grønholt: En lille salme bog 6 Sk.

6) ²¹/₁₂ 1724. Anne Nelsdaatter i Vigersted: 1 Nye salmebog 2 Mk.

7) ¹/₈ 1725. Magretha sl: Tomasz Andersens Møllers i Jødstrup: Bøger, som er indbundne, Missions Bibel 4 Mk. — 1 gl: Jydske Lovbog 4 Sk. — 1 gl: Dansk Psalme og bønnebog 8 Sk. — Rasmus Pedersen Rafns Hierte Such 4 Sk. — 1 lille Dansk gl: Dags Psalme bog 8 Sk. — 1 Dito fuldkomēn gl: og forslit 6 Sk. — 1 gl: Bønnebog kaldet Gudfrygtigheds Øvelse 2 Sk. — Hjørings Bog om Altrens Sacramente 4 Sk. — 1 gl: Kirche Ordinantz 2 Sk. — 1 Anden gl: Dansk Bog 2 Sk.

8) ¹⁸/₂ 1727. Berte Laursdaatter i Hauerdrup: Nogen gl. bøger vurderet til 1 Mk.

9) ²⁶/₃ 1727. Poul Christensen udi Walsøelille: 1 bog kaldet den Aandelig vand Kilde 1 Mk. — 1 Dito kaldet Jødnernis Crønike 12 Sk. — 1 Dito kaldet trøst over trøst 8 Sk. — 1 gl: opløst bog Aar 1613: Handler om Dødens idelig betragtelse 1 Mk. — Den Aandelige Vejviiser til Himelen 1 Mk. — Poul Medebyes huus Postil 1 Mk. 8 Sk. — 1 gl: Bog kaldet de 2: Christelige Clenodier 1 Mk. — Lig prædiken over Gregers Krabbe 1 Mk.

10) ²⁶/₉ 1727. Jens Andersen i Ørsted: brokmands Huus Postil 2 Rd.

11) ¹¹/₈ 1728. Ebbe Hansen Schulenburg og Hustrue Christine Marie Thims Datter i Harraldsted Kroe: 1 liden tydsk Psalmebog 4 Sk. — 1 dansk Kingos Psalmebog 8 Sk.

12) ⁹/₈ 1729. Karen Neels Datter i Ortveds Mølle: Brochmanns huus Postil 1 Rd. 4 Mk. — 1 Dansk Lou Bog 1 Rd.

13) ¹⁵/₅ 1729. Skiøtten Niels Lintner i Haraldsted: Brochmanns Hus Postil in folio 1 Rd. — 1 Latinsk bog in quarto 1 Mk. — 1 Dito 1 Mk. — 1 tydsk Historiebog in Octavo 1 Mk. — 1 Lille Latinsk bog in duo-

dec og 1 Dito in duodec 12 Sk. — Dend bedende Kiede paa dansk 8 Sk. — 1 Nye Kirche Psalmebog 1 Mk.

14) ²⁸/₅ 1729. Mette Jochumsdaatter i Truelstrup: 1 Salmebog 1 Mk. 8 Sk.

15) ¹⁵/₆ 1729. Skøtte Ifver Ollesen i Grønholt: 1 Psalmebog 1 Mk. — 1 gl. dito 6 Sk. — 1 gl. dito 4 Sk.

16) ¹⁷/₆ 1729. Anders Nielsen i Borup: 1 gl. Salmebog 8 Sk.

17) ¹⁴/₁ 1730. Væver Jesper Steffensen i Nørre Dalby: 1 Huus Postil 1 Rd.

18) ¹⁸/₁₁ 1730. Anne Olsdatter udj Mortenstrup: 1 bønne bog kaldet Naadens dørs aandelige hammer 2 Sk. — 1 gl. Salme bog 4 Sk.

19) ¹/₃ 1731. Ellen Arreboe Lars Nielsen Smeds i Mierløsse: Een bedende Kiede 1 Mk. — 1 Psalmebog 1 Mk. — 1 liden gl: Ditto 8 Sk. — Det Nye Testamente 1 Mk. — Een aandelig siungekoor 8 Sk. — 1 bønne bog 6 Sk. — 1 dito 8 Sk. — 1 liden tydsk bog 4 Sk.

20) ²⁵/₄ 1731. Margaretha Olufsdatter Huulegaard i Jystrup: D: Brochmans Huus Postil 1 Rd.

21) ²/₁₁ 1731. Joel Drom, aftacket Rytter i Ordrup: 2de tydske bøger 8 Sk.

22) ¹⁷/₁₂ 1731. Jens Christensen i Ørsted: 1 Bibel 1 Rd. — brockmands Huus Postil 2 Rd.

23) ²⁷/₁₀ 1732. Møller Hendrich Hansen i Ortved: Kong Christian d. 5^{lis} danske louf bog 2 Rd. — Hendrich smids læge bog 2 Mk. — Een bog kaldet fandens 4^r døtre 1 Mk. 8 Sk. — Een bog kaldet Røn-nikefos 2 Mk. — 1 Dito Docter Morten Lutters lif og lefnet 12 Sk. — 1 Dito om Esophus Fabler 12 Sk. — 1 Krønrike 1 Mk. — Fruentimmeretz Contrafey 1 Mk. — 1 Dito, om Norgis Lans beskrivels 12 Sk.

24) ²/₆ 1735. Christian Lorentz Lütken (Broder til Ridefogden paa Skjoldenæsholm): 1 Dansk Bibel 1 Mk. 8 Sk. — 1 fransk bog 4 Sk.

25) ⁵/₉ 1735. Hans Lindholm paa Haraldstedgaard: de danske kongers slegte bog 2 Mk. — 1 bog over alle maaneder 1 Mk. — Caiser Plinij Secundi 4 Mk. — 1 dansk Bibel 4 Mk. — Eigenskhaf di Calvenister 8 Sk. — Register over loven 4 Sk. — 1 forordnings bog 4 Sk. — Handels Correspondentz 6 Sk. — Jomfrue Kruuse 4 Sk. — Francons historiq 8 Sk. — 1 Tydsk Regnebog 2 Sk. — Askanatz Historie 6 Sk. Himlishe frejde Mahl 8 Sk. — bords...?? 4 Sk. — Johan Franz Birondij ? 2 Sk. — Trost bubhlein 2 Sk. — Rentes Regne bog 2 Sk. — Gramatica 1 Sk. — 1 nye Psalme bog 1 Mk. 8 Sk. — 1 Dito mindre 1 Mk. — 3 Historie bøger 8 Sk. — 1 liden tydsk Psalme bog 8 Sk. — Schatz Camer 4 Sk. — de 300de Historier 2 Sk. — Himelske Have Selskab 4 Sk. — Jean Trompetter 1 Sk. — 1 tegnebog, 1 nodebog og 1 Callender 1 Sk. — det fortabte faaer 4 Sk. — dåvids Psalter 4 Sk. — 1 gl Regnebog 1 Sk. — Clotildes 2 Sk. — Jesus Syrach 2 Sk. — Tids fordriv 1 Sk. — 1 gl Tydsk bog 1 Sk. — 1 hollandsk Regne bog 1 Sk. — Fransk Thyranie 1 Sk.

26) ²/₈ 1736. Ingeborg Andreas Daatter i Haraldsted: 1 dansk bibel 4 Mk. — 1 bog fattigmands huusbog 1 Mk. — 1 Stoer Salmebog 1 Mk. 8 Sk.

— 1 bønnebog 12 Sk. — 1 bedendes Kiede 1 Mk. — 1 Salmebog gl: 8 Sk.

27) ²²/₁₀ 1736. Lars Corneliussen udj Jystrup: 8 gl: bøger adskillige slags 1 Mk. 8 Sk.

28) ¹⁵/₁₁ 1737. Ole Jensen i Kallerup: En Huuspaastil 2 Mk. 8 Sk. — 2 pr salmebøger ā 24 Sk.: 3 Mk.

29) ¹⁶/₅ 1738. Urtegaardsmand Johan Henchel paa Skioldenesholm: Henrich Kessens Gartner Lust 8 Sk. — 1 gl: huus Postil i stk. Revet 12 Sk. — Holbergs Danmarks beskrivelse 1ste Tom 1 Mk. — 1 tysk bibel gl: og de første 5 Cap: borte 12 Sk. — Historische bilder Saals 4de deel 10 Sk. — Laseny bibelsk kjerne paa tydsk 6 Sk. — 1 mathematisk bog 4 Sk. — Ramy aandelig marketstid 8 Sk. — Gottes Wunder Bau 4 Sk. — 1 Liden tydsk bibel 12 Sk. — Kongel karl: 12tes levnetz beskrivelse 4 deele 6 Sk. — 2 Comedie bøger 8 Sk. — Johan Arnds sande Christendomb 4^r bøger paa tydsk 10 Sk. — 1 tydsk Gudelig bog 6 Sk. — 1 Reise beskrivelse til ostindien 4 Sk. — 1 Lustgarten i stk. Revet 2 Sk. — 1 tysk Historie bog i stk Revet 2 Sk. — Davids Psalter paa tydsk 2 Sk. — Jung fru Pretz 2 Sk. — Jan Tambour 2 Sk. — Lustgarten 2 Sk. — 1 tysk Salm bog 10 Sk. — 1 Dito Edle hemnicke 1 Sk. — 1 tysk bønnebog 2 Sk.

30) ²²/₅ 1738. Anna Christina i Jystrup: 6 aandelige bøgger 4 Sk.

31) ³⁰/₉ 1738. Gartneren Johan Daniel Sonath paa Skioldenesholm: 1 gl: huus Postill tysk 6 Sk. — 1 tysk Spandenbergs Cathechismus 6 Sk. — 1 tysk Glosebog paa urter og træer 4 Sk. — 1 Gudelig bog 6 Sk. — 3 gl: tyske bøger 4 Sk.

32) ²⁶/₁ 1739. Hans Jacobsen Smed i Allindemagle: 1 Søren Mathiasens Reigne bog paa prændt 1 Mk. 8 Sk. — 1 dito sifve bog 12 Sk.

33) ¹⁸/₂ 1739. Ellen Nielsdaatter i Walsøllille: 1 gl: bog 2 Sk.

34) ⁸/₄ 1739. Bodild Jensdaatter i Skioldenesholm: 1 Psalme bog 1 Mk. — 1 Dito 12 Sk. — 1 bog kaldet Aandelig Tidsfordriv 4 Sk.

35) ²⁰/₄ 1739. Jens Hansen udi Jystrup: 1 Salme bog 4 Sk.

36) ²²/₅ 1739. Dorthe Christina Jørgensdaatter i Haralsted: 1 F 3te Bibel in Folio 6 R. 4 Mk. — Doctor Møllers huus Postil 2 R.

37) ²⁷/₅ 1739. Peder Jensen i Nye Skowhuus: 1 Salme bog og en bedendes kiæde 2 Mk.

38) ⁸/₁₀ 1739. Lars Nielsen Wegerslew, Tjener hos Cancellie Assessor og Amtsforvalter Wosemose paa Haralsted Gaard: Doctor Lasenjs bibelske Kieren 12 Sk. — 1 fransk og 1 Dansk Gramatica 12 Sk. — 1 dito gl. 4 Sk. — mantuansche Hyrde Comedie 8 Sk. — Dansk Glosarium 1 Mk. — En ypperste Præstes levende Contrafei 1 Mk. — De 7 Christi ord 1 Mk. 8 Sk. — 1 bog med Reen papiir og et stk. gl: bind 4 Sk. — Verden og de siunlige tings betragtning 8 Sk. — Dannemarks og Norskes beskrivelse 1 Mk. 8 Sk. — 3 Røde bøger skrevne, de 2de med een deel af Comedier og den 3^{die} underviisning om Jordens Globus 1 Mk. 8 Sk. — Lintrups Danske og Tydske Gramadica 8 Sk. — Chrestel. Lærdoms hoved puncter 8 Sk. — Holbergs Natur og folche Rett 4 Sk. — Curtius paa Dansk 8 Sk. — Danske Ordsprog 2 Sk. — Doctor Luthers

Cathechismus paa fransk og Tydsk 4 Sk. — Det nye Testamente 12 Sk. — Leier Crantz 6 Sk. — Rosz Arzney Kunst 6 Sk. — Peder Paars 2 Sk. — Regne Kunst 4 Sk. — Laseny Communion Andagt 4 Sk. — Den bedendes Kiede 8 Sk. — Een skreven Comedie 2 Sk. — Davids Salige Mand . . . — 1 gl: Regne bog 1 Sk. — Norges beskrivelse 2 Sk. — Zions Sange 2 Sk. — Nomen Clator 1 Sk. — Hans Michelsens = 4 Skiemtedigte 2 Sk. — Een A: b: c: 2 Sk. — Een Cathecismus 2 Sk. — Sandhed til Gudfrøgtighed 1 Sk. — 1 dansk, fr: og tydsk Glosebog 1 Sk. — Nogle gl: danske forordninger 8 Sk. — Cammer Retts ordning 4 Sk. — Krigsartielerne 4 Sk. — loco Parolella 4 Sk. — Fabel om fluen og vognen 1 Sk. — 1 Konste bog og 1 gl: bind 1 Sk. — Møens beskrivelse 2 Sk. — C 5^u Danske lovbog 2 R. — 1 gl: bind med nogle teigninger 2 Sk. — Grønlands Cronica 1 Sk. — Naturen over optugtelsen 1 Sk. — Menniskens herlighed 1 Sk. — obgebiltes altes Rom 4 Sk. — Een gl: dansk bog 1 Sk. — huusholdnings bog 1 Sk. — C 5^u Lov Summarich viis 1 Sk. — 1 norsk Ljæbegiængelse 1 Sk. — neue Lehrart 2 Sk. — 3 gl: bind 2 Sk.

39) ¹⁸/₈ 1740. Sidsel Niels Daatter udi Skee Tostrup: 1 Psalme bog 1 Mk. — Evangelium bog 8 Sk.

40) ²⁰/₈ 1740. Christopher Schultz paa Skioldenesholms Tegilverck: 1 gl: tysk Psalmebog 4 Sk. — 1 gl: bønne bog tysk 4 Sk.

41) ¹²/₁₀ 1740. Nelaus Nielsen i Thunc: 1 Psalme og 1 bønne bog 3 Mk.

42) ²⁵/₁₁ 1741. Maren Hansdaatter i Jystrup: 1 bog 2 Sk. — 1 gl: Psalmebog 6 Sk. — 1 bedendis kiede 8 Sk.

43) ²⁴/₂ 1742. Maren Jenses udj Jystrup: 4 gl: bøger 10 Sk.

44) ⁴/₇ 1743. Lars Nielsen i Walsøemagle: 1 gl. bog 6 Sk.

45) ⁵/₁₁ 1744. Anna Olufsdatter i Walsøelille: 4 bøger 2 Mk.

46) ²¹/₅ 1745. Niels Pedersen i Tiorntwed: 13 stk. adskillige slags gamle bøger 2 Mk.

47) ¹²/₁₂ 1745. Anna Sophia von Zollicoffer, Hr: Byefoged Hermann Krøjers, som døde paa Skioldenesholm: Doctor Morten Luthers Tydske bibel in folio, trykt i Wittenberg 1560 1 Rd. 2 Mk. — Doctor Lasenie Postil 1698 1 Rd. 2 Mk. — Doctor Møllers Herten Spiegel 1722 1 Rd. 4 Sk. — Doctor Luthers tydske bibel med Kaaber stk: trykt i Leipzig 1733 1 Rd. 2 Mk. — Johann Arends wahre Christenthumb 1 Rd. — Johann Zollicoffers Weyrach Schatz 1691 1 Mk. — Lasenie Weyrach 1731 12 Sk. — 1 Tydsk Psalme bog 8 Sk. — Møllers taare og trøste qvelle paa tysk 8 Sk. — 1 Tydsk Psalme bog 1 Mk. — 1 dito 1 Mk. — Hilaris freude des geistes 4 Sk. — Kingo Psalme bog, Stoer Stiil 2 Mk. 8 Sk. — 1 Sprog bog i futorial 1 Mk. — Naadens aandelige Markets tid 6 Sk. — Rosen iblandt torne 2 Sk. — Herslebs 2de Prædikener og Hyphof aandelige Dues Turtel Røst 8 Sk. — 1 gl: Psalme bog 1 Sk. — 1 Stats Calender 1740 1 Sk.

48) ⁹/₃ 1748. Susanne Catharina Brachen, Enke efter Staal Smed paa Staal Fabriquen ved Næbs Mølle Johann Caspar Wolffert: 1 stoer Tydsk bibel med messing beslag 1 Rd. 1 Mk. — 1 Tydsk Huus Postil

4 Mk. — Johann Arents Christendomb paa Tydsk 2 Mk. — Doctor Ambrosi Lobwasers 1 Mk. 8 Sk. — 1 Reformeert Cathecesmie paa Tysk. Wits hand bibel 3 Mk. 12 Sk. — Ambrosi Lobwasser i mindre Stiil 1 Mk. — Det nye Testament paa Tysk 1 Mk. — 1 Tysk bønne bog 1 Mk. 8 Sk. 1 Tydsk Reformert bog om alterens Sacramente 6 Sk. — Kiøbenhafns belejring paa Dansk 2 Sk. — Soristen dejvel 1 Sk. — 12 Reformerte Prædikener i en bog 4 Sk. — 1 Tydsk Prædiken over Christi Lidelse 4 Sk. — Forklaring over Lutherie Cathechismj paa Tydsk 4 Sk. — 1 bundt gl: bøger 4 Sk.

49) $\frac{14}{8}$ 1748. Christen Laursen i Uggerløse: 5 gl: Bøger 1 Mk. 8 Sk.

50) $\frac{1}{6}$ 1749. Klein Smed Johann Skrøder udj Bomhuset ved Skioldenesholm: 1 gl: Tydsk bibel 1 Mk. — 7 andre smaa Tydske bøger 3 Mk.

51) $\frac{26}{11}$ 1750. Rasmus Jensen Chloehring, Staldkarl paa Skiolde-næsholm: 8 bøger af adskillige slags 2 Mk. — 1 verdens beskrivelse 1 Mk.

52) $\frac{14}{1}$ 1751. Johanna Jens daatter udi Skioldenesholm: 2 bøjer 2 Mk.

53) $\frac{18}{7}$ 1753. Husmand Conrardt August Ellert, som boede ved Næbs Mølle: Johan Arentz sande Christendom paa Tydsk 1 Mk. 8 Sk. — 2de Tydske Psalme Bøger 8 Sk. — 2de smaae Tydske Bøger 12 Sk. — 1 liden dansk Communion bog 6 Sk.

54) $\frac{28}{9}$ 1753. Husholderske Mad: Christina Hammerich paa Skiolde-nesholm: Meyers Huus Postil 2 Mk. — Creutzbergs gudelige betrakt-ninger paa alle dage i Aaret 2 Mk. — Francisci Aandelige Guld Cam-mer 12 Sk. — Johann Arnts sande Christendom 4 Bøger 1 Mk. — Lasenii Bibelsk Wirach 12 Sk. — En liden Hollisk Bibel 1 Mk. — En Kiøbenhavnsk Psalme Bog 8 Sk. — En Hamburgsk Psalme Bog 8 Sk. — En altonisk Psalmebog 4 Sk.

55) $\frac{15}{9}$ 1755. Madame Else Margretha Soelberg i Jydstrup Mølle: Alle Bøgerne er Anslaget for 4 Rd.

56) $\frac{18}{8}$ 1757. Anna Olufs Daatter, g. m. Muurmæster Thomas Ring: 1 Nye Psalme bog 1 Mk. 8 Sk. — 1 gl: dito 8 Sk. — det Nye Testa-mente 1 Mk. 8 Sk. — dend aandelig Marches tiid 8 Sk. — den aande-lige Tanke bog 1 Sk. — Alterens Sacramente 8 Sk.

57) $\frac{25}{10}$ 1757. Margaretha Ibs Datter i Allindemagle: 1 gl: Bibel 2 Sk.

58) $\frac{4}{8}$ 1760. Tømermand Casper Bilenberg i Ugerløse: 8 gl: Tydske Bøger 1 Mk. — 2de gl: danske Psalme Bøger 6 Sk.

59) $\frac{20}{9}$ 1763. Niels Hansen Smed Gaardmand i Walsøelille: 1 Bibel 1 Rd. — 4 andre bøger 2 Mk.

60) $\frac{5}{5}$ 1766. Niels Elversen, Wægter paa Schioldenesholm: 2de bøger 4 Sk.

61) $\frac{10}{6}$ 1770. Jens Olufsen i Eigtved; 1 Nye Testamente 12 Sk. — Siælens faste borg 8 Sk.

62) $\frac{15}{8}$ 1771. Ingeborg Klarings i et Huus ved Skioldenesholm: 1 Huus Postil 4 Mk.

63) $\frac{25}{8}$ 1772. Christian Hanssen i Nisses Huuset ved Skioldenes-

holm: 1 Nye Testament 1 Mk. 8 Sk. — 1 Aandel: Tidsfordriv 4 Sk. — 1 Aandel: Siunge Kors 8 Sk. — 1 bibelsk Kierne 12 Sk. — 1 Psalme bog 4 Sk. — 1 Parradises Urtegaard 8 Sk. — 1 Davids Psalme Bog 6 Sk. — 1 bibel 2 Mk. — 1 Prædiken 2 Sk. — 1 Himmelstie 4 Sk.

64) $\frac{24}{4}$ 1773. Jacob Jacobsen Schrøder, Klein Smed ved Skiolde-
nesholm: 1 tydsk bog 8 Sk. — 5 dito á 4 Sk. — 1 Dansk bruun bog
8 Sk. — 1 skreven dito 2 Sk.

65) $\frac{5}{6}$ 1776. Birte Sørensen Datter, g. m. Huusmand Niels Jørgensen
i Estrup: 1 Psalmebog 8 Sk.

66) $\frac{21}{11}$ 1776. Gaardmand Jens Laursens Hustrue Lisbet Peders
Daatter i Mortenstrup: 1 Psalme Bog 8 Sk. — 1 gl Ditto 2 Sk.

67) $\frac{4}{8}$ 1777. Skovfoged Jørgen Macholt paa Skioldenesholm: 1 Dansk
Bibel 4 Mk. — 1 Johan arcentz sande Christen Dom 3 Mk. — 1 Bundt
gl: bøger 4 Sk.

68) $\frac{26}{9}$ 1777. Peder Pedersen Smeds Hustrue i Jystrup: 2de bøger
4 Sk.

69) $\frac{9}{7}$ 1778. Jens Deinesen i Mortenstrup: 1 Salme Bog 1 Mk. 8 Sk.

70) $\frac{27}{10}$ 1779. Birthe Laursdatter i Sparegots Huuset i Valsøelille:
2 Psalme Bøger og 1 Bønne-Bog 8 Sk.

71) $\frac{16}{8}$ 1780. Huusmand Peder Hansen i Høed: 1 Psalme Bog
10 Sk.

72) $\frac{29}{5}$ 1780. Væver Peder Olsen i Harraldsted: nogle gl: Bøger 2 Sk.

73) $\frac{7}{7}$ 1780. Fhv. Skovfoged Johan Jacob Wanner i Jydstrup:
1 Tydsk Bog over Moeses 2de Tavler 2^{den} Deel 8 Sk. — 1 dito Tydske
Regler 8 Sk. — 1 dito udtog af Davids Psalmer uden bind 4 Sk. —
1 dito nye Testamente 8 Sk. — 1 dito Psalme og bønne bog 4 Sk. —
1 dito Bønnebog 1 Sk. — 1 dito Davids Psalmer 1 Dansk Brochmands
Huuspostil 3 Mk. — 1 Dansk Psalme bog 8 Sk. — 1 dito Prædiken 2 Sk.

74) $\frac{19}{9}$ 1782. Inderste Peder Pedersens Hustrue i Walsøelille: 1
Salme Bog 1 Mk. 4 Sk. — 7 gl: Bøger 2 Sk.

75) $\frac{21}{9}$ 1782. Muurmester Knud Knudsen ved Skioldenesholm: 1
Huus Postil 4 Mk. — 1 Psalme Bog 8 Sk. — 1 dito 4 Sk. — 1 Be-
dendes Kjede 4 Sk. — 1 gl: Bønne Bog 2 Sk.

76) $\frac{8}{2}$ 1783. Bleeg-Vegter Peter Friederich Holst: 4 stk. gl:
Tydske Bøger 2 Sk.

77) $\frac{3}{8}$ 1783. Huusmand Niels Christensens Hustrue i Harraldsted:
2 Salme og 1 Bønne Bog 1 Mk. 8 Sk.

78) $\frac{1}{9}$ 1783. Mad^{ame} Anne Sophie Winning i Næbs Mølle: 1 Broch-
mans Huuspostil 1 Rd. — 1 gl: Bibel 2 Mk. — 1 Nye Testamente 6 Sk.

79) $\frac{22}{4}$ 1785. Indsieder Ole Laursen og Hustru i Walsøemagle:
5 gl. Bøger 2 Sk.

80) $\frac{20}{12}$ 1786. Gaardmand Hans Clausen, Estrup: 3de Psalme Bøger
5 Mk.

81) $\frac{10}{10}$ 1787. Skovfoged Lars Jespersen og Hustrue ved Skiolde-
nesholm: 3 gl. Bøger 1 Sk. — 1 Stor Bog med Reen Papier og 1 bog
Hviidt Skrive Papier 12 Sk. — 6 gl: adskillige Bøger . . . — 1 Tydsk
Huuspostil 1 Mk. — 1 lille Tydsk Bog 4 Sk.

82) $^{10}/_8$ 1788. Huusmand Peder Andersen i Estrup: Stresows Huus-
Postiil 3 Mk. — 1 Nye Psalme Bog 3 Mk.

83) $^{5}/_7$ 1788. Indsidder (forhen Degn i Kimmerslev) Lauritz Søewald
i Jydstrup: 3 Tydske Bøger 8 Sk. — Søn og Feste Dags Prædikener
4 Sk. — Brochmanns Huuspostill 4 Sk. — Aandelige Sange af Engel-
brethes 2 Sk. — 1 gl. Bibel, 1 Liden Bog og 1 Liig Præken 1 Sk. —
endeel gl. Bøger 2 Sk.

84) $^{8}/_1$ 1789. Kasper Johanssen Skræders Hustrue i Allindemagle:
1 gl. Bibel og 1 Tydsk Bog 3 Mk. — Almuens Lære 1 Mk.

85) $^{30}/_{11}$ 1790. Skovfoged Jeppe Larssen paa Skioldenesholm: 1 Bog
in quarto 4 Sk. — 1 Bønne Bog 12 Sk. — den Bibelske Historie 4 Sk.
— den Bedendes Kiæde 6 Sk. — 4^r gl. Bøger 2 Sk. — Gudelig Be-
tragtninger om at døe Salig 2 Sk. — 1 Bibel 1 Mk. — Guds Forsyn
over sine Børn og 1 gl. Bog 4 Sk.

86) $^{17}/_1$ 1791. Huusmand Niels Jørgensen i Estrup: 3 gl. Bøger
4 Mk.

87) $^{15}/_6$ 1791. Marie Pedersdatter, Gaardmand Peder Mortensens
Hustrue i Snedkerup: Nogle gamle bøger 1 Mk.

88) $^{6}/_8$ 1791. Maren Christensdatter, Gaardmand Hans Strøms Hu-
strue i Orved: nogle gamle Bøger 1 Mk.

89) $^{27}/_8$ 1791. Huusmand Lars Ibsen i Orved: 3 Bøger 1 Mk.

90) $^{28}/_8$ 1792. Christian Thomesen Smed i Snekkerup: 1 Dansk
Bibel 2 Mk.

91) $^{21}/_5$ 1792. Indsidder Jens Jensen i Orved: 1 Dansk Bibel 4 Mk.

92) $^{25}/_4$ 1793. Peder Andersen Skov i Stenkelstrupgaarden: 1 Deel
Bøger 1 Rd. 4 Mk.

93) $^{18}/_9$ 1793. Huusmand Anders Larsens afdøde Hustrue Birgitte
Ols Datter i Estrup: 1 bundt gamle Bøger 1 Mk. 2 Sk.

94) $^{27}/_5$ 1795. Karen Danielsdatter, Huusmand Niels Mortensens
Hustrue i Ørsted: 1 Bibel 8 Sk.

95) $^{27}/_{10}$ 1795. Gaardmand Niels Jørgensen i Lammestrup: 1 Biblia
3 Mk. 8 Sk. — 1 bibelsk Historie 2 Mk.

96) $^{23}/_8$ 1798. Huusmand og Væver Hans Pedersen i Walsøelille:
nogle gl: Bøger 6 Sk.

97) $^{8}/_9$ 1798. Huusmand Mikkel Christophersen i Ørsted: 1 Salm-
bog 8 Sk. — 2 gl. bøger 4 Sk.

98) $^{9}/_4$ 1799. Margrethe Jensdatter, Smeden Anders Larsens Hu-
strue i Ørsted: 2 Bøger 8 Sk.

KULTUR OG FOLKEMINDER

DANSKE SOLDATERBREVE.

Danske Soldaterbreve, samlede og udgivne af Harald Nielsen. (Gyldendal 1917).

En ny Samling Krigsbreve. Dennesang: Danske Soldaterbreve. Tre Brevsamlinger fra danske Frivillige i Verdenskrigen.

Den første Brevskriver er en Embedsmands Søn og finder, at de fleste af hans Lidelsesfæller er „rædselsfulde Bøller“, slutter sig da til nogle „ordentlige Mennesker“, vistnok Kontorfolk, mener han. Disse udvalgte faar en Stue for sig selv, mens „gemene Frivillige spiser paa Jorden“.

Da det virkelig værdifulde ved Soldaterlivet turde være det modsatte af denne lille Snobs Opfattelse, er man snart færdig med hans faa Breve, der blot danner en morsom Overgang til den næste heldigvis mere lodige Samling.

Den støtte og redelige Sømand og Arbejder Hugo Sørensen er Københavnerværner, men uden udpræget Københavnerhumør. Han er en frisk og dygtig Brevskriver og ærlig i sin Skildring, der jævn og rolig rummer megen Gru: „I Nattens Løb lavede vi en stærk Forskansning af Ligene“ — — „Jeg har set Scener, hvor forskellige af de kæmpende er bleven komplet vanvittige, og jeg forundrer mig over, at jeg ikke selv er bleven det.“ Hans Breve er historiske Kildeskrifter, hvor han skildrer Slagene og Tilværelsen i Felten, men hans egen Sjæl træder ikke stærkt frem.

Ikke som hos den tredje Brevskriver, Smedesvend Jules Eliassen fra Damhuskroen. Naar man har læst hans Breve er det som man har talt med en god Ven. Ud af Krigens fjærne Brag kommer denne levende, varme og glade Røst os underlig nær. Vi kender intet af alt det, der er om Jules Eliassen, men han selv er som en lys Hverdag for os. Vel er Jules sjælden og usædvanlig som Brevskriver, men det sjældne ved ham er netop, at han saa aldeles ypperligt udtrykker meget typisk og hverdagsægte gennem den utrolige Krig. Han er ikke anderledes end saamangen anden ung Svend, men han forstaar som maaske ingen anden at gøre en Svend levende for os. Hans Humør er det bedste Københavnerhumør, hans Fremstillingsevne vidunderlig livfuld, han lever i Øjeblikket og hans Dømmekraft skal han ikke selv dømmes efter!

Kunstnerisk staar hans Breve langt over de andres — ja over meget af hvad der bydes som Kunst. Citater gengiver ikke deres spillende Friskhed. De skal læses. De er bleven læst og vil stadig blive det.

Mag. Harald Nielsen har sikkert haft mange Breve at vælge imellem og udvalgt og fremstillet disse netop i denne karakteristiske Rækkefølge med hans ejendommeligt sikre kritiske Sans. Danske Soldaterbreve blev derfor ikke en Samling brugelige Udclip, men en Bog, der bliver staaende i dansk Literatur.

Thorkild Gravlund.

DEN DANSKE JENS OG HANS SPROG

AF

POUL SCHJÆRFF

I.

FORUDEN det autoriserede Sprog, der tales af de „dannede“ Klasser, skabes der indenfor enhver afsluttet Kreds — den være stor eller lille — et for den Kreds særligt Sprog, med specielle Udtryk og Vendinger. Ja, hver enkelt Familie har til en vis Grad et særligt Ordforraad, som den fortrinsvis benytter. Ogsaa Soldatens Sprog danner et i sig selv afsluttet Sprogsamfund. Disse for den danske Infanterist specielle sproglige Dannelser skal jeg i det følgende undersøge paa Grundlag af egne Iagttagelser gennem 16 Maaneders Soldatertjeneste.

Allerede for 23 Aar siden har Forfatteren Karl Larsen, den fintmærkende Iagttager af det danske Sprog i al dets rige Nuancering, haft sin Opmærksomhed rettet mod Soldatersproget. I en fornøjelig lille Bog: „*Dansk Soldatersprog til Lands og til Vands*“, København 1895¹, har den fremragende Forfatter paa Grundlag af personlige Iagttagelser, kontrollerede ved Samtaler med Soldater af forskellige Vaabenarter og Aargange, samlet og udgivet sit Materiale, der til enhver Tid vil danne et fortrinligt Grundlag for den, der interesserer sig for Emnet.

Efter min Hjemsendelse har jeg foretaget en Sammenligning mellem Karl Larsens og det af mig indsamlede Materiale: i mangt og meget maa hans og mine Iagttagelser falde sammen; saa det viser sig altsaa, at den danske Soldats Grundforraad af sproglige

¹ I Henvisninger anført med Forkortelsen KL. Den lille Bog er et udvidet Særtryk af samme Forfatters „Land- og Sømiliterets Argot“ i hans Afhandling: „Om dansk Argot og Slang“ I—II („Dania“ III B 1895).

Special-Udtryk igennem disse 23 Aar for en Del er forblevet det samme. Dog, Sproget er i en stadig Vækst; det er i Dag et andet, end det var i Gaar, derfor er jeg paa alle Punkter i Stand til at give nye Tilføjelser til det tidligere offentliggjorte, ligesom jeg ogsaa vil fremdrage nogle Synspunkter, hvorved der gives Bidrag til den danske Soldats aandelige Præg som Helhed.

I sin lille Bog inddeler Karl Larsen Soldatersproget i to Grupper: 1) Landsoldatens „Særmaal“, Grundstammen i Soldatersproget, det særlige militære Maal; 2) den dertil føjede „Slang“, det vil sige: de Afvigelser fra det normaliserede, dannede Talesprog, som træffes overalt i Folket, og som ikke kan siges at være karakteristiske for Soldaten alene (KL 21—23).

Begge Grupper kan opretholdes den Dag i Dag ved en Behandling af Soldatens Sprog; men Tiden gør dog sin nivellerende Indflydelse gældende, og man kan fastslaa, at i samme Grad som det gaar tilbage med Dannelsen af særligt militære Sprogudtryk, i samme Omfang vinder den folkelige Slang Terræn paa Særmaalets Bekostning. En saadan Udvikling er til en vis Grad i Øjeblikket i Gang indenfor Soldatersproget — derfor opretholder jeg i det følgende ikke ovennævnte Tvedeling, hvad Karl Larsen heller ikke gør konsekvent — men endnu skabes der af den danske Soldat Særudtryk, friske og oprindelige i deres Nyhed.

Tillige erklærer jeg paa Forhaand, at jeg udelukkende holder mig til Infanteristens Sprog, hvor jeg har personligt Kendskab til Stoffet, mens Karl Larsen har behandlet Sproget baade „til Lands og til Vands“¹.

II.

Lad os begynde med Soldaten selv. Gammelkendt er Navnet *Jens* som Civilisternes Fællesnavn for Soldater. Infanteristens mest yndede Navn hos de andre Vaabenarter er *Knoldesparke* (= KL), mens de øvrige hos KL 16 anførte Benævnelser nu er mindre hyppige. Dog høres ret ofte Benævnelsen *Fodtudse*. Det første Trin paa den militære Uddannelse er som bekendt Rekrutskolen, hvis Ofre med et Kælenavn kaldes for *Krut'er*, en Forkortelse af Re-

¹ Da jeg ikke kan vente, at enhver Læser har Karl Larsens Afhandling present, citerer jeg ret ofte for den større Helhedsvirknings Skyld en Del af hans Stof, dog saaledes, at det citerede ogsaa er hørt og optegnet af mig, og hver Gang for Kontrollens Skyld saaledes betegnet: = KL.

krut. Lunefulde Befalingsmænd har ofte deres Fornøjelse af at beordre Rekruterne klippet skaldet, hvad der mellem Soldater har skabt Udtrykket: *at være rekrutklippet* = at være klippet skaldet. Mand og Mand imellem spørges der: „Hvor har Du lært?“ d. v. s. paa hvilken Rekrutskole er Du uddannet? Rekrutskolen opfattes som en Læretid for Soldaterhaandværket, ligesom ethvert andet Haandværk har sin. Det er Resterne af Soldatens civile Betragtningensmaade, der her gør sig gældende. Haanligt kaldes Infanteristerne, baade af Befalingsmænd og af Kolleger fra andre Vaabenarter *Spredmægbander*, og Benævnelser som *Bondekvaj*, *Storbonde* o. s. v. er hyppige (jfr. KL 19)¹. Overgaar man til Sikringsstyrken, siges der, med en folke-etymologisk Omdannelse, at man er kommet i *Sikkerhedsstyrken*, man er *Sikringsmand*, eller som de civile undertiden ondskabsfuldt bemærker: *Usikringsmand*, fordi man gør Egnene usikre. I stor Yndest er ogsaa *Sikringsbisse*; hermed kan jævnføres fra en lidt ældre Tids Soldatersprog Betegnelsen *Vinterbisse* om det Mandskab, der tidligere (o: før Hærloven af 1909) efter Lodtrækning skulde ligge inde til Vintertjeneste efter de andres Hjemsendelse i Oktober. De laa i 14 Maaneder til lidt ind i Juni Maaned det følgende Aar og naaede i den Tid i Reglen at blive saa demoraliserede, at den ovennævnte Betegnelse var godt svarende til Virkeligheden. Er man saa heldig at komme blandt dem, der blev hjemsendt paa Grund af Sikringsstyrkens Indskrænkning, er man *indskrænket Sikringsmand*, skønt, som der ofte tilføjes, man taaler ikke godt at blive mere indskrænket, end man var i Forvejen.

Ved mange Afdelinger bruger Befalingsmændene om Mandskabet Udtrykket *Knude* i venlig og faderlig Betydning. Udtrykket betegner nemlig, at Jenserne ganske vist er „knudrede“, de kan være uvillige og magelige til daglig, men strænger sig an, naar det gælder. Betegnelsen giver, rigtig forstaaet, Udtryk for det bedste og væsentligste i den danske Soldats Karakter. Og denne sproglige Dannelse er ogsaa af anden Grund interessant som et Nutidens Sidestykke til det gamle danske Navn Knud, som netop er Fællesnavnet Knude, gaaet over til at blive Personnavn (se Vilh. Andersens Udvikling om Navnet Knud i „Hellig og Søgn“ 1912, S. 5 ff.).

De militære Spillemand er alle *Horntudere* (= KL), *Hornfisk*, eller for at betegne Arten af deres Præstationer end mere virk-

¹ Den, der ligger paa Sølvgadens Kaserne, er en *Sølvbønde*.

ningsfuldt: *Hornhylere*. Er man saa uheldig at blive udtaget til Sygepasser, stemples man med det kynisk-fantastiske Udtryk: *Bylde-sluger*, som dog ogsaa forekommer i den mere afdæmpede Form *Byldesuger* (= KL), mens Sygebærerne faar Navnet *Ligslæbere*. Den foragtede Arbejdssoldat tituleres *Arbejdskule*, Soldaterne ved Intendanturen er *af Flæsket* (jfr. KL 16). Om en Styrke som Helhed bruges Udtrykket: hele *Koret* eller hele *Bundtet*, især foragteligt fra Befalingsmændenes Side. De smaa i fjerde Deling hedder *Kvartfigurer* efter de mindste Figurer paa Skydeskiverne, og de lange Mennesker i første Deling faar ofte Ordre til at tage kortere Skridt, for „de smaa hernede maa gaa og *skræve lige op til Halsen*“. De smaa er *Jordrotter*, *Jordgnavere* i Modsætning til de *lange Sk...stænger*. Kommer man paa Arbejde i Skyttegravene, bliver man *Jord- og Betonarbejder*. En Oppasser benævnes en *Pas-op*, hvorved der paa en fin Maade alluderes baade til Hundens navn og Bestillingen, som ofte er et Hundearbejde, og det tilsvarende Udsagnsord at være Oppasser hedder at *passé én op* i Betydningen at pleje og *passé én*. Det sidstnævnte Udtryk er sikkert kommet ind i Soldatersproget fra jysk, hvor det — efter Feilberg (Ordbog II, 789) — er meget almindeligt, ligesom jeg ogsaa har truffet det i Jeppe Aakjærs Fortælling „Ene“ (i „Vadmelsfolk“, 2. Oplag 1912, S. 163). I Rigsmaalet betyder „at *passé én op*“ at lure paa én, efterstræbe én.

Ogsaa for Befalingsmændene er der en Del særlige Benævnelser i Infanteristens Særmaal. Enhver Kaptajn kaldes med et Kofardiudtryk *Skipperen* (jfr. KL 31 hvor Benævnelsen mere naturligt bruges i Marine-sproget om Chefen dér), og Premierløjtnanten — en Glose, som er Genstand for saare kejtede og anstrengte Udtaleforsøg fra de meniges Side — bærer det fine latinske Navn *Primus*, hvis Oprindelse og Betydning de brave Jenser som oftest misforstaar; at han er et *Apparat*, er de klare over, følgelig bliver de to Benævnelser smættet sammen til Navnet: *Primusapparat*, det ved de, hvad er. Det almindeligste Udtryk for Premierløjtnant er *Premér'en*; man kan endog høre menige bruge det overfor vedkommende Befalingsmand, rent tankeløst, slet ikke for at være respektstridige; saa mundret falder det dem. *Sekondpeter* er Navnet paa „den ungdommelige, ofte mere vigtige end dygtige Sekondløjtnant“, som KL 5 udtrykker det. Og da Ordet Løjtnant af den fra Landet stammende Soldat oftest udtales Løjtenant, og Stavelsen

Løjte- falder sammen med den folkelige (særlig sjællandske) Udtale af Ordet Lygte, kommer alt dette tilsammen til at ligge til Grund for Benævnelsen *Løjtepeter*, ogsaa fordi Løjtnanterne ved Aftenøvelser og natlige Inspiceringer er forsynede med elektrisk Lommelyste.

En Oversergent kaldes regelmæssigt *Overskæreren*, hvorved den meniges Udtale Skersant for Sergent spiller ind; Korneteleverne er *Løjtnantsspirer*, mens Underkorporaler, som er Genstand for den meniges dybe Foragt, hedder *Undergeneraler* (= KL); og vil Soldaten skildre en rigtig uhyggelig Nat med onde Drømme, begynder han gerne sin Beskrivelse saaledes: „Jeg drømte, jeg var blevet Underkorporal!“

Efter at Soldaten første Gang har givet Møde paa Kasernen, *ikklædes* han for faa Øjeblikke efter at befinde sig i *Kongens Klæder* (= KL), den gamle og mest velkendte Benævnelse for Uniformen. Mere svarende til Virkeligheden bruges Udtrykket *Kludene* (= KL), og den hele Mundering kalder man *Klunsel*. Benklæderne har som Regel store Lapper bagi, hvad der kvalificerer dem til det stolte Navn *Ridebukser*, fordi der er *Rider*.. i dem. Den gamle Garnisonsfrakke med de 2 Rækker Knapper bærer det pompøse Navn *Diplomatfrakken*, mens de gamle Huer med det fremadskraanende Forparti kaldes *Halvtagsskure*. Huen er *Laaget*; det hedder ofte: „tag Laaget af Svinetønden“, d. v. s. tag Huen af Hovedet. Og som man i Talesproget i Betydningen at tage Huen af benytter det fra Sømandssproget hentede Udtryk: at stryge Topsejlet, bruges indenfor Militæret i samme Betydning det specielt soldatermæssige: *at tage Mundingshætten af*, især (og flere Steder udelukkende) om de Huer, som ovenfor er benævnt Halvtagsskure. Naar i den to-radede Frakke en Knap ikke er knappet, er der en *blind Rode*. Til *fuld Krigsmaling* hører fremdeles: *Halsbaand* (Halsbind); *Sjal* eller *Langsjal* (Kappe); *Jordemodertasker* (Patrontasker); *Størrekasse*, ogsaa kaldet *Klædeskab*, *Pukkel*, *Skrin*, *Lirekasse* (Tornister; de sidste 4 Benævnelser ogsaa hos KL 3) samt *Mulepose* (Brødpose, = KL) ikke at forglemme. Saa er han i *Seletøjet*.

Er Soldaten saa velstillet, at han anskaffer egen Uniform, siges han at have *Ejendomstøj* (= KL), men maaske har han kun Raad til at holde *Ejendomshue*. Sammensætningen med Ejendoms- har affødt de to pragtfulde Udtryk, som allerede anføres hos Karl Larsen, og som er i fuld og livlig Brug den Dag i Dag: *Ejendoms-mave* for tyk Mave, og *Ejendomstornister* for rund Ryg. Jeg har

ogsaa hørt Udtrykket *Ejendomstrit* anvendt om den, der ikke kunde holde Trit under Marschen.

En vigtig Del af Udrustningen er Fodtøjet. De store Militærstøvler, som udleveres af Kompagniet, kaldes *Kompagnistøvler*¹ eller *-sutter* (= KL), mens alt andet Fodtøj er *smaa Sko* (eller Støvler). Kompagnistøvlernes Grimhed og uhyre Størrelse er berygtet. Sikringsmanden udtrykker det saaledes, at han godt kan have 2 Par Strømper, 1 Halmvisk, 1 Par Filtsaaler samt 1 Par Gymnastiksko indenfor Støvlerne, og alligevel beholder disse samme Front, naar der gøres „omkring“. Den ofte kluntede Form har fremkaldt Navnet *Pudsekasser*, mens man i al Almindelighed kan tale om *Sløvverne* („*saml Sløvverne*“ = Ret!). Til at formilde Udseendet af de omtalte Kompagnistøvler udleveres ved flere Afdelinger en *Kompagnisværte* af en tvivlsom Beskaffenhed.

Soldatens vigtigste Munderingsgenstande er naturligvis hans Vaaben. Benævnelserne for disse er nogenlunde de samme som de hos KL 4 anførte. Et Udtryk som *Gebøssen* for Geværet er blot Udslag af den danske Soldats Hang til Vrøvleri, mens *Skydetræet* røber en digterisk Fantasi, beslægtet med vore Forfædres, naar de skabte de poetiske Kenninger i Skjaldedigtene. Parallelt med KL's *Kanonen* har jeg hørt Geværet kaldt *det gamle Kanonrør*, ligesom *Neglerenser* og *Brødkniv*² for Knivbajonetten stadig bruges ved Siden af *Bangenét* og *Smørstikker*, hvilken sidste Benævnelse hos KL er Benævnelse for en kort Sabel. Den Hætte, som paasættes Geværet for at beskytte Løbet mod Snavs, og som bærer Navnet *Mundingshætten*, bliver, idet man indsætter Kasket for Hætte, til *Mundingskasketten* (samme Udvikling som naar gal i Hu-en > gal i Hue-n, Hætten, Kalotten o. s. v.; se Vilh. Andersen: Danske Studier 1893, S. 51, Note 2).

Er Soldaten kommet i Tøjet, *stiller* han, og der *trædes an*. Det gælder om at være tilstrækkelig fint pudset til at kunne *tage Paraden*, d. v. s. slippe frelst igennem Eftersynet af Udrustningen.

¹ En Menig sagde en Gang afvisende, da han fra alle Sider blev bestormet om at give en Skraa: „I tror maaske, det er *Kompagniskraa*“.

² Ved de Afdelinger, hvor der ikke er Fælleshusholdning, er Bajonetten virkelig Brødkniv. Med den nu herskende Rationering er Brødrationerne mindre end sædvanlig, og da Bagerne ikke bager saa smaa Brød, at hver kan faa ét, maa to Soldater da dele ét Brød, som skæres over med Bajonetten; det er nemlig ikke altid saaledes, at den Rode, der faar Brødet, er indkvarteret samme Sted.

Paraden hedder *Pudseparaden*, fordi der bliver set efter, om ens Sager er ordentlig pudsede. Knapperne pudses med et Pudsestaal, de *staales*, men *Staalingen* kan ofte markeres (se herom nedenfor S. 57). KL 13 anfører ogsaa Ordet *Pudseparade*, brugt om Sundhedsvisitationen, og med den Forklaring deraf, at det gælder om at „pudse“ Lægen, hvis man skulde fejle noget. Det samme Sted anførte *P. . parade*, ogsaa om Sundhedsvisitationen, lever endnu og bruges almindeligt. Det samme gælder Udtrykket *Rust i Løbet* om den, der ikke „findes sund“, som KL siger. I det nuværende Soldatersprog er dette teknisk Udtryk for angreben penis, og naar Soldaten af den Grund indlægges paa Sygehuset, kommer han paa *Geværfabrikken*.

Efter Paraden gaar Turen ud til Eksersérpladsen, ofte kaldet *Abekattemarken*, idet Præstationerne derude sammenlignes med dreserede Abekattes Kunststykker, eller, ud fra en lignende Betragtning, *Cirkuspladsen*, hvorfor et Kompagni ogsaa kaldes *Cirkus N. N.* (Kaptajnens Navn; han er Direktøren), oftest om Rekylkompanierne, som med deres smaa ammunitionsbærende Heste (som Regel Islændere, populært benævnt *Is-bukkene*) gør Illusionen om det cirkusagtige end mere fuldkommen. Øvelserne indledes sædvanlig med, at der 3 Gange efter hinanden afvekslende løbes eller gaas, hver Gang i 3 Minutter; denne Manøvre hedder 3×3 eller ironisk, paa Grund af dens formodede opstrammende Virkning: *Morgenbitteren*. Paa Eksersérpladsen danner der sig meget snart Spor af denne Virksomhed i en cirkelrund Bane af nedtraadt Græs: *Traverbanen*.

Ved Øvelserne er det i Følge Sagens Natur navnlig Befalingsmændene, der fører Ordet, og Soldaten faar paa en drastisk Maade Oplysning om sine Ejendommeligheder. Der trædes an paa 2 *Striber* (2 Geledder), det gælder om at faa *Gulerødderne* (Fingrene) ordentlig strakt og Haanden rettet; „se at faa det store *Handske-magerskilt* rettet ud“, raabes der. Den, der ikke hurtigt nok faar Hovedet drejet, bliver opfordret til „at dreje *Snotskrinet* lidt villigt“, ligesom man bliver klar over, at man er en stor *Møgbonde*; og møder man særlig ubarberet, bliver Skægstubbene skældt ud for *Grammofonstifter*. Man maa passe paa og gøre sig Umage, ellers faar man en *Balle* eller, som den almindeligste Form er, en *Sk . . . balle*, et gaadefuldt Udtryk, som betyder at blive skældt ud. Det er ikke altid let at efterspore de Associationer, der har ført til

Dannelsen af de mere drastiske Udtryk. Her er formodentlig den bagved liggende Tanke den, at de Skældord, der udgydes over Synderen, er at ligne ved at faa en Spand Ekskrementer eller en Skarnbøttes Indhold styrtet ned over Hovedet. Er Skænd utilstrækkelige, faar man en *Stroppetur* og bliver i det hele taget *loppet op* (disse Udtryk forklares KL 8—9), eller man faar en *Tævetur*. Der trues med, at der skal blive ekserseret med én, saa der ikke bliver andet end *Støvlestropperne* tilbage. Muligvis ligger heri en populær Forklaring af Udtrykket *Stroppetur*. Eller en Befalingsmand udtrykker sin Forbavselse over, „at Staten gider give 20 Øre om Dagen for *det* Arbejde“. Knejses man ikke nok, naar man staar ret, siges der: „Lad bare være med at se ned i Jorden, der kan I s'gu tidsnok komme. Se I blot op til Himlen, for dér kommer I aldrig alligevel.“ Eller der spørges ironisk, naar man gaar med sænket Hoved: „Hvad leder I efter?“ Den, der ikke følger med, ligner et *forkrøllet Lig*, han er et *Snorketræ*, som stadig gaar og sover, saa han maa *vaagnes*, eller han regaleres med den uforstaaelige, men den hjærteligste Foragt udtrykkende Glose: en *Fnatfinke* (eller: *Fnatugle*), mens andre Skældord af det rige Forraad er: *Slamper(t)*, *Dryppeløg* og *Krudtugle*.

Ind mellem de militære Øvelser skydes Undervisning i Felttjeneste og Tjenesteforhold, *Teori* kaldet; af Soldaten, hvis Hjerne ikke altid lige sikkert er i Stand til at rumme Stoffet, fordrejet til *Tæveri* paa Grund af Undervisningens hyppige Overgang til en Straffetale. Ofte bliver Kompagniet ved Undervisningen i *Teori* opstillet i *Karré*, hvorfor man ogsaa hører Udtrykket: skal vi nu have en *Omgang Firkant* d. v. s. *Teori* med paafølgende Skænd.

Den, der paa Skydebanen viser sig dygtig, er en rigtig *Krybskytte*, mens andre mindre heldige filosoferer saaledes: „det er et rent Træf, naar man rammer“. Gaar Skuddet udenfor Skiven, er det en *Forbi'er* (= KL) eller en *Vifter* (der viftes af Markøren med et Flag til Tegn paa, at Skuddet ikke har ramt Skiven). Den, der skyder for mange *Viftere*, idømmes til Straf ekstra Øvelse i *Sigtning*, *Ekstrasigtning*, hvilket regelmæssigt foregaar i *Fritiden*. Med Bitterhed udbrød derfor en Gang en Soldat: „Mærkeligt, at jeg skal til *Ekstrasigtning*, for jeg tør nok sige, at der ikke er den mindste *Plet* paa min Skydning.“

For mindre *Forseelser* dømmes man til at *stille om*, hvis man da ikke forstaar at fri sig derfor, *dække den* (jfr. KL 9). For en

brav Soldat gælder det som en Hovedregel ikke at bestille for meget, han maa forstaa at *drive den a', lave den, pjække den*¹, *tælle den, prinse den* eller *fise den a'*, alle ensbetydende Udtryk for at præstere saa lidt som muligt uden at blive opdaget og straffet derfor. Saa vidt muligt skal man *markere den a*: lade som om man arbejder, idet man driver. Udtrykket skriver sig fra Bataillonsøvelserne, hvor et Kompagni markeres ved et rødt Flag. Man taler ogsaa om *at markere Pudsning* — ligeledes med den i denne Sammenhæng forvrøvlede Tilføjelse: *ved Hjælp af et rødt Flag*. Bedst er det *at faa en Tjans*, d. v. s. blive kommanderet til et eller andet let Arbejde i Øvelsestiden og saa gaa og drive over det, medens Kammeraterne sveder (Tjans = fr. chance). Den, der er dygtig til at faa Tjanser, er en *Tjansemager*. Bliver man opdaget, *hænger man paa den* (Positiv), som oftest *kronisk* (Komparativ), man *bliver hængt op* eller *knaldet*. Altsammen, fordi man har *brændt den a'* (= KL). Enhver Forséelse fører sin Straf, større eller mindre, med sig. Ens Gevær kan være rustent, det har faaet *røde Hunde*; eller man har maaske forsøgt at slippe over Kasernegaardens Plankeværk efter Sengetid, *planket den*, som det udtrykkes. At blive knaldet (Biform: knaldret), regnes ikke for noget; „man kommer jo bare til at stille om“ (feltmæssig, „i fuld Krigsmaling“ — eller tjenstmæssig), ganske vist paa en ubelejlig Tid af Dagen, midt i Fritiden, men som en forhenværende Soldat udtrykker det: „Stille om — er det noget? Det gør en rask Soldat hver Dag!“ Langt værre er det *at blive indmeldt*; Udtrykket: „Saa bliver De indmeldt“, har en vis Gru over sig; Resultatet heraf bliver nemlig næsten altid, at vedkommendes Soldaterbog bliver ødelagt, ikke længer er pletfri, idet Formlen „ikke ikendt Straf ved Hæren“ overstreges. Hvor ødelæggende dette end kan være for vedkommende Soldats civile Fremtid (han kan f. Eks. ikke komme i Jernbanens Tjeneste som Portør o. s. v., naar Soldaterbogen ikke er ren), overfor Kammeraterne lader han sig ikke gaa paa. Han slaar det hen med følgende: „Man skal da heldigvis ikke være Ledvogter!“ eller hvis Dommen er modtaget hos Oberstløjtnanten, har han *været til L'hombre* hos denne eller *drukket Kaffe* hos ham. Men ogsaa Re-

¹ Den, der har god Evne hertil, hædres med Betegnelsen *Pjækmester*; er han særlig dygtig, stiger han til *Overpjækmester*. Eller følgende militære Rangforordning: *Pjækker, Overpjækker, Stabspjækker*, inspireret af Remsen: Sergeant, Oversergent, Stabssergent.

sultaterne af disse selskabelige Sammenkomster omskrives med formildende Humor i Udtrykkene; han kommer i *Spjeldet*. (= KL), *Bixen*, *Brummen* (= KL); er det mørk Arrest, har man faaet et *Par smaa sorte* (= KL) eller *3 Dage i Skyggen*. Er det strengt Fængsel paa Vand og Brød, hedder det i jyske Afdelinger *i Skyggen paa Sopper*. Sopper, som forekommer almindeligt i jysk, betyder efter Feilberg (Ordbog III, 466) Tærning af Madvare, især Brødtærning; og i Vendsyssel siges om den, der er straffet med Vand og Brød: *haj ha fåt wøj å såpør*; Udtrykket er naturligvis fra det civile Sprog trængt ind i Militærsproget. Den indviede er klar over, hvordan det er fat med Kammeraten, naar disse Udtryk fremføres, mens udenforstaaende Civilister affærdiges med den beroligende Meddelelse, at vedkommende har *faaet Orlov* eller *er paa Kontoret*. Straffedagene tilbringes hos Arrestforvareren, fortroligt benævnt *Plejefar* (= KL), paa dennes Bopæl *Sorgenfri* (Arresthuset). Besøger man gentagne Gange for sine Udyders Skyld den omtalte Plejefar, er man „henne at se til sin gamle Kvartervært“. Den strengeste Straf er Arrest i Bøjen, som formildende har faaet følgende 3 Benævnelser: *at blive Lænkehund*, *at faa Ring paa*, og vittigt: *at blive ringforlovet*.

Lyspunkterne i Soldatens Tilværelse er Mad og Drikke, Fornøjelser og Søvn.

Jøns er til enhver Tid oplagt til at begive sig hen til *Æde-truget*, en almindelig Betegnelse for det Sted, hvor han kan faa noget at spise. Han opbevarer paa Kasernen sit Forraad af Fødevarer i Madskabet, *Ædekassen* (= KL), hvis Mangel paa Orden og Renlighed har skaffet det Navnet *Svinetønden*, medens Tøjskabet hedder *Møjskabet*. Maaltiderne er Genstand for særlig Interesse og Bekymring; han møder til Middagsmaaltidet medhavende sine *Spisegrejer* (Kniv, Gaffel og Ske); KL 45 anfører Benævnelsen Grejer og dets Sammensætninger som fortrinsvis brugt i Marinen; i Nutidens Soldatersprog er i hvert Fald Ordet Spisegrejer, som svarer til KL's samme Sted anførte Skaffegrejer, ganske gængs hos Infanteriet. Retterne er ikke altid første Klasses; specielt Genstand for Afsky er Retter som sød Suppe, *Trompetervælling* (= KL), og bajerske Pølser, *Rekrut- eller Soldaterp...*; heller ikke *Boller i skarpt Trav* (Sellerisovs) er yndede. Paa Hærens Elevskole hed for nogle Aar tilbage Kaffe *Dynamitvand* og Kødsuppe *Bolværk*, mens paa Fodfolkets Kornetskole *knuste Elevatordrenge* var Kælenavn for Paalæg af Kød, skaaret i tynde

Skiver. Disse Skiver var ikke lagt ordentligt oven paa hinanden, men dannede en uordentlig Klump. Naar man saa vilde tage en enkelt Skive, gik denne og dens Naboer i Stykker. Spistes der ikke op, gik de igen ved næste Maaltid og optraadte der i „knust“ Tilstand. Deraf Navnet. Særlig foragtet er Leverpostej, for hvilken der eksisterer de veltalende Navne: *knust Lig* og *stivnet Fodsved*; Benævnelsen *Roskilde Landevej* for Spegepølse er vist almindelig i Folkesproget, men ogsaa brugt af Soldaten. Er der ikke Paalæg nok paa Maden, har han nok faaet *et Stykke med spredt Orden*; dog, det skal ned altsammen, og han faar da Bugt med *Klemmerne*, *Skorperne* (pars pro toto), *Klodserne*, eller som det hedder med en Benævnelse, der anticiperer det fysiske Resultat af Processen: *Sk...klodserne*. Er Kasernemaden ikke tilstrækkelig, maa man tage Oprejsning ved at købe sig Mad i Marketenderiet; *Tutten*, *Tuden* (= KL) er nu til Dags de hyppigste Benævnelser, sjældnere er det mere besværlige *Makketutten* (= KL). Bedst er det naturligvis at ligge i Kvarter ude paa Landet, for dér er man da nogenlunde sikker paa at faa god og rigelig Mad, saafremt man da er saa heldig at faa et ordenligt Kwartér: et *Herrekwartér*. Daarlige Madsteder faar Navnet *Sultenborg* (ogsaa almindelig brugt i det civile Sprog); er der tilmed Rotter, hedder de *Rottenborg*.

Maden maa nødvendigvis skylles ned med Drikkevarer; en af Soldatens Grundsætninger er, at „en Snaps lokker Maden ned“, skønt det saa sandelig, naar man er Soldat, ikke er nødvendigt at bruge Løkkemidler for at kildre Appetitten; men en „Bajer“ og en Snaps sætter alligevel Kulør paa de tørre Klodser. Der er adskillige tekniske Udtryk for Brændevin: det udmærkede *Pigtraad*, saa kaldet, fordi den river indvendig, *Halsolie*, *Snabelvand* og *Dinglevand*; de to sidste af KL 37 og 45 anført som gængse i Marinen, men er for Tiden almindelige ogsaa hos Landsoldaten; Snaps kaldes *Brolæggere*, tre Pægle Brændevin er en *Tremuster*, mens halvanden Pægl kaldes *en halv Abe*.

Fornøjelserne bestaar i at ryge og spille Kort. Den lange Porcellænspipe eller den kortere „Husmandspibe“ kommer frem hos de mere adstadige, mens andre ryger Shagpipen, der meget sjældent bliver rensset, hvad der har indbragt den saa skønne Tilnavne som: *Snorketræ*, *Soveskaal* og *Lommelokum*. Atter andre finder i en Bukselomme en Cigaretstump, et saakaldt *Skud*. De nøjsomme

tager til Takke med en Skraa eller en Snus¹, ofte bestormet af de mindre velhavende Kolleger med Bønnen: „Har Du ikke en *Skraa*?“ hvorpaa der som Regel med en vandet Soldatervittighed svares: „Ikke en *Snus*“, en Bemærkning, som til enhver Tid modtages med skyldig Akklamation. Saa lyder Spørgsmaalet: Skal vi *synge en Salme*?“, en from Omskrivning, der betyder: skal vi tage os et Slag Kort? *Salmebogen* (Kortene)² kommer frem, og det gaar løs med alle mulige mere eller mindre fine Spil, alle dyrkede med lige Lidenskab. Under Spillet forekommer der en Række faste Bemærkninger, som stærkt nærmer sig det formelagtige. F. Eks. hvis én spiller dristigt, siges der ufravigeligt: „Det vil Du fortryde, naar Du bliver ædru“. Makkeren skal *brokke godt* i til sin Medspiller, for at de kan vinde, saa kan det godt være, at der (i 66) kan meldes af med 20, som ikke skal stikkes, hvilket udtrykkes saalunde: „Og saa 20, som ikke skal arbejde (eller: arbejder)“. Det lyder fra den glade Vinder: „Op med Dukaterne“; gives der Penge tilbage, hedder det f. Eks.: „3 Penge (= Øre) tilbages“; har de derimod tabt, eller vælter de med Spillet, udbryder Modstanderen trimferende: „Du fik nok en Arm i Haandsvinget“. De „hellige“ Soldater gaar over paa *Svendehjemmet* (Soldaterhjemmet) for at læse eller skrive *Luderkontrakter* (Kærestebreve), mens andre uden bestemt Beskæftigelse søger at fordrive Tiden med at *lave Brok, Bulder, Skæg*, d. v. s. lave Sjov i Gaden. Lykkes det, er der *Rav* (∴ Sjov), *Brok* eller *Skæg i den*, eller med et af de uforstaaelige, men malende Udtryk: *Brand i Sk...kassen* (eller som de jyske Soldater udtrykker det: *Brand i æ Lokum*).

Det bliver Aften, *Retræten* blæses, og man gaar til Ro; at sove er en af Soldatens kæreste Beskæftigelser, derfor gaar man tidligt i *Kassen* (= KL) eller *Fiseposen*. Om den Skraamadras, der benyttes som Hovedpude, bruges, ogsaa i det civile Sprog, Benævnelsen *Hovedpølle* (saaledes ogsaa i „Straffelov for Krigsmagten“), i Ordbøger forklaret som „en Slags pølsedannet Hovedpude“; i enkelte Afdelinger i Formen *Pøl, Pølle* om de sammenrullede Tæpper, der ogsaa nok kan ligne en kæmpemæssig Pølse (Ordet = høj-

¹ Det er ikke som Snus i Ordets gamle Forstand; Soldaterne fylder deres Mund dermed og nyder det som Skraa. Undertiden har de proppet Munden saa fuld, at Underlæben staar helt frem; de ligner en velprovianteret Pelikan.

² I tidligere Tid efter Fabrikanten benævnt „Holmblads Salmebog“; se f. Eks. Bauditz: Krøniker fra Garnisonsbyen, Udgaven 1911, S. 112.

tysk Pfühl; Formen i da. vel fra nedertysk, eller maaske snarere hollandsk peuluw (= eng. pillow < lat. pulvinar), indkommet gennem Marinesproget). Er Sengene tømret parvis sammen, saa to og to ligger tæt ved hinanden, blot med Sengestokken som Skillerum, hedder det *at køre i Kane sammen*, eller det er en *Ægteseng*. Er Sengene stillet op i Etager, 3 Senge over hverandre, tales der om *Underverden* og *Himmerig* (henholdsvis den underste og den øverste af de 3 Senge). De søvnige Soldater tager Klunset af, deriblandt de *grønsaltede Hosesokker*, den pragtfulde Betegnelse for de Strømper, som er fornyede enten med Fod eller Skaft, og hvor det gamle Garn tegner sig grønligt mod det nye. Paa Sovestuerne (med teknisk Udtryk: Belægningsstuerne) er Luften ikke altid lige ren; Fordøjelsesbesværigheder fremkalder mer eller mindre lydløse flatus, en Kendsgerning, som omskrives med Benævnelsen: *at tabe Bundskruen*, og det af Verdenskrigens Krigsførelse paavirkede: *at udsprede giftige Gasarter*. Og paa Marschture udsendes ofte Hjertesuk om at faa *Gasmaskerne* paa til Værn mod Giften. Den, der beklager sig over den daarlige Luft, faar ufravigelig følgende Opfordring: „Hvis Du ikke kan taale Brødlugten, kan Du gaa ud af Bageriet“ (= KL af ham anført som brugt i Marinen). Natten gaar, og de trætte Fædrelandsforsvareres dybe, energiske Snorken afbrydes henad Morgenstunden brutalt af *Reveillen* med dens geniale Melodi, der saa fuldstændigt udtrykker Soldatens Stemning ved hans Opvaagen: den trøstesløse Lede ved den forestaaende Dag med nye Anstrengelser og Besværigheder; til dens Toner har Soldaten sat følgende Ord (= KL 6):

Staa nu op,
 din lange dovne Krop;
 gaa saa hen
 til Marketenderen;
 køb en Pægl;
 drik den sæl;
 skaal; skaal; skaal!

Et hastigt Toilette — Lokkerne sættes med *Luseharven* (Kammen), og Jens er rede til at møde den nye Dag.

III.

I det foregaaende er allerede anført en Del af de Skældsord og ansporende Bemærkninger, hvormed de tungnemme Soldater søges opmuntrede til at udføre deres Pligter. Det samme søges

opnaaet ved Anvendelsen af Eder og Kraftudtryk, som alle let beviser, at „Tonen“ i Hæren trods de gentagne Forsøg paa at forbedre den ingenlunde endnu er blevet blot tilnærmelsesvis parlamentarisk. Hvad man her kan høre, er dog til en vis Grad Fællesgods for det lavere Folkesprog i det hele og kan karakteriseres 1) som Raaheder og Platheder, 2) som Cynismer, 3) rent uovervejede, meningsløse Bemærkninger (de saakaldte „Sprogblomster“). Jeg anfører nogle faa Eksempler paa de tre Grupper. En Befalingsmand, som overværede nogle Rekrutters mindre vellykkede Forsøg i Bajonetfægning, erklærede, „at han (en Ed) turde sætte sin bare R. . til, uden at det kunde gøre ham noget.“ — Hvis en menig er faldet i Vandet, kan han faa følgende Velkomst: „Bliv De bare dernede, det koster s'gu kun et 5-Øres Brevkort“ [nemlig: at faa en ny Mand indkaldt til Erstatning for den døde]. Eller man faar venligt, men bestemt Opfordring til selv at gaa hen og hænge sig, da vedkommende Befalingsmand „desværre“ ikke har Lov dertil. — En Soldat, som mødte med langt Skæg, maatte døje følgende: „Hvordan er det, De ser ud? De ligner (en Ed) en ren Jesus.“

Rene Sprogblomster er følgende: „De skal tage mod Brevet med den venstre Haand og træde af med den højre“, eller: „det er vanskeligt at gøre [Øvelsen] paa højre Fod; det bliver straks nemmere, naar man *f. Eks.* gør det paa venstre.“ Det lille „*f. Eks.*“ virker allerkæreste. Morsom er denne Instruks, hørt ved teoretisk Felttjeneste (Talen er om at kunne orientere sig ved Hjælp af Stjernerne): „I skal kun interessere jer for *Carlsvognen* og *Nordstjernen*, alt det andet civile Rak skal I bryde jer Fanden om.“ De førstnævnte Stjerner er anerkendt som hørende med til Militæret, da man kan have Nytte af dem; Resten er unyttige og derfor at regne for civilt Rak. Et andet Eksempel. Der spørges: „Naar staar Solen op?“ Soldaten svarer: „Det kommer an paa—“. Befalingsmanden: „Nej, det kommer ikke an paa; den militære Sol staar *altid* op Kl. 6 i Øst.“ De to sidstnævnte Eksempler skyldes dog Folk med megen humoristisk Sans; derimod har en Befalingsmand i fuldt Alvor sagt „en civil Serviet“ om en Serviet, der ikke var stemplet I. D. (Inventarie-Depotet). — Eller: „Naar jeg siger: se til højre, saa skal Hovederne ryge til højre med en Fart, saa Snotklatterne suser om Ørerne paa mig (ogsaa: Saa S. ryger hen paa tredje Sidemands Bryst).“ Til en menig, hvis Livrem var

spændt for slapt, blev der sagt: „Det er s'gu en Livrem — og ikke et Brokbind“; og en anden, der mødte med frynset og slidt Halsbind, fik følgende Bemærkning: „Det Halsbind skal *klippes* mindst 1 Gang om Ugen.“ Selv de mindste Unøjagtigheder i Paaklædningen paatales med en dristig Dragen af de eventuelle Konsekvenser, som udmales med vidt Perspektiv. Er en Knap ikke knappet, møder man „halvnøgen“, og er det samme Tilfældet med Skulderstropperne, spørges der, om „man skal ud å flyve“; besvares Spørgsmaalet benægtende, faar man Opfordring til at knappe dem, „for at man ikke skal blive forkølet“.

Til Gengæld skaffer den menige Soldat sine Følelser Luft dels i Øge- og Tilnavne, dels i en Del Udtryk, som nedenfor skal anføres, da de ikke har kunnet indordnes under de i det foregaaende opstillede Inddelinger.

Soldaten er, naar det gælder at give *Øgenavne*, ikke særlig opfindsom. Det samme gælder forøvrigt de fleste civile. *Øgenavnene* er for det meste ganske ordinære, tilfældige og som Regel lidet karakteriserende, sjældent vittige eller onde. En Soldat med store udstaaende Ører faar Navnet *Flyveren*, en anden med krøllet Haar lød Navnet *Pudelhunden* eller *Vaps* (Hundenavnet), mens en tredje med rød, klumpet Næse blev kaldt *Hansen-Jordbær*. Er Soldaten som civil Gartner, hedder han ufravigelig *Tidsel-gartneren* (da det er det eneste, han formenes at kunne dyrke med Held); har han lyst Haar eller Skæg, kaldes han *Sommer-Christian*, fordi han har *Sommerhaar* eller *Sommerskæg*. Lidt fornøjeligere er *Vækkeure*, brugt om Bornholmerne, som ogsaa i flere Batailloner bærer det virkelig vittige Navn *Reservesvenskere*, som fornærmer dem dødeligt. Ondt, men saare vittigt er det at døbe en Soldat, som i religiøs Henseende hørte til indre Mission, *Reservejesus*.

Den gamle Skik at give Soldaten *Tilnavn* efter Hjemstavnen, saadan som det endnu er Tilfældet med de „navnløse“ Rigsdagsmænd, er saa at sige helt faldet bort.

For ca. 30 Aar siden var det endnu almindeligt, hvad en ældre Kollega i Militærlivet har fortalt mig. Dengang hed det altid, naar der blev kaldt paa Soldaten, f. Eks.: Nr. 72 Fuglebjerger, Nr. 80 Slagelse o. s. v. I den danske Litteratur bærer den kendte Almueforfatter Christen Andersen sit Tilnavn *Thyregod* fra den Tid, han aftjente sin Værnepligt. Spor af denne tidligere saa almindelige Navneskik har jeg selv truffet sporadisk og rent spøgefuldt anvendt

mellem de menige indbyrdes. Det var under mit Ophold i Hørsedrøllejren, hvor det en Tid blev Skik at kalde hverandre f. Eks. „Vemmelev“, „Sorø“ o. s. v. efter Hjemstedet; men som sagt, det blev nærmest anvendt i Spøg, hvad man bedst kan se deraf, at en jysk Soldat fik det om Manden lidet oplysende Tilnavn „Jylland“.

Jeg vender mig herefter til den Række Udtryk, som ikke har kunnet indordnes i det foregaaende, men som lige fuldt bærer Vidne om Soldatens Sprog, Tanker og Følelser.

Bitterheden mod det fra den meniges Synspunkt ørkesløse, ensformige og tidsspildende Soldaterliv kan give sig Luft saaledes: „Bare man snart kunde blive fri for at gaa her og *spille Original* for 25 Øre om Dagen.“ Det var snart paa Tide at slippe fri, „for nu har jeg *lagt inde* i 16 Maaneder“ (lagt = ligget er fuldstændig almindelig Sprogbrug i Sikringsstyrken). Der gaar da ogsaa altid blandt Soldater mange, som oftest forkerte, Rygter om Hjemsendelse, Flytning o. s. v. Saadanne upaalidelige Rygter kaldes *Lokums-telegrammer*, fordi de som oftest lanceres ved de filosofiske Samtaler, der føres paa de store Militær-W. C.'er, hvor saa mange mødes.

Soldaten føler sig inderst inde som et naturligt, civilt Hjemstavns-Menneske, hvilket gav sig et pudsigt Udslag, da en Soldat paa Spørgsmaalet om, hvad han var som civil, svarede: „Jeg er Lollænder.“ Selvironisk taler han om Modsætningen Soldater—Mennesker. Soldater er altid sikre paa at faa en Kupé for sig selv; naar Folk aabner Døren og ser Kupéen fyldt med Soldater, trækker de sig gerne forfærdede tilbage med Udbruddet: „Aa, det er ikke andet end Soldater.“ — „Nej, der er ingen *Mennesker* herinde“, svares der saa. Han taber dog ikke Modet; den „rigtige“ Soldat er paa det rene med, hvad der er nødvendigt for at slippe helskindet ud af Kniben: „Uden Løgn og Sandpapir er Soldaten ingenting“, og han ved fuldt vel, hvad det kommer an paa: „Soldatens første Pligt er at pjække den og have en god Madkæreste“, hedder det, parodierende den vigtigste og mest fundamentale Grund sætning i „Lærebog for Hærens Menige“, ogsaa døbt om til „Lærebog for Herrens Menighed“ (= KL). Han er ogsaa klar over, at han skal tage den med Ro. Paa Rekrutskolen hedder det fra Underofficerens Side: „Al Gang foregaar i Løb“, men „i Sikringsstyrken“, tilføjer Jens, „foregaar alt Løb i Gang“. Hans Filosoferen

under Samkvemmet med Kammeraterne giver sig Udslag saaledes: „Det er Grin at være til Sjov, men det er ikke Sjov at være til Grin“; vil han drille en Kammerat, kan han begynde saaledes: „Hvis dit Hoved sad paa et Svin, saa vilde det være et kønt Svin“ — eller varieret: „saa vilde dit Hoved være kønt.“ Han har sin Fornøjelse af at lokke Kammeraten paa Glatis ved at spørge ham, naar han har besørget et nødvendigt Ærende: „Fik Du sk...t?“ Og svarer Kammeraten „ja“, udbryder den første med et skadefro Smil: „Hvordan smagte det?“ Den, der — om jeg saa maa sige — har lugtet Luntten, sikrer sig ved at svare: „Nej, jeg blev af med noget.“ — Hvis en af de brave Sikringsmænd erklærer: „Jeg har Hovedpine“, faar han at vide, at det er, „fordi Du ikke har R.. i begge Ender!“ Det kan saa hænde, at den sidste bliver belært om, at han har taget fejl: han er *galt afmarscheret*. Uden at lade sig afficere bemærker han som Udtryk for sin komplette Lige-gyldighed for Kammeratens Paastand: „Det rager mig en Bajer“ d. v. s. det er mig aldeles ligegyldigt, hvad Du siger, eller hvis han har særlig Forkærlighed for en bestemt Ølsort: „det rager mig en gammel Carlsberg.“ Er Modparten fredelig stemt, tager han dette til Efterretning; ønsker han at yppe Kiv, anmoder han Kammeraten om ikke at blive vigtig, da han ellers let kunde blive nødsaget til at trække i Land, hvilket udtrykkes saaledes: „La' bare være med at *rulle dig op* (eller *ud*), for du kunde let blive nødt til *at rulle dig ind igen*“; eller han siger truende: „Skal jeg tage Hul paa en ny Kasse Øretæver? Jeg har lige faaet en ny Sending!“ Det er ved at udarte til aaben Strid; den ene vil ikke finde sig i noget af den anden, det kan der ikke være Tale om: „*det falder gammeldags væk*“; han er iøvrigt *hundetræt* af at høre paa ham og tillige *hundesulten*¹, saa han foreslaar, at de gaar i Byen og tager en Snaps og en Bid Brød; og vil han ikke med og drikke, kan han *blive tiltalt for Ædruelighed*. Maaske kan de faa et Par Kammerater med, og der raabes da paa en eller anden. Som of-

¹ KL 23 taler om Soldatens hyppige Anvendelse af forstærkende Præfikser. Hertil hører i det nuværende Soldatersprog *hunde-*. Ordet *gammeldags* har ogsaa en mærkværdig Anvendelse som en Slags Forstærkning af et Udtryk. I Eksemplet ovenfor betyder det noget lignende som „ganske“, „aldeles“. I Sætningen: „vi morede os noget saa gammeldags“ betyder det „udmærket“. Ordet er vist kommet ind i Folke- og Soldatersproget fra Robert Storm Petersens humoristiske Fortællinger.

test ved man naturligvis ikke, hvor han opholder sig, hvorfor den spørgende faar allehaande urimelige Svar som f. Eks.: „Ædt op af Myg!“ „Han er til Barberen!“ eller: „Han er død!“ eller drastisk: „Han har daarlig P..!“ Hvis en af dem tilfældigvis i et Anfald af Renlighed vil vaske sine Hænder, inden han begiver sig afsted, affejes han overlegent med, at „man heldigvis ikke er saadan et Svin, at man behøver at vaske sig hver Dag.“ Et saadant Argument virker som Regel overbevisende, han gaar med uden at have vasket sig; undervejs benyttes Tiden til at give de overordnede tørt paa, særligt den strænge Kaptajn, som er saa ivrig efter at straffe, at han „idømmer sin Hund Kwartéarrest, naar den har forsét sig“. Eller man fortæller Historier — mer eller mindre paa-lidelige — om de utallige Situationer, hvor man har været udsat for at komme i Fedtefadet, eller, som det udtrykkes med en af de gaadefulde og drastiske, men saare malende Vendinger: „at komme til at hænge (paa den) med R..en i Vandskorpen“, en Slags Superlativ til de ovenfor omtalte Udtryk: at hænge paa den og at hænge kronisk paa den.

Karl Larsens Bemærkning (S. 21), „at Landsoldatens Særmaal i sin fulde Udstrækning ikke tales, ja knap kendes af alle Landsoldater“ .... mens „først den fødte Københavnersoldat behersker „Soldatersproget“ i sin Fylde“, har siden Verdenskrigens Udbrud 1914 for største Delen mistet sin Gyldighed. Sikringssoldatens omflakkende Liv med Kwartér snart paa Kasernen i en By, snart hos Bønderne ude paa Landet, snart i de militære Lejre, og yderligere den Omstændighed, at Sikringsstyrkens Batailloner rekruteres af unge Mænd fra alle Kanter af vort Land, har bevirket, at Soldatens Sprog udbredes og fæstnes hos de enkelte Individuer, som derved lærer at beherske det, uanset om han er Sjællænder eller Jyde, Købstadmand eller Bonde.

IV.

„Filologiske Snurrepiberier“, vil en og anden maaske udbryde efter Læsningen af ovenstaaende. Det er dog ikke rigtigt at tale saa; Kendskab til Soldatersproget betyder en Udvidelse af ens sproglige Horisont i Retning af Friskhed og Naturlighed; de mange forskellige Særmaal og Arter af Slang forholder sig til det autoriserede, korrekte Talesprog som uberørt Natur til klippet og friseret Kultur. Dertil kommer, at Soldatens Sprog frembyder et Ma-

teriale, som giver Mulighed for at karakterisere hans Psykologi eller — for at tale mindre højtideligt — hans aandelige Særpræg, hvad jeg i Hovedtræk skal forsøge i dette sidste Afsnit.

Det ligger i Sagens Natur, at det nærmest bliver et Bidrag til *Massens*, ikke til den enkeltes Psykologi. Ejendommelighederne ved Soldatens Sprog er i første Række betinget netop af dette, at det er en fast Masses Sprog. Taler man med det enkelte Individ, er hans Sprog som oftest nogenlunde kongruent med det almindelige Konvenienssprog, naturligvis mer eller mindre modificeret efter den enkeltes Individualitet. Følelsen af at tilhøre en Flok, en Masse, et særligt Samfund, er den nødvendige Forudsætning og Betingelse, der skaber det særlige Soldatersprog og bringer det til Anvendelse.

Et Særkende for det militære Sprog, hvad Eksempler i det foregaaende forhaabentlig vil have vist, er dets Lune, Humor og godmodige Stiklen. Det skarpe Vid og den negative Ondskabsfuldhed er sjælden. Soldaten har en Følelse af, at „commune naufragium dulce est“, han *skal* staa en ofte haard og stræng Tid igennem, men det er han ikke ene om, hans Lidelsesfæller er mange. Derfor gælder det om at tage Situationen med Humør for at holde det ud, og hvor saa mange Mennesker er samlede, kan det ikke undgaas, at der forekommer mangfoldige Episoder fulde af Komik og Munterhed. Han lærer at faa Øjet op herfor, ogsaa i Betragtningen af Kammerater og Overordnede; Følelsen af nervøs Ængstelse og slavisk Frygt, som er Rekrutens fundamentale, viger for en humor-fyldt Betragtningssmaade af hans Tilværelse, iblandet med den særlige danske Skumlen og Stiklen over Næsten, sædvanlig — og ogsaa specifik dansk — af godmodig Art. Men Sproget lærer os mere endnu.

Den rolige, stille, lidet bevægede Livsførelse bruger tilsvarende dæmpede Udtryk. Den kraftige, stærke, anspændte og potenserede Leven med kræver til Gengæld sine Udtryk. Paa Baggrund heraf forstaar man en anden Hovedejendommelighed ved Soldatersproget; det kraftfulde, saftige, usnærpede Ordforraad afspejler en sund og stærk Livsfølelse, det er det sproglige Udtryk herfor. Den snævre og snærpede Intelligens vil almindeligt ansé det for Udslag af Raahed og Plumphed, uden at kunne se det berettigede, der ligger bagved. Det er det som oftest ikke. I en Kreds, hvor der er Høj-

spænding i alle Livsfunktioner, kan man kun skaffe sig Ørenlyd ved de stærke Ord.

Dette maa slaas fast og forstaas af den, der nærer foragtede Meninger om Soldaten. Er dette opnaaet, kan man godt indrømme, at Plumpheder og Sjofelheder har sin — ikke helt lille — Plads i Soldatens Sprog og Tankegang, men her gælder det som overalt, hvor flere er samlede, at én kraftig stærk Førernatur (til det gode eller det daarlige) virker mere dominerende end de mange, som ikke ejer denne Egenskab, men som bøjer sig for Overmagten. At denne mindre tiltalende Side er til Stede baade i Soldatens Natur og som Følge deraf i hans Sprog, skal ingenlunde skjules, men jeg hævder blot, at den ikke er den altbeherskende, som mange uforstaaende Civilister mener.

Af Eksempler rundt om vil det være tydeligt, at den findes i hele Ordforraadet, i enkelte Udtryk og i faste Forbindelser; paa ét bestemt Omraade er den fremherskende indtil Uhygge; det er ved alt, hvad der strejfer det kønslige. Paa dette Punkt er den danske Soldat raa og utiltalende, hvad han dog sikkert har tilfælles med det brede Lag i det hele, uden at det derfor kan og bør undskyldes. Hans Evne til at opfinde og betjene sig af kraftige, raffinerede Betegnelser fejrer her sine største, men tillige sørgeligste Triumfer. De Ord, som her anvendes, bevæger sig i en lang Klimax fra tilslørende Eufemismer over undertiden muntre Omskrivninger til rene Raaheder, som ligefrem fremkalder fysisk Depression. Ser man lidt stort paa dette Faktum, kan det forklares som Udslag af den Landsknægtfølelse, som ganske naturligt er en Følge af det paa éngang forcerede og ansvarløse Soldaterliv.

Der er flere andre Elementer i Soldatersproget. Allerede den gamle erfarne Militærforfatter P. F. Rist, hvis Fortjenester af at have fæstnet danske Soldatertyper i vor Skønlitteratur er store, har i en enkelt Bemærkning vist Blik herfor. Det er i „En Rekrut fra 64“. Der hedder det om Officererne i det belejrede Fredericia, som sløves ved den idelige Venten paa Fjendens Angreb: „Deres Samtaler drejede sig vel en Del om Begivenhederne, men i den daglige Omgang blev der kun talt lidet, og tidt kun i stereotype Udtryk, i forvrængede Ordspil, intetsigende Mundheld og forceret spøgende Bemærkninger, tildels laante fra Geledet.“ („Frem"s Ud-gave af Bogen 1899, S. 56 forneden).

P. F. Rist taler om „stereotype Udtryk“. Han har kun til Dels

Ret. Man maa i hvert Fald betone Mangfoldigheden af disse Udtryk. Har man været Soldat i nogen Tid, vil man ganske vist være kendt med en stor Del af de anførte Prøver af Soldatermaalet. Til enhver Tid, tidlig og silde, surrer de for ens Ører, gentaget snart af den ene, snart af den anden, i den samme Form, ved de samme Lejligheder og stadig med lige stor Glæde og Begejstring. Det *kan* blive trivielt at høre derpaa, og Fornemmelsen af det stereotype melder sig uundgaaeligt. Jeg ser dog paa dette Faktum som andet og mere end kejtede Udbrud af et snævert Forestillingsliv. For mig staar det saaledes, at den ensformige, paa Gentagelser rige Soldatertilværelse, hvor alt gaar efter Forskrifter, stadigt givne i de samme Vendinger ogsaa fra de befalendes Side, dels paavirker Soldatens Aandsformer — han bliver vænnet til det rituelle, formelagtige — dels, og ikke mindst, svarer til en sjælelig Ejendommelighed hos ham. Soldatens ret primitive Sjæleliv kræver og holder af de rituelle Formler; det faste, klare, almengyldige heri svarer til hans Tankers og Følelsers inderste Væsen. De jævne og klare Baner passer for hans Aands Bevægelse, han føler ikke det stereotype, ensformige, som straks falder en mere differentieret Natur for Brystet. Paa samme Maade har Folkevisens første Tilhørere heller ikke følt noget stereotyp i dens mange stiliserede, faste Udtryk.

En integrerende Bestanddel af Soldatermaalet er *Vrøvlet*. Man taler om det danske Vrøvl som en national Skødesynd og maaske med Rette. I Soldaterkredse er det rigt repræsenteret og svarer tillige i ret høj Grad til en Side af Soldatermassens Aandsform. Enhver Masseforsamling er mer eller mindre forvrøvlet; tænk paa en Studentergeneralforsamling eller det maalbevidste Vælgerfolk, naar et Rigsdagsvalg staar for Døren. P. F. Rists ovenfor citerede Udtalelser refererer sig til denne Side af Soldatens Karakter. Jens vil gerne være morsom; egentlig vittig er han sjælden; det bliver til Vrøvl. Brandere, Ordspil og rene Meningsløsheder er Resultatet af hans velmente Forsøg, i mange Tilfælde dog ikke uden et vist Humør. Uden nærmere at klassificere Materialet, som nok kunde indordnes under de 3 af P. F. Rist opstillede Grupper, meddeler jeg nogle Prøver paa, hvad der efter min Mening repræsenterer dansk Soldatervrøvl, som dog næsten altid har et forsonende Stæk af Humør. Et forbavset Spørgsmaal kan f. Eks. fremsættes saaledes: „Hvad Faningen [o: Fanden] er Meningen?“, hvor Formen

„Faningen“ er skabt ud fra en vis Sans og Bestræbelse for rytmisk Rimforbindelse. Ordene fra Vedet-instruktionen: „i Tilfælde af overlegent fjendtligt Angreb“ bliver til: i „Tilfælde af fjendtligt Overangreb“, hvor Meningen for saa vidt er lige saa rigtigt udtrykt (jfr. Palladius' „leppede og forkludede Hosedjævel“, „en højere Pige-skolelærer“ o. s. v.). Det rene Vrøvl er det, naar der tales om „Fodsved under Neglene“, eller der ytres Ønske om „14 Dages Orlov hver 8de Dag“, eller naar „Livrem og Knivbajonet“ fordrejes til „Knivrem og Livbajonet“. Ret fornøjelige i al deres Vrøvlagtighed er følgende: Naar der gives Ordre til at stille med fuld Op-pakning, fordrejes det til: „Der mødes fuld, men med Oppakning“; endvidere: „Du er en flink Flab“ — „Du kan faa det med mig, som jeg vil have det“ eller: „Det er en sød Pige; der er for Resten ikke meget ved hende“; fremdeles den moderne Soldaterredaktion af et bibelsk Citat: „Gud elsker en Gæst-giver“, og endelig: „Det er ikke behageligt at være Soldat 16 Maaneder i Træk — og heller ikke 14 Dage i Gennemtræk“. —

Min Hensigt med det sidste Afsnits Betragtninger har været den at fremhæve de Hovedpunkter af den danske Soldats Karakterejendommeligheder, som det er muligt at opstille paa Grundlag af hans Sprog. Ud af dette Materiale har jeg søgt at drage mine Slutninger; videre kan jeg ikke gaa, naar jeg, som det er al god Filologis Opgave, skal holde mig til min Tekst og vise, hvad den indeholder. Det Billede, der er fremgaaet af Stoffet, kan være og er ogsaa ensidigt; til en fyldigere Karakteristik af den danske Soldat er hans sproglige Ytringer ikke tilstrækkelige; hvor Soldaten er størst og sandest, mangler Ordene; den, der vil lære ham at kende, maa have oplevet ham i hans daglige Liv og Færden, da først kan han skildre ham, som det er sket paa klassisk Maade i P. F. Rists Bøger og i den nyeste Tid hos Thorkild Gravlund (i „Sjællændere og Jyder“ 1911 og særlig „Landsmands Lov“ 1916). Den, som har levet til daglig sammen med den danske Soldat, vil mærke, at han er et langt rigere og langt mere sammensat Væsen, end hans Sprog lader ane; han vil have Indtrykket af en festlig og frisk Ungdom, fuld af Natur, Humor og Selvironi; han vil erfare, at „Pjækkeren“ alligevel er Soldat og dansk, offervillig og kammeratlig som faa.

Enkelte af mine Venner har til Brug for ovenstaaende Artikel overladt mig flere Udtryk, som jeg ikke havde faaet med i mine Optegnelser, hvorfor jeg her aflægger min Tak. Jeg vilde sætte megen Pris paa at modtage nye Bidrag til Supplering af Stoffet; ogsaa af Sproget i de andre militære Vaabenarter, hvortil jeg har en Del Materiale liggende. Mulige Bidragydere bedes adressere deres Bidrag til „Danske Studier“s Redaktion.

TILLÆG. OM SKOVARBEJDERNES SPROG

Som bekendt har Sikringsstyrken i Fjor Sommer ogsaa taget Del i Skovarbejdet. Indenfor det militære Sprog har der som Følge deraf dannet sig en lille Underafdeling. Ethvert Arbejde og enhver Profession udvikler sit tekniske Sprog; Sikringsstyrken og Skovarbejderne har gensidig lært af hverandre, saa det ikke altid er nemt at udskille, hvorfra Udtrykkene stammer. Jeg anfører derfor mine lagttagelser fra dette Grænseomraade i et lille Tillæg.

For at faa noget ud af Arbejdet dannes der Hold paa 3 á 4 Mand, som arbejder i Fællesskab. Et saadant Hold kaldes et *Sjak*, som har en *Sjakformand*, der repræsenterer Holdet overfor Skovfogeden og de militære Befalingsmænd. Indenfor Holdet arbejder man saa igen sammen 2 og 2, saver sammen o. s. v., man er *Makkere*. Inden man skrider til at fælde Træet, skal dette *forhugges* (med Trykket paa for-), d. v. s. der skal hugges skraat ind paa Træet paa den Side, til hvilken det skal falde, naar det er fældet. De ægte Skovarbejdere fælder iøvrigt ikke Træerne, de *vælttes* eller *slaas*; med et imponerende Brag falder Træet til Jorden, hvorefter man skrider til yderligere Behandling af det: Smaagrene og Kviste *grenes af*, Kronen fjærnes, Træet *krones af*, og Stammen er færdig til at *skæres*; man saver ikke Træerne, men skærer dem (jfr. et Træskæreri). Det gælder om at *lægge* Saven godt *i*; det sker ved at save paa den rette Maade, idet man lader Saven glide energisk gennem Træet uden at trykke for haardt ned. Er Saven ikke skarp, skal den *files* og *lægges ud*, det vil sige: Tænderne skærpes, og Mellemrummet mellem disse files større. De afskaarne Stykker Træ kaldes *Stød* (en Betegnelse, som ogsaa bruges om Stubben) eller *Skør*. Dette Ord staar i Forbindelse med „skære“ og betyder vel „det skaarne“; det er en Sideform til det velkendte *Skaar* o: hvad Leen skærer i et Hug, altsaa oprindelig et Udtryk fra Høstarbejdet, men derfra ogsaa anvendt ved Skovarbejdet. Træstykkerne kløves derefter, ofte ved Hjælp af en Kile, en *Væg*, tidligere et svagt Navneord, som ogsaa findes i det ældre danske Sprog i Formen *vægge*. Det kløvede Brænde kaldes *Klov*. Brændet opstilles efter Størrelsen henholdsvis som Klovbrænde, Fagotter og Knippel, mens Kvas og Kviste henligger til Afhentning. Det opstillede Maal Brænde kaldes som bekendt Rummeter, af Soldatens vøvlende Vid fordrejet til

en Meter Rom. Heller ikke ved Skovarbejdet bør Soldaten overanstrenge sig; de, der arbejder haardt, *pukler*. Ogsaa de faste rituelle Bemærkninger findes der Eksempler paa; under Arbejdet udbryder Soldaten med stor Regelmæssighed, at „dette Brænde varmer 2 Gange“, første Gang skaffer det ham Varme ved Arbejdet, anden Gang varmer det, idet det brændes. Og hvis et Par Makkere saver daarligt, raabes der konstant: „Brug blot *hele* Saven, den er betalt!“

TIL „JOHANNES EWALDS LEVNET OG MENINGER“

AF

LOUIS BOBÉ

SELV som medskyldig kan man billige den Opfattelse, en Litteraturanmelder for nogle Aar siden udtalte i Anledning af de netop den Gang fra forskellig Side udgaaede Bøger og Afhandlinger til Belysning af Ewalds Livsskæbner, nemlig: at den litteraturhistoriske Forskning har andre og vigtigere Opgaver at beskæftige sig med, end ørkesløs Strid om, hvem „Rungsteds Lyksaligheder“ er rettet til, hvem der var Digterens sidste Kærlighed, „Jomfruen i Huset“, om hans Moder var en ærbar Kvinde eller ikke, og andre fra hans Privatliv hentede Emner.

Som den lille Kreds af Ewalddyrkere og maaske andre litteraturhistorisk interesserede Læsere bl. a. af nærværende Tidsskrift muligt vil erindre, har Dr. Hans Brix paa hine og flere andre Punkter hævdet en Opfattelse stik modsat min, og fremsat den med en saa affejende Overlegenhed¹, at den sikkert har udøvet den tilsigtede, imponerende Virkning baade paa Flertallet af Læserne og de to Kritikere, der Gang efter anden har gjort sig bemærkede ved deres højstemte Lovprisninger af Dr. Brix ikke alene som Litteratur-Analytiker og -Psykolog, men ogsaa som Haandskrifttyder og ren biografisk Forsker.

Løvrigt sætter jeg mod Dr. Brix' mere end selvsikre Tilrettevisning overfor mine Læsninger (J. Ewald, S. 131) og mine paa Grundlag af systematiske Arkivstudier indvundne Resultater en Menneskealders Øvelse paa Haandskriftlæsningens og Personstudiets Omraade og overlader trygt Dommen til Eftertiden, hvis Interessen

¹ Tilskueren 1912 II, 97 ff.

for Ewalds Liv og Digtning skulde vedvare. Dette kunde „Det danske Sprog- og Litteraturselskab“ have bidraget til, men dets under Arbejde værende Udgave, besørget af Dr. V. Kuhr og Dr. Brix, der skal bringe den litteraturhistoriske Kommentar, er efter et ganske forkasteligt Princip kun trykt i et begrænset Antal Eksemplarer paa Kludepapir, som det hedder i Annoncen, og vil derfor aldrig naa ud til de Kredse, hvem Udgaven burde komme til Gode, idet den nu er forud bestemt til at havne hos moderne, af honnet Klassikerambition grebne Rigmænd.

Siden min Udgave af „Levnet og Meninger“ fremkom, har jeg ikke, efter Dr. Brix' venlige Raad „opgivet at læse Litteratur“, særlig ikke ophørt at dyrke den fremmede og hjemlige forud for Ewald gaaende eller samtidige, der kan have paavirket ham, ligesom jeg har fortsat mine litteraturhistoriske Studier under den hævdvundne Form, der desværre ikke har nogen Repræsentant ved Københavns Universitet: tekstkritisk-eksegetisk, litterær-biografisk (ogsaa arkivalisk uddybende) paa Baggrund af Tids- og Personmilieuet med Jævnførelse af beslægtede fremmede Fænomener, og bibliografisk Forskning.

Jeg fordrister mig endog til Trods for Ordet Goethe-und kein Ende — at vende tilbage til „Levnet og Meninger“, der paa Grund af den fremtrædende Mangel paa autentiske Kilder til Belysning af Johannes Ewalds Ungdomshistorie stadig frembyder saa mange Tvivl, naar Spørgsmaalet om Forhold mellem Digtning og Virkelighed rejses.

Flugten. Johannes Ewalds og Broderen Mathias Vilhelms Flugt fra Hjemmet paa Kultorvet til Hamborg fandt efter A. D. Jørgensens Beregning Sted 1759, efter Digterens egen Angivelse (Levnet og Meninger, 67, min Udgave) nærmere angivet i Foraaret. Afgjort Vished om Tidspunktet for Flugten og Oplysninger om Mathias' Skæbne efter at Brødrene skiltes i Hamborg, giver dog først følgende, hidtil ikke kendte Ansøgning fra Moderen, Marie Huulegaard, til Kongen, dateret Kiøbenhavn d. 3^{die} Septembr 1759, hvori det hedder: „Foruden den stoere Hierte-Sorg og Bedrøvelse, som jeg in Junio sidstafvigte blev sat udi, da min Søn Matthias Wilhelm Ewald gl. i 19de Aar |: af mit første Egteskab med Sal. Professor Ewald, forige Præst ved det Kongelige Waysenhuus her i Staden :| paa hands Hiem-Reyse fra Hamborg geraadede iblandt

Hværvære, og, af Ungdoms U-forstand, uden Overvejelse af de stoere Bekostninger, der til hands Studeringers Befordring og Fortsættelse fra hans spæde Aar paa hannem har været anvendt, loed sig hværve til det Møenske Regiment ved Hr. Capitaine Papes Compagnie, har jeg paa nye faaet en langt større Bedrøvelse, da mig er berettet, at bemeldte min Søn, efter at hand, for at lære Exercitien, hafde faaet mange Hug, skal af Frygt og Angest være bortløben, derpaa greben og bragt i Arrest udi Rensborg. Hvor overmaade bekymret, beknyttet og sorigfuldt mit Hiærte er over disse bedrøvelige Tildragelser med mit Barn kand ieg for Græmmelse ey udtrykke, og ieg frygter for langt smerteligere Følger.“ Hun beder derfor Kongen om, dels af Hensyn til hendes „beklæmte Hiærte“ over Sønnens „saa uventelige slette Skiæbne, som Ungdoms Uforstand og Daarlighed alleene har været Aarsag udi, saa og i Consideration af hendes salig Mand“, som hun er forsikret om at have været elsket af Kongens højstsalige Fader og endnu at være i allernaadigst Minde hos Majestæten, at tilgive og fritage hendes Søn for den Straf, hans Undvigelse i Følge Krigsartiklerne burde lide, „og hvorunder hand venteligst, da hand er af en meget svag, skrøbelig og skræksom Constitution, kunde crepere og miste Livet.“ Hendes nuværende Mand, Peter Huulegaard, har af Kærlighed for Barnet og hende allerede akkorderet med Kaptajn Pape i Rensborg om hans Afsked og Løsladelse.

Vedlagt denne Ansøgning er en Skrivelse fra Kaptajn Johann Gerhard Pape, dateret Rensborg 1. Septbr., hvori han beretter, at Mathias Ewald for omtrent 2 Maaneder siden „nachdem er heimlich aus Copenhagen von seinen Eltern gegangen“, har ladet sig hverve frivillig som Musketer ved hans Kompagni paa 8 Aar, men allerede den 13. Aug. er deserteret fra Rensborg Fæstning. Hans Forældre vil gerne løskøbe ham med 200 Mark lybsk „und ihn alsdann entweder ins Zuchthaus setzen, oder auch nach einem andern Welttheil versenden.“ Pape anbefaler denne Begæring motiveret ved, at Desertøren er „von keinem besonderen Ansehen“.

Sagen blev derefter overgivet Generalauditør Caroc til Betænkning. Det hedder i Carocs Redegørelse af 14. Septbr., der ligeledes er vedlagt Ansøgningen:

Das Verbrechen dieses 19 jährigen, gänzlich aus der Art geschlagenen Jünglings, ist, dass er am 13ten m. pr. vorgeblich von

einem ihm unbekanntem Juden auf der Gasse zu Rendsburg eine paille Mundirungsweste gekauft, selbige unkenndbar machen lassen, eben desselben Abends um 7 Uhr auf den Wall in der Altstadt sich begeben, daselbst seine Mundirung ausgezogen und hingelegt, jene Weste samt noch einigen andern couleurten¹ Kleidungsstücken, so er mit nach Rendsburg gebracht gehabt, angezogen, sodann unerkannt aus dem Cronwerkerthore sich fortgemacht, um, seinem Anbringen nach, zu Schleswig einen Bekannten zu bitten, bey seinen Verwandten, ohne deren Vorwissen er von hier gegangen, für ihn zu intercediren, dass sie ihn von dem Regiment loskauften. Allein schon folgenden Morgens hat die auf einem Dorfe ohnweit der Festung liegende Cavallerie ihn angehalten, und er nach einigem Lägnern eingestanden, dass er Soldat sey; worauf er am 15ten ejusd. wiederum zurückgebracht worden ist.

Er will der neuen Lebensart, ohnerachtet seine Verwandte ihm wöchentlich 24 β an Zulage reichen lassen, bereits in seiner 6 wöchigen Dienstzeit überdrüssig geworden seyn, wie er dann einmal wegen veräuserter Wäsche mit 36 stündigem Krumliegen bestraft worden. Aus dem von ihm bey dem Verhör angezeigten Umstande, dass einer seiner Brüder preussischer Husar sey, sollte man fast muthmassen, dass auch er dorthin habe gehen wollen, wenn nicht in Betracht des von ihm eingeschlagenen Weges glaublich würde, wie seine Absicht wohl eben nicht gewesen, die königliche Lande zu verlassen.

Moderen fik sin Bøn opfyldt. Udfor Ekstrakten er vedtegnet: „Pardonniret wenn er das Geldt giebt“².

Johannes Ewalds Fremstilling i „Levnet og Meninger“ af Broderens Hændelser efter deres Adskillelse er ifølge dette fuldtud overensstemmende med Virkeligheden: „Neppe var han kommet 12 Mil fra Hamburg, førend det, efter hans Character, fortrød ham. Han undløb fra Posten, og i Rendsborg gav han sig i dansk Tjeneste. Her fandt mine Forældre for got, at lade ham besinde sig noget. Uagtet det Tilskud, de gav ham til hans Leening, og det Haab, han kunde have om at avancere, blev han snart kjæd af sin nye Tilstand. Da ingen vilde løse ham, fandt han paa at gaae selv bort over Volden.

¹ Civile.   ² Krigskanc. Refererede Sager 12. Sept. 1759 Nr. 1. Videre om Sagen er forgæves søgt i Krigsministeriets Arkiv: Justitsprotokollen 1758—59 (M), og Garnisons Justitsprotokollen 1757—65 (Nr. 2) samt Mønske Regiments Stamruller 1759. Carocs Justitsprotokoller begynder først 1761.

Han blev grebet og undgik en haanlig og haard Straf ved vor Families Credit og vore Forældres Penge.“

Endvidere erfares det af ovenanførte, at Johannes Ewald virkelig allerede i Septbr. var bleven hvervet som preussisk Soldat.

Denne Oplysning kuldkaster ganske den af Brix (J. Ewald S. 181—89) udførligt plæderede, overraskende Paastand, at Ewald overhovedet ikke har været i preussisk Tjeneste.

Enevold Ewald. Der er fremskaffet tilstrækkelige og fuldgældige Beviser for, at Ewalds Moder har ødet betydelige Summer paa sin yngste Søn, Jagtjunkeren og Husarofficeren Enevold Ewald (f. 24. Okt. 1753), hvis slette Vandel omtales baade i officielle Aktstykker og samtidig, deriblandt Broderens, Optegnelser (S. 266 f.). At den forkælede og vanartede Søn, selv efter at han havde maattet rømme Landet, vedblev at tære paa sin Moders Pung lige til den sidste Hvid, fremgaar af følgende:

Magistraten i Hermannstadt i Siebenbürgen skriver Aaret før Moderens Død til Københavns Magistrat saaledes:

Enewal Ewald, aus der königl. Residentzstadt Koppenhagen gebürthig, ist einige Monate hindurch bey Sr. Excellenz dem ehemaligen Gouverneur dieses Gross Fürstenthums Freyherrn v. Bruckenthal als Stallmeister in Diensten getreten und hat das Unglück gehabt in Schulden zu gerathen, weswegen er denn auf gerichtliches Belangen verschiedener Partheyen in Arrest genommen und erst kürzlich wieder auf freyen Fuss gesetzt worden ist, nachdeme er sich eydlich verpflichtet hat, Mittel zu schaffen, um seine Gläubiger vollkommen zu befriedigen.

In dieser Absicht hat derselbe bey uns das Ansuchen gemacht, ihm

¹stlich das Zeugniß zu ertheilen, dass er nie in Römisch Kayserlichen Militair Diensten gestanden und

²tens einem löblichen Magistrat zu Koppenhagen anzugehen: die gefällige Verfügung treffen zu wollen, damit jene 300 Thaler, welche seine in Koppenhagen befindliche Mutter laut vorgezeigter Zuschrift ihm zuzuschicken versprochen, zur Tilgung seiner hiesigen Schulden an uns übermacht werden mögen.

Indeme wir also in Absicht auf den ersten Punckt hiemit bezeugen: dass Bittsteller vermöge vorgewiesener schriftlicher Zeug-

nisse von verschiedenen Cavalieren, bey welchen er während seinem Aufenthalt in den K. K. Erbstaaten successive als Stallmeister gebraucht worden, nie in K. K. Militair Diensten gestanden; so eruchen wir einen löblichen Magistrat zugleich, wegen der Übersendung der obenberührten 300 Thaler die gefällige Veranlassung treffen zu wollen. Womit wir mit der vollkommensten Hochachtung zu seyn die Ehre haben

Eines löblichen Magistrats

gehorsame Diener

Magistrat der Kön. Fr. Stadt und Stuhls
Herrmanstadt in Siebenbürgen
Friederich v. Rosenfeld
Publ. Rath und Bürgermeister.

Herrmanstadt, den
25ten November 1790.

Under 19. Nov. 1791 skrev Magistraten i København til Fru Ewald:

Pro Memoria.

Fra Magistraten i Hermanstad udj Siebenbürgen er til os indløben en Skrivelse af 25de Nov. sidstleden betreffende Deres Søn Enevold Ewald, hvoraf Dennem herved tilstilles Gienpart, hvis Indhold vi iøvrigt til Deres egen behagelige Afgørelse maa overlade¹.

Da min Udgave af „Johs. Ewalds Levnet og Meninger“ fremkom, henledte den grundige Ewaldkender, afd. Pastor H. Jantzen, min Opmærksomhed paa Enevold Ewalds Troende Sieles Daglige Opmuntring til Troe og Kierlighed, Kbhvn. 1752, som en yderligere Støtte for min Opfattelse af det daarlige Forhold mellem Digterens Forældre. I Fortalen skriver Ewald nemlig: „De Vers, som dig her meddeeles og for mange Aar siden af mig ere sammenskrevne, ere alleneste opsatte til privat Opmuntring og Opbyggelse for mig selv og for en Ven, som jeg elsker — fornemmeligen til mig selv. De ere skrevne paa de Dage i Aaret, som de ere føyede til, hvorudi jeg ikke heller har villet gjøre nogen Forandring.“ Med andre Ord en Slags Konfession. F. Eks. under 19. Juli — Højsommer, med Landliggerliv (S. 94). Jak. 4,4 I Hoerkarle og Hoerkoner! vide I ikke, at Verdens Venskab er Guds Fiendskab? — og dertil Verset:

¹ Raadstueark. Rescripter 1790 II, 238; Raadstue Copibog 1791 A Nr. 50; Raadstue Protocol 1791, 239. Medd. af Hr. Cand. polit. F. Schiøtt.

O Jesu! vær min Ven, lad mig Dit Venskab nyde,
 Naar hver Mand hader og slet intet agter mig,
 Lad Verden da sin Spot med Bitterhed udgyde,
 Saa har jeg Ære nok og Glæde udi Dig.

Saadanne Hjertesuk af personlig Art kommer flere Gange igen og kan kun bestyrke de af Professorinde Aphelen, Oberstinde Eigtved, Balth. og Fred. Münter samt Poul Rasmussen og flere Samtidige fremsatte haarde Domme om Digterens Moder, og særlig Fru Eigtveds Ytringer om hendes Forhold til Borgmester Valeur. I Ewalds eget Forfatterskab (Panthakaks Historie) vil netop Litteraturpsykologen finde al ønskelig Støtte for denne mærkelig ensstemmige Opfattelse hos Samtiden. At tilbagebevise eller mistænkeliggøre hine Udtalelser som Sladder, blot fordi de stammer fra Kvinder, er en Bornerthed i Slægt med ældre Historikeres maskuline Ringeagt overfor Kvinders Udsagn. Man er heldigvis nu naaet til en mere almenmenneskelig Opfattelse. „Slotssladdertasken“ Dorothea Biehls Domme om samtidige Personer har vist sig at være adskilligt mere begrundede og forstandige end Eftertidens historiske Professorers.

Ewalds Karrikering af Stedet i Augustins Conf. (S. 51) har vist sin Kilde i en eller anden gammel Drikkeviser. Hos Augustin er Udgangspunktet Luc. 21, 24: Attendite autem vobis, ne forte graventur corda vestra in crapula et ebrietate „Ebrietas fristes jeg aldrig af; men crapula (o: nimia ciborum voluptas) kan snige sig ind paa mig,“ nemlig efter Fastetiden. At faa ud af Kirkefaderens Ord, at han sommetider plages med „Tømmermænd“, er jo kun Gøgl. Sml. Danske Lov: 2—11—14: Befindis nogen Præst saa beskænket, at hand ikke kand gjøre sit Embede uden Forargelse o. s. v.

Hvad endelig „Jomfruen i Huset“ angaar, har Johs. Steenstrup i sin nys udgivne Bog, Den danske Kvindes Historie I, 15, — under Henvisning baade til Ewalds Pebersvendene (I 3), hvor „Jomfruen i Eders Hus“ bruges om Datteren og Holbergs „Pernilles korte Frøkenstand“ (III 1), hvor der om Leonards Datter siges: „Hun er Jomfrue her i Huset“ — givet mig Ret i min Opfattelse, at der med hint Udtryk kun kan menes Kroværtens Datter Anna Hede vig Jacobsen. At Kromanden skulde have havt Raad til at brødføde og lønne en Husjomfru, var, netop paa denne Tid her er Tale om, sikkert udelukket. H. Hielmstjerne skriver nemlig til J. G. Moltke 1772,

7. Okt., altsaa Aaret før Ewald kom herud: „I min Sommer-Hytte paa Springforbi har jeg lært at kiende en Mand ved Naun Jacobsen, som boer i Rungsted, har Jordebrug og holder Kroen dér, en skikkelig, ærlig og høytrængende Mand. Hand har ved den nye Veis Anlæg, da fast ei nogen, hvem det er, nu passerer Strandveyen, mistet al sin Næring og Levebrød, at hand med Kone og Børn maa geraade i yderste Armod og gaae nøgen. Af alle roses han som en flittig, høflig og sparsommelig Mand.“

Jeg tør vel nu antage, at det Æreminde, der er blevet rejst for Helvig Rørs, endelig maa forsvinde sammen med flere andre med ødsel Skarpsindighed og løssluppen Fantasi opstillede Postulater, Dr. Brix har fremført i sine biografiske Studier over Johannes Ewald.

ET VERS AF BAGGESEN
I EN HOTELBOG FRA SLAGELSE

Her hiemme, som saa mangen andensteds
Hvor jeg fra Vertshuus har til Vertshuus maattet vandre
Jeg til det værre saae vor Verden sig forandre —
Jeg blir ved dette Huus bestandig meer tilfreds
Jo mindre jeg det blir med alle andre.

Baggesen

d. 27 Julii 1818

Meddelt af *Niels Møller*.

KULTUR OG FOLKEMINDER

TRYLLEFORMLER

F. Ohrt: *Danmarks Trylleformler I.* Indledning og Tekst. Folklore Fellows' Publications. Northern Series No. 3. G. B. N. F. 1917.

Begrebet Folkemedicin er af saa sammensat Art, at det først i den aller sidste Tid er lykkedes at give en Definition af det. Mange betragtede det som værende lig den etnografiske Medicin, men senere er man kommet ind paa at benytte Betegnelsen som sammenfattende de Skikke og Handlinger, der har Afværgelse eller Helbredelse af Sygdom til Formaal og som har holdt sig i Brug hos Lægmand, overleverede fra Slægt til Slægt. Det er klart, at denne Definition peger i to Retninger, en henimod Folketroen, der er at betragte ud fra almindelig religionshistorisk Basis, en anden imod Medicinens Historie. En Bog, som Adjunkt Ohrts, der omhandler Trylleformlerne, burde derfor rettelig anmeldes fra to Sider, og naar den i det følgende vil blive omtalt udfra medicinske Synspunkter, er det egentlig at gøre Forf. Uret, for ud fra dette Stade er Bogen ikke skrevet, tværtimod.

Skønt Lægekunstens Historie har fundet særdeles talrige Dyrkere indenfor Filologernes og Medicinernes Kreds og skønt de udsendte Arbejder har kunnet glæde sig ved et stigende Antal Læsere og lejlighedsvis endog har vundet betydelig Anerkendelse ogsaa udenfor vor Landsgrænse, har der dog stadig været Dele, der har ligget uopdyrkede hen. Blandt disse har den danske Folkemedicin vel været det største. Underligt nok har kun meget faa vovet sig noget synderligt ind paa dette Omraade; at det fristede stærkt, kan ses af talrige mindre Offentliggørelser af herhenhørende Materiale, men kun faa Forsøg er gjorte paa at samle det rige Stof til en Helhed; noget præget er det jo ogsaa af, at det meste er indsamlet, om jeg saa maa sige, tilfældigt og ikke ved rationel Indsamling. Der foreligger da ogsaa kun meget faa Artikler om Folkemedicin paa Dansk. Dr. Kr. Isager har givet en fortræffelig Vejleder gennem Vildnisset og stærkt paapeget den bagved liggende Dæmontro og Prof. Blinkenberg kommer i „Tordenvaabnet“ ogsaa ind paa folkemedicinske Betragtninger. Alt hvad der iøvrigt er offentliggjort i nyere Tid er Smaaartikler, hvis man da ikke vil regne Grundtvigs „Løsningsstenen“ med. Flere

Forsøg er gjorte, ikke mindst i Udlandet, paa at samle Kurmetoderne for en enkelt Sygdom, men de er alle strandede paa Materialets Rigdom og Mangeartethed. Snart traf man jo paa gamle Offerskikke, snart paa Magi, ledsaget af rituelle Handlinger o. a. m. Og gav man sig til at undersøge, hvor alt dette hørte hen, viste det sig, at hver Tidsperiode i den videnskabelige Medicin havde afsat sine Spor i Folkemedicinen. Man genfandt Babyloniens Tal-Magi, Grækernes Inkubation, Romernes Medikamenter, Rester af Munkemedicinen, Paracelsisternes Lære om signatura rerum, Spor af den katolske Kirkes Indflydelse, kort sagt, en international Medicin omfattende alle Tidsrum, men i hvert Land noget særpræget.

Ser man paa den uhyre udenlandske Literatur, saa er de fleste Forfattere ikke naaede ud over et rent primitivt Stadium. De fleste er nøjedes med for et enkelt Distrikt, ofte endda et ganske lille, at meddele det læge Folks Kure, og meget faa har søgt at bringe det frem, der laa bag. Har man gjort Forsøg i den Retning er man sjældent naaet videre end til at paavise den romerske Indflydelse og kun meget faa har set, at der endnu kunde naas et godt Stykke tilbage i Tiden, saa at den oprindelige hedenske Tro kom frem i Dagens Lys. For den, der har nogen Lejlighed til at følge med i den herhenhørende Litteratur, ser det ud som om man havde forladt at give de omfattende Fremstillinger af Landenes Folkemedicin og nu tog Spørgsmaalene op paa en snævrere Basis. Nu tror man ikke mere, at hver enkelt lille Lokalitet frembyder saa særdeles meget mærkeligt; nu ser man, at det meste er internationalt Gods, lidt præget af Stedet, hvor det optegnedes, men ellers Fælleseje. I Stedet for en enkelt Sygdoms Kure, undersøger man nu den enkelte Kurform, hvad enten denne nu er en Besværgelse, et Offer eller en rituel Handling og af dens Indhold finder man dens Kilde, dens Alder og dens Hjemstavn.

Der er en Mulighed for at dette Omslag først er indtraadt i Norden ved Udgivelsen af Bangs Norske Hexeformularer (1901—02). Meget tyder derpaa. F. Ohrt har i sin Bog fulgt den anviste Vej og taget Trylleformlerne op til en Undersøgelse, af hvilken første Bind er udsendt i meget stateligt Udstyr. Naar andet Bind foreligger vil der være Anledning til at komme tilbage til dette stort anlagte Værk, men nogle Ord om Indledningen og Materialsamlingen, der udgør første Binds Indhold, vil maaske være paa sin Plads, navnlig da dette udgør et Hele for sig. Ohrt følger ikke Bangs Inddeling, men ordner sit Stof efter Formlernes Formaal, i Virkeligheden et saare heldigt Greb, idet det derved viser sig, at de egentlig alle hviler paa en Forestilling om et primitivt Lykkebegreb, idet de alle tager Hensyn til, hvad der i videste Forstand kan gavne eller skade et Menneske. Formlerne falder da ogsaa ind under to forskellige Principper, et, der direkte bringer Gavn og Fordel og et andet, der afværger Skade. Derfor ser man at Sygdom, Ild, Storm, skadelige Dyr, Fjenden, Tyven og alt ondt inclusive Djævelen og Mørkets Magter besværges. I alle disse Formler ligger en Kamp mod det fremmede, det ondes Indtrængen. Modsatningen, der er præget af Fredens Princip, er de Besværgelser, der bringer det rige Udbytte af Arbejdet, giver Lykke i Kærlighed, Vinding i Spil og som skaffer en hidtil ukendte Venner. Det

bliver naturligvis i næste Bind, at man skal søge Oplysning om, hvorledes mange af disse Formler kun er maskerede Udtryk for virkelig medicinsk Observation (en saadan findes saaledes i flere af Feberformlerne, i hvilket Tallet 3 gaar igen, svarende til Feberens tre Stadier: Kulde, Hede og Sved), men her skal kun peges paa, at Materialet giver rig Anledning til Undersøgelser af yderst forskellig Art. Dette er nu ikke saa underligt, ti det er samlet med meget betydelig Omhu, dels fra trykte Kilder (der i dette Tilfælde omfatter ikke alene den egentlig folkloristiske Litteratur, men tillige bl. a. den teologiske), dels fra de haandskrevne Kilder Cyprianus, Husraadsbøger og lignende. Nogle af disse naar tilbage til Middelalderen, andre (Hekseprocesserne) til Renæssancen, mange hører den nyere Tid til. Forfatterens Undersøgelser over Husraadsbøgerne og Cyprianuskopierne bringer nu det meget mærkelige Resultat, at flere af disse lader sig henhøre til bestemte Typer, der lader ane nu tabte Originaler. Disse synes at være blevne til i bestemte Landsdele, hvad der paavises ikke alene ved en Undersøgelse af Fællesstoffet, men tillige ved Paavisning af Skriftsprogforskellighed, Dialektudtryk og lign. Kuriøst nok kan der saaledes udskilles en fynsk Type, en slesvigsk og ikke mindre end tre fra det egentlige Jylland, en øst-, en vest- og en nordjysk Type. Sjælland og Øerne har kun kunnet afgive et meget ringe Materiale i Forhold til de andre Landsdele. Undersøgelsen over disse forskellige Former er fuldstændiggjort ved udførlige Oplysninger om tidligere Ejere og om hvert enkelt Haandskrifts Historie.

Adjunkt Ohrts Bog er et overmaade vægtigt Bidrag til Studiet af dansk Folklore, specielt den medicinske og den vil for dette være et Kildeskrift af særdeles betydelig Værdi. Men ogsaa for den, der blot i al Almindelighed nærer Interesse for gammel dansk Kultur, vil den bringe meget nyt, samtidig med at den for Videnskabsmanden paa bedste Maade tilrettelægger et tidligere meget vanskelig tilgængeligt Stof. Man maa ønske Forfatteren hjærtelig til Lykke til første Binds Fuldendelse og haabe at Fortsættelsen snart maa følge. Den maa imødeses med den allerstørste Interesse.

J. W. S. Johnsson.

BRAAVALLASLAGET

Ture Hederström: *Fornsagor och Eddakväden i geografisk belysning med inledande nammundersökningar*. I. Sth. 1917, Norstedt & Söner.

Ture Hederström, der døde 1915 i en Alder af 72 Aar, var en selvlært Mand. Efter at have taget Studentereksamen kastede han sig over det praktiske Landbrug og overtog sin Fædrenegaard ved Bråviken. Han nærrede en levende Interesse for Oldtidsstudier, og efter at han i 1890'erne havde afstaaet sin Gaard og taget Ophold i Uppsala, fik han Tid til at beskæftige sig dermed. Ved hans Død forefandtes store Manuskripter, af hvilke et Udvalg nu udgives af Dr. Birger Nerman. I nogen Grad har Hederström savnet videnskabelige Forudsætninger paa disse

vanskelige Omraader, og Udgiveren har derfor beklippet Arbejdet en Del, men der bliver endda rigeligt tilbage, og tilstrækkeligt til at vidne om, hvilken fortrinlig Iagttagelsessevne Hederström har været i Besiddelse af, og hvor værdifuld Stedkendskaben er ved historiske Studier.

Forf. søger at bevise, at Staden Norrköping oprindelig har heddet Brávik, idet han støtter sig til den Sammenhæng, hvori Navnet forekommer i norsk-islandske Sagaer. Han opstiller en Regel om, at Bynavne med Verdenshjørnebetegnelse ikke oprindelig faar denne som Modsætning til en anden By med saadant Navn, men paa Grund af Beliggenhedsforhold til en gammel, mere betydelig Plads med hvilket som helst Navn, men uden Verdenshjørnebetegnelse. Her skulde saaledes Söderköping have Navn efter sit Forhold til Staden Brávik, og Navnet Norrköping er først senere kommet i Brug, efter at Söderköping var blevet en større By. Motala Ström mener Forfatteren har heddet Brå, og Navnet Brávellir vil derfor være et naturligt Navn paa Sletterne der omkring, ligesom Fyrisvellir ved Fyrisaaen. Kampen skal have staaet paa Sletten nord for Norrköping, syd for Kollmårdenskrænten, i det væsentlige samme Sted, som Axel Olrik henlægger den til (Brávellir, Namn och Bygd 1914, 297), men ved sit Stedkendskab er Forfatteren i Stand til at gaa langt mere i Enkelthederne end Olrik.

Uagtet der hersker betydeligere Uenighed om, hvem der deltog i Kampen og naar den fandt Sted, saa er dog Stedfæstelsen et vægtigt Bevis for, at vi staaer overfor en historisk Begivenhed. Forskere som Jessen og Bugge har ikke villet anerkende dette, men de Resultater, som Schüek, Nerman, Olrik og Hederström har opnaaet paa Grundlag af Stednavnene, er dog af betydelig større Vægt.

Gunnar Knudsen.

FRA SPROG OG LITTERATUR

BLÅMAND

OM ordet *blåmand* (oldn. *blámaðr*, af *blár*, sort) siger MOLBECHS ord-bog, at det betyder: „i ældre Skrifter: en Mor, Maurer, Afrikaner. „Al Spanien var besat med Hedninger og Blaamænd.“ P. Claussens Snorre. S. 403. (Hos Thaarup forekommer det i et modernt Synge-stykke).“

Det sted hos THAARUP, som Molbech sigter til, er „Peters Bryllup“ (1793) s. 51, hvor „et Bud“ melder:

Her er Jon Baadsmand, og med ham en Blaamand.

„Blaamanden“ kaldes på næste side „en Neger“.

Thaarup er dog ikke den eneste af det 18. århundredes forfattere, som kender ordet. HOLBERG bruger det på mindst to steder. I „Zille Hansdatters Forsvarsskrift for Kvindekønnet“ (1722; Holbergs samlede skrifter ved Carl S. Petersen II s. 521) spørger han:

Om Blaamand, der paa Blaamand seer,
Udbryster udi Latter.

I sin „Dannemarks og Norges Beskrivelse“ (1729) s. 691 beskriver han en elefantorden med de ord: „paa Elephantens hals sad en blaamand“. Ogsaa SUHM har ordet; i hans fortælling „De tre Venner“ (trykt i „11. Stykke“ af Forsøg i de skønne og nyttige Videnskaber VI (1777) s. 147)¹ hedder det: „hver Dydig er min Frende, om han end var en Blaamand“.

At ordet har været folkeligt i det 17. århundrede, kan man slutte af, at PEDER SYV har ordsproget: „det er godt at kende en blåmand på hans hud“ (Maus ordsprogs-skat nr. 4611). Men også om de nysanførte steder fra det 18. århundredes litteratur gælder det, at de aldeles ikke gør indtryk af at være skrevne på et sprog, der skal være højtideligt eller forældet.

Helt anderledes er det indtryk, man får af ordets brug i det 19. år-

¹ Citeret i Liebenbergs udgave af Holbergs mindre poetiske Skrifter (1866) s. 428.

hundrede; man finder det da kun i skrifter, hvis sprog-tone ikke er dagligdags; det findes fx. hos OEHLenschLÄGER i „Nordens guder“:

det var Storken, som med sin Mage kom.
Den drog fra Blaamands-Landet, dens Reise var stor.
(Oehlenschläger Poet. skr. v. Liebenberg XXIX s. 184).

Den matte Blaamands Sommerstraale,
Grønlænder-Piltens Vinteriis.

(smst. 221).

og i „Palnatokè“:

Thi brænder Solen evig med sin Lue,
Da vorder Urtegaarden til en Ørk,
Og Helten til en Blaamand.

(smst. IV s. 30 jf. s. 32).

GRUNDTVIG bruger ordet flere gange, fx. fordanser han Heimskringlas på brytjadir blåmenn fyrir fjándann á Serklandi ved: „at du, paa Fandens Vegne, slagtede Blaamænd i Morland“ (Norges Konge-Krønike, 2. udg. s. 723).

Hvor lidet kendt ordet har været i det mindste mod slutningen af det 19. århundrede, viser en dansk grammatik, som udkom i Stockholm 1894. I denne bog gengives ordet blaamand nemlig på svensk ved ordene „neger, nonsens“. Denne vidunderlige oversættelse skal, efter hvad der fortælles mig, være fremkommen på følgende måde. Den svenske forfatter fik hjælp af en dansk autodidakt, der var en dygtig fonetiker, men ikke universitetsdannet filolog. Ved gennemlæsning af den svenske filologs manuskript stødte den danske fonetiker på „blaamand“, som svenskeren rigtig havde gengivet ved „neger“; men danskeren kendte ikke ordet, hvorfor han, mindre vel overvejjet, satte ordet *nonsens* i marginen; denne hjerteudgydelse blev af svenskeren, som vidste, at betydningen „neger“ var sikker nok, taget for en oplysning om endnu en betydning, som ordet kunde have, og resultatet af samarbejdet blev da, at blåmanden på sine gamle dage fik sig en ny extrabetydning.

I én betydning blev ordet dog ved at leve i folket. „Blaamand“ er navnet på en, i det mindste i min barndom og ungdom (1870—80), meget kendt bondetobak, som dog ikke blev regnet for fin; „ryger man blåmands-tobak, bliver man luset“ er en jysk talemåde, som anføres i tillægget til FEILBERG'S ordbog (s. 52). Hvorledes har tobakken nu fået dette navn? Feilberg antyder, at det skulde være, fordi der på kardusen ses et billede af en „blåmand“ (vildmand). Dette er vist ikke rigtigt. Tobakken er gennem mange slægtled bleven lavet i Augustinus's tobaksfabrik (grundlagt 1750)¹ i København; fabrikkens nuværende indehaver, hr. fabrikant CHR. AUGUSTINUS, har venligst lånt mig den gamle kobberplade, hvorefter billedet blev trykt, og den forestiller en vildmand, som

¹ BERING LISBERG: Chr. Augustinus. 11. Maj 1750—11. Maj 1900. Kbh. 1900.

dog næppe er en „blåmand“ (neger, morian), men en indianer, som rækker en hollænder et bundt tobak; det er rimeligvis ganske det samme billede, som (if. Feilberg) blev brugt af tobaksfabrikant J. F. Jensen i Tønder. Navnet har utvivlsomt ikke noget at gøre med billedet, men med tobakkens sammensætning.

„Blåmand“ bruges som folkeligt navn på forskellige urter med blå blomster (se MARIUS KRISTENSEN i Festskrift til H. F. Feilberg s. 46, JENSEN-TUSCH: Navnefortegnelse til Nordiske Plantenavne s. 10). Særlig ofte bruges det om kornblomsten (*Centaurea cyanus* L.). Men kornblomsten kaldes også (Jenssen-Tusch *Plantenavne* s. 55): tobaksurt eller tobaksblomster. Om grunden til disse navne finder man oplysning i J. W. HORNEMANN'S *Dansk oekonomisk Plantelære* 1796 s. 453: „Blomsterkronerne (af *Centaurea cyanus*) bruges af adskillige blandt Tobak.“ Altså: kornblomst er bleven brugt som tobakssurrogat (hvad også fabrikant Chr. Augustinus vidste), og da kornblomst kaldtes blåmand ell. blåmænd, kaldte man tobak, der var blandet med kornblomster: Blaamandstobak ell. Blaamand.

Hvor lidet begejstrende blåmandstobakken end har været, er brugen af den dog bleven besunget i et af den danske litteraturs skønneste digte. I sit digt „Morgenvandring“ lader OEHLENSCHLÄGER (*Poetiske skrifter* 1805. I s. 363) kornblomsterne tale til digteren:

Ak Digter! du har kun lidt Forstand.
 Ak Herregud!
 Du skulde kun see vor Ejermand,
 Hvor han seer ud.
 Hvergang han seer os, han kalder os Tant,
 I Øiet en Torn!
 Han kalder os Helvedes Klint, iblandt
 Det velsignede Korn.

Den største Naade, han viist os har,
 I dette Liv,
 Er det, at han stundum af Lommen taer
 Sin Foldekniv,
 Og skiær sig en Haandfuld, stor og tung,
 Under vranten Snak,
 Og blander os i en Sælhunds-Pung
 Blandt Røgtobak.

Han siger at, smøget paa den Maneer,
 Vi arme Skrog
 Efter fattig Leilighed Verden teer
 Nogen Nytte dog.

Verner Dahlerup.

FRA ORDENES SAMFUND

Knud Hjortø: *Fra Ordenes Samfund*. Gyldendalske Boghandel. København og Kristiania 1918.

Forfatteren Knud Hjortø har i Løbet af de sidste Aar i „Berlingske Tidende“ offentliggjort ikke blot Noveller, men ogsaa af og til smaa Samlinger af systematiske Sprogagttagelser. De foreligger nu i Bogform under Titelen „Fra Ordenes Samfund“. Det er en ved Emne og Fremstillingsform tiltalende Bog, der vil interessere enhver Elsker af Dansk, ja af Sprog overhovedet; den indeholder tillige baade Stof og Betragtninger af Værdi for Sprogforskeren.

Hjortøs Bog giver — i et smukt Sprog og i en tvangfri Form — væsentligt direkte lagttagelser af dansk Sprogbrug, dog punktvis ogsaa Antydninger af sproghistorisk og sprogteoretisk Art.

Den direkte lagttagelse (af Børns og Kvinders Tale, af Skældsord og Eder, af overførte Betydninger og af folkelige Personnavne) er i Almindelighed præget af stor Sikkerhed og Finhed — i al Fald hvor Forfatteren holder sig til de Egne af Landet og de smaa Byer, som han kender til Bunds. Derimod kunde forskellige Bemærkninger om Rigsdansk og specielt Københavnsk nok give Anledning til Kritik. Fortrænges fx forleden Dag virkelig af den anden Dag (41)? Er Urtekræmmer ikke stadig det normale Ord for Kolonialhandler (65)? Er Udtrykket de brede Lag „absolut sympatetisk“ (105)? Mange vil mene Nej. Og er det virkelig særlig eller alene Grundtvigianere, der i de senere Aar har bragt Fornavnet til Ære og Værdighed (151)? Marius Kristensen (Fortid og Nutid 1914, p. 9) nævner vist med Rette Kunstnere og Videnskabsmænd i denne Forbindelse.

Hvad angaar de hyppige, uden alt lærdt Pedanteri indstrøede, sproghistoriske Bemærkninger, synes de ganske vist som Regel at være paa-lidelige eller idetmindste ædruelige — dette gælder i særlig Grad det vellykkede Afsnit „Vore Navne“. (Det minder for Resten om, at vi i høj Grad herhjemme savner en saadan omfattende og tidssvarende Samling og Behandling af Personnavne, som foreligger for det tyske, norsk-islandske, tildels for det svenske Stofs Vedkommende). Enkelte Skødesløsheder og ligefremme Fejl er dog løbet med: tørper (64) skal være dørper; det nordiske *t* i Tølper synes at maatte være uafhængigt af det høj-tyske i Tölpel (sml. isl. þorpari). Det italienske canaglia (hvoraf gennem Fransk vort Kanalje) betyder ikke „Køter“ (72), men er et Samlingsnavn: „Hundepak“ (sml. fr. prétraille, valetaille).

Nogle Steder vover Forfatteren sig frem med Antydninger af mere theoretisk Art; og her er han, saa vidt skønnes, gennemgaaende mindre heldig. Saaledes har han den samme Uskik, som skæmmer fx Falk og Torps og Meyer-Lübkes etymologiske Ordbøger: at forklare ved rent lyd-lige Kontaminationer. Karteder skal saaledes have sit extra-*r* fra Kartoffel (16)! Og mon Individ (sml. fransk type) ikke skulde kunne faa nedsættende Klang uden nogen Indblanding af Idiot (71)? — Kvin-

ders og Børns Indflydelse paa „Sproget“ fremhæves stærkt (39, 49). Det er dog i al Fald kun disses Prægen af deres egen Tale, Hjortøs Exempler viser noget om. Tale som individuelt præget Udøvelse af Sprog maa overhovedet skelnes fra Sprog i snevrere Forstand: en social Institution, en Norm, alle søger at følge. — At se Engelsk i Forbigaaende betegnet som et udpræget kvindeligt Sprog virker noget pudsigt paa den, der mindes Otto Jespersens udførlige (om end langt fra overbevisende) Forsøg paa at bevise det engelske Sprogs maskuline Karakter (*Growth and Structure of the English Language*, Indl.). — Ogsaa en Bemærkning om, at Kvinder ikke skaber Jargon (53) er angribelig. Den italienske Kriminalist Niceforo (*Le Génie de l'Argot*) har fra specielle Kredse netop givet Exempler derpaa. — At sproglige Fænomener overskrider naturlige Grænser er sikkert og vigtigt at iagttage. Uden videre at kalde det Paavirkning (182) er dog ikke berettiget.

Medens Sproget i Bogen er godt og smukt, er den ydre Form ikke ulastelig. Der er alfor mange Trykfejl, ikke blot mindre betydende (urimelighed 29, hækassen 46), men adskillige ret graverende (skal for skalk 73, år for århundrede 150, gradvis for gravis 114).

Trods den Art Brist, bør Bogen ikke mindst af Sprogstuderende modtages med Glæde og Tak; den fortjener ikke blot at læses og nydes, men at studeres og drøftes.

Viggo Brøndal.

HIRTSHALS ELLER HORNSNÆS

Ved Hirtshals og ved Hanstholmen (Helshage) skal der nu bygges store Havne for det søgaaende Kutterfiskeri, store Havne, som vil muliggøre en betydelig Skibsfart, og hvis Anlæg er anslaaet til 17 Millioner Kroner. Det kan da med Sikkerhed forudses, at der paa disse Steder vil opstaa købstadsagtige Bebyggelser, store Byer, som vil blive en Slags Forposter i vor Samfærdsel mod Vest. Man har fundet, at Navnet Hirtshals har en udansk Klang, og at det vil være meget uheldigt som Navn paa en Fremtidsplads i dansk Land, da vi med Hensyn til Navnegivning maa gøre alt, hvad der staar i vor Magt, for at hævde vor Nationalitet. Og medens Spørgsmaalet kunde have en underordnet Betydning, hvis det kun angik et Stationsnavn paa en Sidebane, kan det her faa vidtrækkende Følger. Jeg er blevet opfordret til at skaffe Oplysninger om Navnets Historie, og skal her fremlægge Resultatet af min Undersøgelse.

I middelalderlige Kilder har jeg ikke fundet Navnet *Hirtshals*, og det forekommer næppe her, da Stednavneudvalgets Samling af middelalderlige Navneformer (til 1450) nu er noget nær fuldstændig. Den ældste Form, jeg har truffet, er fra en hollandsk Søkortbog, Jan Seuerzoon Cruelpels, fra 1532, hvor det hedder *Harthals*. Det er den ældste kendte trykte nederlandske Søkortbog, og den er udgivet paany 1914 af Johs. Knudsen. I en dansk Søkortbog, som hviler paa nederlandske Kilder, *Søkartet offuer Øster oc Vester Søen Prentet i Kiøbenhaffn aff Laurentz*

Benedicht 1568, findes Formen *Hartzhals*. Desuden findes der i denne Bog Billeder af Kyststrækningerne, saaledes som de viser sig, naar man ser dem fra Havet, „Landfortoningerne“. Her gengives et Par af disse Rids, efter Johs. Knudsens Udg. af Søkortet, Side 127.

Hartzhals.

Kun det øverste Rids forestiller Hirtshals, det nederste forestiller Rubjærg Knude („Robbeknud“) og et Bjærg, som ligger mellem Rubjærg og Hirtshals. Men der findes flere forskellige Rids af Hirtshals, som det viser sig fra de forskellige Sider.

Paa det bekendte Blaeu's Atlas, Amsterdam 1662, findes ved Pyn-ten to Navne, *Hornsnes* og *Hirtzhals*. Dette Kort er afgjort af dansk Afstamning, hvad Navnenes Stavemaade tilstrækkeligt godtgør, og P. Lauridsen giver gode Grunde for, at det skyldes Matematikeren Johannes Lauremberg og er tegnet i Aarene 1630—40 (Kartografen Johannes Meier, Side 54 ff.). Samme Dobbeltbenævnelser findes ogsaa paa Johannes Meiers Kort fra ca. 1650 (Gl. kgl. Saml. 713), der ogsaa menes at være tegnede efter Laurembergs. Han bytter ganske vist Navnenes Plads om, men hans Kort lider under mange saadanne Unøjagtigheder. Paa tre af Kortene (Nr. 39, 40, 44) har han Dobbeltformerne, paa den ene Side af Næsset staar der *Hirrhals*, *Hierthals*; paa den anden staar der *Hornsneß*. Dobbeltbetegnelser forekommer ogsaa ellers paa hans Kort; paa Nr. 44 har han baade *Rubbeknuudt*, den mere hollandske Form, og *Rueberg knud*, der vel skal gengive det danske Navn i hans tyskfarvede Retskrivning.

At der virkelig er Tale om Dobbeltbenævnelser, faar vi Sikkerhed for, naar vi kommer til den danske Navigator Jens Sørensens Søkort. Paa Kortet Nr. 5 (Johs. Knudsens Udg.), der er fra 1694—95, staar der: *Horns Næs eller Hærs hals*. Og i Jens Sørensens Rejsedagbøger bruges stadig det danske Navn Horns Næs om dette Punkt, efter hvad Hr. Redaktør Johs. Knudsen, der forbereder Udgivelsen af dem, har oplyst mig om. — Hvad de senere Kilder angaar, saa har f. Eks. Kortet i Pontopidans danske Atlas intet Navn paa dette Sted. Videnskabernes Selskabs Kort har kun *Nejst*, den jyske Form for „Næsset“, og i første Udgave af Traps Danmark (II, 42) hedder det: *Hirtshals eller Næsset*. Da det fremspringende Næs har haft saa stor Interesse for Sømandene, er det let at forstaa, at vi maa hente de fleste Navneformer fra den navtiske Litteratur; ingen af Navnene forekommer f. Eks. i de ældre Matrikler eller Jordebøger.

Af dette Materiale fremgaar klart, at de ældre hollandske Kilder bruger Hirtshals alene, medens de danske Kilder, fra Chr. IV.s Tid og

nedefter, desuden kender Navnet Horns Næs (el. Næsset). Det ligger da overordentlig nær at antage, at Hirtshals er et Navn, som de hollandske Søfarende har givet dette Bakkeparti. Det hollandske Ord *hert*, der ogsaa forekommer i Formen *hart*, betyder Hjort, altsaa Hjortehals. Maa-ske Bakkens Figur, set fra Søen, har lignet en Hjortehals. At det kan forholde sig saaledes, vil der ikke være nogen Betænkelighed ved at antage. De hollandske Søfarende har efterladt sig flere Minder i vore Farvandes Navne, saaledes *Skagerak* og *Kattegat*. *Blaavandshuk* har haft det danske Navn Hornsbjærg (se Styffe, Skandinavien under Unionstiden S. 15), og det hollandske har her afgjort sejret. Og i de hollandske Søbøger findes en Række særlige Navneformer paa Farvande og Kystpunkter, der til Dels er Fordrejninger af de danske, og hvoraf enkelte staar endnu. *Bouenberghen* (1532) kan saaledes være en hollandsk Form for dansk Bovbjærg, men det kan ogsaa være et hollandsk Navn, sammensat med Forholdsordet *boven* = over, altsaa af virkelig hollandsk Oprindelse. *Anholt* har været anset for en hollandsk Form for ældre Anund (O. Nielsen). I Vendsyssel forekommer et Navn *Lakeley*, der synes at betyde Flade Kirke, og *Suartzborg* bruges om Vosborg ved Nissum Fjord (1568).

Hornsnæs maa derimod være det danske Navn; Stedet ligger jo i *Horne Sogn*, der oprindeligt hørte til *Horns Herred*, men nu ligger det ganske vist til Vennebjerg Herred. Beboerne i Sognet har vel kunnet nøjes med at sige *Næsset*, „Nejst“, da der ikke findes flere Næs end det samme, men udensogns Folk har kaldt det Hornsnæs. I Kampen mellem Hirtshals og Hornsnæs har det hollandske Navn haft det Held at vinde Fodfæste paa Søkortene, og det danske har maattet vige Pladsen. Paa selve Stedet har det særlig faaet Fodfæste efter Opførelsen af Hirtshals Fyr. Ja, Hirtshals har vist endog været i Stand til at „smitte“ et andet dansk Navn: Valdemars Jordebog har *Hæisholmæ*, de gamle hollandske Søbøger endnu *Helms*, men nu skrives der *Hirtsholmene*. Da begge Punkter er vigtige for Søfarten, kan Tanken om en „Smitte“ ikke afvises.

Men nu, da Spørgsmaalet er stillet, og vi staar i Begreb med at grunde en dansk Havnestad paa denne Plads, vil det være rigtigt at overveje, om vi ikke skulde lade den faa Lov at bære det danske Navn Hornsnæs. Selve Formen vilde svare rigtig godt til andre danske Købstadnavne. Bogense, Horsens og Assens er alle dannede med Endelsen -næs. Og naar Valget staar mellem et dansk og et fremmed Navn, skulde man synes, at det maatte være let at træffe.

Gunnar Knudsen.

TO UTRYKTE DIGTE AF ØHLENSCHLÆGER

I Universitetsbibliotheket i Leipzig findes fra Øhlenschlägers Haand i den saakaldte Kestnerske Samling følgende to utrykte Digte.

1) Et Brev i Sonnetform til; Her Premierleutnant von Deichmann,

der synes at have ligget paa Landet paa Bakkehuset, men ellers sandsynligvis er den samme C. v. Deichmann, Pr. Leutnant i Artilleriet, der ifølge Vejviseren for 1833 boede i Vimmelskaftet 134. Paa Papirets Bagside er der et Bibliotheksnotat (?) med Blyant: v. Fr. M. R. Dommes, om hvem man paa Bibliotheket intet vidste.

O Du! som lærte mig: „til Gæst at byde
Paa rette Maade saa det bli'er forstaaet,*
Og Ønsket ej blot Ønske men opnaaet,
Min Tak dig hen til Bakkehuset lyde!

Jeg ventede dig, da sidst den ædle Jyde,
Vor fælleds Ven, Inviten havde faaet.
Jeg fatter ej, hvordan det er tilgaaet,
At ej mit Ord Johannes kunde tyde.

Men dobbelt gjerne jeg paa Lørdag kommer
Til dig og hulde Viv, paa alle Fire —
(: Jeg mener Klokkeslag); og det skal minde

Den ældre Skjald om mangen Ungdomssommer,
Da han med end uøvet Digterlire,
besøgte Rahbek og den tro Veninde.

Kjøbenhavn d. 12 Juli 1833

A. Oehlenschläger.

2) En udateret Romance, *Götz von Berlichingen und der Schmidt*, sirlig skrevet paa 3 Ark blaat Skrivepapir med prentet Titel men uden Dato eller andre Oplysninger. Den skildrer i 32 Strofer den samme af Øhlenschläger opfundne Episode i Götz's Liv, som man har i hans danske Romance af samme Navn i *Øhlenschlägers samlede Værker* Bd. 26. 1846. I den tyske Udgave af Digtene er Digtet ikke optaget. Indledningsstrofen lyder:

Den alten Götz mit der Eisenhand
Malt' uns der junge Goethe,
Wie seine Poesie entstand
In schönster Morgenröthe.
Doch wie der Götz die Eisenhand
Einst von dem Schmidt bekommen,
Noch nie man in der Kronik fand,
Doch das hab ich vernommen.

Slutningsstrofen lyder:

Da liegt der Räuber! Gottfried stand
Noch mit dem Schwert erhoben
Und rief: „Schmidt deine Eisenhand
Soll seinen Meister loben.
Wo kluger Künstler, tapfrer Held
Vereint zusammengehen
Erobren sie die ganze Welt,
Nichts kann sie widerstehen.“

Haandskriften ligner ganske den fra Brevet til Deichmann, forsaavidt kan de to Digte godt være samtidige. Hvorledes de er komne til Leipzig, er ikke godt at vide.

I den Kestnerske Samling findes desuden et Par ret ligegyldige, danske Breve til Deichmann, det ene fra A. P. Tscherning, det andet fra Arkæologen Brøndsted.

Carl Roos.

LYCKE BOGEN

Lycke Bogen. En lystig Selskabs Bog udg. af Johs. Brøndum-Nielsen. Kbh. 1917, Gyldendal.

Lycke Bogen er en Spaabog fra det 16. Aarh., som her er udgivet paa ny. I den foreliggende Form ses det at være en Oversættelse fra Tysk, og Udgiveren har haft Held til at paavise det nærmeste tyske Forbillede, hvoraf et Brudstykke er bevaret. I Indledningen gör Udgiveren omhyggeligt Rede for Lykkebogens litterære Stilling; det viser sig at være en Udløber fra antikke zoologiske Folkebøger som Physiologus og dens mange Efterfølgere. Disse naturbeskrivende Arbejder har ydet Stof til middelalderlige Digte, „Fugleparlament“, hvor Dyrene samles om deres Konge og giver Raad, onde eller gode i Overensstemmelse med deres Natur. Og som et sidste Trin i denne Udvikling er saa Spaabøgerne fremkommet. De gamle danske Dyrerim viser sig nu at staa paa et ældre Udviklingstrin indenfor samme Litteraturretning.

Af Lykkebogen foreligger et defekt Eksemplar (A), trykt i Hamborg 1562, et fuldstændigt (B), trykt i København af Laurentz Benedichtssøn, og et defekt (C), der ligesom B stammer fra ca. 1600, men dog afviger noget fra dette. Udgiveren aftrykker som Hovedtekst B, men optager derefter A-Teksten med mindre Typer. Naturligvis er den ældste Tekst sprogligt set af størst Interesse, men Udgiveren har sikkert Ret i, at en Udlænding har været med ved Oversættelsen eller ved Trykningen, der jo er foregaaet i Hamborg, og det er derfor en lovlig dristig Sag at bestemme Dialektpræget i den, men Udgiveren optræder da ogsaa med stor Forsigtighed. B-Teksten, der er trykt i København, er i denne Retning af mindre Interesse; Dialektpræget er her fuldstændig afsløbet.

Denne overordentlig nydeligt udstyrede lille Bog er udgivet for „Selskab for nordisk Filologi“ og tilegnet Folkemindesamleren Evald Tang Kristensen med Tak for 50 Aars Virksomhed. Den blev ham overrakt sammen med Foreningen „Danmarks Folkeminder“s Festskrift i December 1917.

Gunnar Knudsen.

[Tillæg]. I udgaven af Lycke Bogen burde det have været bemærket, at *tabe* i v. 33¹ næppe kan være rigtigt (med mindre *tabe* kunde være modsætning til „nemme“, altså lig med *ikke forstaa* i samme linje, eller — hvad dog heller ikke er sandsynligt — være et verbum *tābe*

„være en tåbe“; A har *klaffe*). En rettelse er sikkert fornøden, muligvis til (*Meget*) *abe*; i så fald er *t* fra *Meget* overført til det følgende ord. Snarest skal, der dog med en meget lempelig textrettelse læses *tale*, selv om linjen da afgjort er mindre heldig formet end i A.

Johs. Brøndum-Nielsen.

EN IBSEN-KOMMENTAR

H. Logeman: *A Commentary, critical and explanatory, on the Norwegian text of Henrik Ibsen's Peer Gynt, its language, literary associations and folklore.* Kristiania 1917, Aschehoug. Pris 14 Kroner.

Prof. Logeman, der før Krigen var Professor ved Universitetet i Gent, men nu opholder sig i sit Hjemland, Holland, har gjort sig meget fortjent ved sine Forskninger over nordisk Litteratur. I „Edda“ har han skrevet Afhandlinger om Ibsen og har slaaet til Lyd for en ny tekstkritisk Udgave af Ibsens Værker, fordi der, som han paaviser, i Tidens Løb er indkommet adskillige Trykfejl i Teksterne. Ogsaa „Danske Studier“ har bragt en af hans Ibsen-Undersøgelser (Bøigen, 1916). Nærværende store Kommentar er nærmest beregnet for ikke-Skandinaver, som vil studere Peer Gynt, og medtager derfor en Del Stof, som for Skandinaver vil være overflødigt, men som for Udlændinge maa skønnes at være af stor Værdi.

For os er det morsomt at se, hvor store Vanskeligheder det kan volde at faa en nordisk Tekst godt oversat til fremmede Sprog. Logeman gennemgaar kritisk de forskellige Oversættelser og gør opmærksom paa Fejl i dem. Et Udtryk som „denne hersens Menneskenatur“ har ingen af Oversætterne kunnet klare; hersens bliver gengivet ved pestilent, maudite, störrische, dickschädelige, hardnekkige, harsens, det sidste fra en nedertysk Oversættelse, hvor det betyder Hjerne, Hjærneskal. „En forloren Hale“ gengiver en Oversætter ved „a lost tail“. „Kan din Datter — Sjælen fange“ bliver til „catch a soul“. „hundred og treds“ bliver til „cent trois“, „honderd en drie“. „Stabburdør“ bliver i en Oversættelse til „stabledoor“. „Hun gik nu for koldt Vand og Lud“ oversættes ved „She has led a deplorable life“, men Oversætteren tilføjer som Note: „literally: to live on cold water and lye — to live wretchedly and be badly treated“. Oversætteren synes at have tænkt paa Lud som et Næringsmiddel.

Logeman behandler indgaaende Sproget og skelner mellem norske og danske Udtryk og Ord. Naar han S. 77 ikke vil regne Formen svart (sort) for norsk, men bemærker, at det er meget alm. i danske Dialekter og i visse Lag af det danske Rigsmaal, kan vi dog ikke her give ham Ret; han tænker formodentlig paa den jyske Form swot.

Udgifveren har sammenholdt Ibsens Manuskripter (Udkast og Renskrift) med Udgaverne, og giver en fuldstændig Fortegnelse over Tekstafvigelserne; det viser sig der, at en Trykfejl, som én Gang er kommet ind, kan gaa igen i Udgave efter Udgave. Han anfører i alt 391 Afvi-

gelsler, men mange af dem er rent orthografiske, og Udbyttet staar ikke i Forhold til det mægtige Arbejde, det har kostet, men ikke desto mindre er det et fortjensfuldt Arbejde.

I øvrigt er Kommentaren helt igennem bygget paa den norske Tekst og vidner paa en smuk Maade om Logemans indgaaende Kendskab til nordisk Kultur, Sprog og Litteratur. En forkortet Udgave af den vilde sikkert kunne anvendes til Skolebrug her i Danmark, hvor vi jo nu op-giver norsk Litteratur til Studentereksamen.

Gunnar Knudsen.

EMIL AARESTRUP: TIDLIG SKILSMISSE

Fanny Baruëls Studie over Aarestrups Digte i „Danske Studier“ 1917, 63 giver mig Anledning til at fremføre et Par Bemærkninger angaaende „Tidlig Skilsmisse“, som i denne Forbindelse maaske kunde være af nogen Interesse.

Det hedder i Studien, at „Tidlig Skilsmisse“ tryktes første Gang i Aarestrups „Efterladte Digte“ 1863; dette er næppe rigtigt. Dette Aar — 1863 — udgav Chr. Winther en Antologi under Titlen „Nye Digte af danske Digttere“, der som det sidste af atten Aarestrup'ske Digte bringer „Tidlig Skilsmisse“, og han knytter til disse følgende Anmærkning: „Ovenstaaende Digte har Udgiveren, med Vedkommendes Tilladelse, udtaget af et rigt Manuscript, som den bortgangne Dichter har efterladt sig.“ Naar hertil kommer, at Chr. Winther selv var med til at udgive „Efterladte Digte“, saa kan der næppe være Tvivl om, at Antologien har foreligget før „Efterladte Digte“, eller at „Tidlig Skilsmisse“ tryktes første Gang i denne.

Tidsforskellen kan selvsagt dog ikke være af større Betydning; derimod er det af mere Interesse, at Digtets sidste fem Vers her foreligger i en anden Form end den almindeligt kendte fra „Efterladte Digte“. Forholdet er vel et lignende som ved „Man har Sagn om Borgtapeter“, der ifølge Liebenbergs Oplysninger fandtes i flere forskellige Redaktioner.

Medynksom Kakaduen
Sit gule Hoved bukker,
Betragter sin Veninde
Med store Blik og sukker.

Der sees han, som han leved,
I ridderlige Forc,
Med Purpurskjærf om Livet,
Med Hjelmbusk og med Spore.

Paa Sovekamrets Damask
Et Maleri sig strækker,
Og Blomsterurnen yndigt
Mod det sit Indhold rækker.

Med Panden tung og sænket,
I mørke Lokkers Skygge,
Med Læberne, som kløftes
Af Ungdom og af Lykke.

Men med en Smertes Alvor
I sine Blik, som vidste
De selv forud, hvor tidligt,
Hvor snart de skulde briste.

Bortset fra, at der er *ch* i Stedet for *k* i „melancholske“, og fra Afvigelsler i Tegnsætningen er Gengivelsen ellers conform med „Efterladte

Digte^s¹. Chr. Winther har selv senere udgivet Digtet i dets sædvanlige Skikkelse, nemlig i Antologien „Dansk Lyrik“ 1873, og der var derfor næppe Grund til at opholde sig videre ved den her gengivne afvigende Form, hvis den ikke paa et Par Punkter var af særlig Interesse i denne Sammenhæng.

Det er ret interessant, at Fanny Baruël fremdrager flere Enkeltheder netop fra de sidste Vers, og navnlig, at Ungdomsportrættet her næsten kunde synes rettet efter den Kritik, der rejses mod det i Studien. Hvis jeg mindes ret, har Vilh. Andersen engang sagt, at der muligvis laa et Ungdomsbillede af Digteren til Grund for Beskrivelsen, og netop den her anførte Form synes mig at gøre en saadan Antagelse mere sandsynlig (jfr. „Læberne, som kløftes“).

Og endelig forekommer det mig, at naar jeg paa et enkelt Punkt maa opponere mod Studien, saa bestyrkes jeg deri af Digtets Slutning i denne Form. Fanny Baruël vil gøre Digtets sidste Situation til et Afteninteriør til Trods for, at det begynder med Linjen: Det er den aarle Morgen. Man maa selvfølgelig være varsom med at læse Aften, naar Digteren skriver Morgen, og de anførte Grunde til at gøre det synes mig ikke vægtige nok. Solskinnet er jo ikke alene rødt ved Solnedgang, men ogsaa ved Solopgang, og naar vi holder os tidligere Tiders Levevis for Øje, kan vi meget vel tænke os, at det er en Morgensituation, Digteren har villet give. I Digtets kendte Form fremstilles der, som Georg Brandes siger, et Stillelivsbillede af den gamle Frøkens Dagligstue; men i den her foreliggende Form sidder den gamle Frøken i sit Sovokammer, og det gør det end mere sandsynligt, at det er et Morgenbillede, vi ser: Den gamle Dame er staaet tidlig op, som man gjorde i gamle Dage, og hun er nu bleven færdig med sit Morgentoilette og hviler sig i Lænestolen og blunder lidt paa ny, inden det røde Skær endnu er gaaet af Solen.

¹ Af Samlingens øvrige Digte af Aarestrup findes følgende i afvigende Former: „Tilegnelse“ har et 6. Vers; „Paa Klinten“ har i Stedet for det 14. Vers to andre, forøvrigt foreligger dette Digt trykt 1843 i samme Form som i „Samlede Digte“; og Sonetten „Jeg sad med dig blandt Malver huldt i Skygge“ er helt igennem ret afvigende.

Kristian Krarup.

OM OEHLENSCHLÄGERS „HELGE“

LIDT FORHISTORIE OG EFTERHISTORIE

AF

MARIUS KRISTENSEN

I.

DA Oehlenschlägers „Helge“, så vidt jeg har kunnet udfinde, er banebryderen for en ny form af poetisk fræmstilling, den første række sammenhængende romancer i skiftende versemaal i nyere tid, og da den har en række efterfølgere, dels i dansk-norsk digtning med den som direkte forbillede, dels også i udenlandsk digtning, med Tegnér's „Fritiofs Saga“ som mellemlid, er det vel værd at undersøge, hvorledes Oehlenschläger kan være nået til denne form.

Man har allerede tidligere gjort opmærksom på, at der i selve Norden i gammel tid var en forløber, som havde netop de samme egenskaber. C. Rosenberg siger (Nordb. Aandsl. II, 549): Derhos er det værd at lægge Mærke til, at Islænderne alt i Middelalderen, netop paa Grundlag af Visen, har uddannet væsentlig den samme Form for episk Digtning, som i det nordiske Genbyrds-livs Dage er skabt paa Folkevisens Grundlag af Nordens største Digtere: en Romancecyklus med skiftende Versemaal; i Frithiovs-Rimurne findes endog paa-faldende Ligheder med Tegnér's Digt om samme Æmne.

I en note gör han opmærksom på, at Kölbing, som har påvist dette, endog tænker sig muligheden af, at den svenske digter af islandske venner i København er bleven gjort opmærksom på hine rimur, som findes i den Arnamagnæanske samling; i så fald vilde der være ligefræm sammenhæng mellem den islandske digtning i det 15. årh. og nutidens.

Så ligetil kan sammenhængen dog sikkert ikke være. Om Tegnér, hvad jeg ikke ved, har haft sådanne islandske venner i København, og disse havde henvist ham til de håndskrevne rimesamlinger på universitetsbiblioteket, vilde Tegnér dog næppe have været i stand til at benytte henvisningen. Det vilde have krævet betydelig større kundskaber i det islandske sprog, end Tegnér sad inde med og efter forholdene kunde sidde inde med.

På den anden side er der meget, der taler for en sammenhæng. Det lå slet ikke så nær at bruge skiftende verseformer i en episk fræmstilling. De udenlandske forbilleder havde en ensartet form gennem hele værket, således både den klassiske oldtids episke digte, den italienske renæssances og den tyske middelalders. Og vore romantikere fulgte til at begynde med deres forgængere i så henseende. Således har Ingemann i „De sorte Riddere“ helt igennem benyttet ottaven, vel nærmest efter Tassos forbillede, således benytter senere Paludan-Müller ottaven efter Byron, og Winther nibelung-verset, og således har Oehlenschläger selv gjort, da han begyndte sine fortællinger om Nordens guder.

Han siger selv derom (Levnet I, 240): Kort efter „Freias Alter“ digtede jeg (1804) „Thors Reise til Jotunheim“, der siden er optaget i „Nordens Güder“. Jeg havde nylig læst den tyske „Heldenbuch“, og syntes, at dens korte kraftige Riim, at dierve Træsmit af dette Slags passede sig godt for Thors Eventyr.

„Thors Reise“ er da også ganske rigtig skrevet helt igennem i Hildebrands-strofer, og der er intet, som tyder på, at Oehlenschläger havde tænkt at ændre versemålet i det følgende, om han skulde have fortalt flere æventyr om Nordens guder.

Man vil måske indvende, at „Langelandsreisen“ dog er skrevet i skiftende versemål. Men med den er sagen en anden. Den er væsentlig ikke en episk men en lyrisk digtkrans, og dærfør skifter verseformen naturligt efter de enkelte digtes stemning. Det samme gælder i endnu højere grad om „Jesu Christi gientagne Liv i den aarlige Natur“.

Årsagen til, at Oehlenschläger gik over til en ændret fræmstillingsform, ligger dog måske delvis i hans kendskab til den islandske rime-digtning. Imellem Oehlenschlägers første episke digtning over nordisk æmne og hans overgang til romance-cyklen som episk form ligger næmlig et værk, som vidner om, at digteren havde kendskab til rimerne.

I sit Levnet (II, 296) fortæller Oehlenschläger næmlich (fra 1810—11): for dog at vise dem, der begyndte at sige 'at jeg ikke længer var nordisk', hvor lidet jeg havde glemt af det Nordiske, skrev jeg paa samme Tid „Harald Hyldetand“, hvis Form er stærk nordisk, i en vanskelig gammel islandsk Tone, baade med Riim og Riimbogstaver.

At denne 'vanskelige gamle islandske tone' var rimernes versemål, er tydeligt nok, og som jeg ved fra mundtlig meddelelse, har frk. Ida Falbe-Hansen allerede i mange år været klar herover. Men hvor kendte Oehlenschläger disse rime-versemål fra? Håndskriftstudier var sikkert endnu mindre hans end Tegnérs sag.

Herom har han atter selv givet os oplysning. Han siger (Levnet I, 195): Jeg studerede endnu noget Islandsk, ved Hielp af Biørners og Peringskiolds svenske Oversættelser; hvorved jeg ogsaa lærte Svensk. Jeg læste Alfs, Frithiofs, Hrolf Krakes og Velents Saga.

Her har digteren nævnt en af sine yndlingsbøger, Bjørners „Kämpa-Dater“, som han atter og atter vendte tilbage til, og i denne bog fandtes den eneste rime-række, som dengang var trykt, „Grimlur“ eller rimerne om Grim og Hjalmar, det samme æmne der er behandlet i den danske folkevise om Liden Grimmer og Hjelmer Kamp.¹ At netop disse rimer har givet Oehlenschläger versemålene til „Harald Hyldetand“, kan omtrent bevises, selv om man ser bort fra, at det med næsten absolut sikkerhed kan fastslås, at det er de eneste rimer, Oehlenschläger kan have kendt. Versemålene vidner derom.

„Harald Hyldetand“ har tre verseformer, men den første anvendes to gange, som nr. 1 og nr. 3.

Den første (og tredje) versemål er:

Hyldetand med sølvgraa Haar
Hu til Valhal vendte;
Hundredfemti Hæders-Aar
Heltens Isse kiendte.

eller:

Vendt var nu den vilde Hu,
Vendt var Harm og Klage:
Kongen er en Kæmpe nu,
Kiæk som i gamle Dage.

¹ Trykt ogsaa i Finnur Jónssons *Rímnasafn* II s. 114 flg.

Dette er rimernes alleralmindeligste versemål, *ferskeytt*, som:

Trægðin, vinur, fylgi þér
og frómust veraldar bliða,
erindi ferskeytt ætla eg mér
fyrir yðar sæmd að smiða¹.

Det andet versemål i „Harald Hyldetand“ er:

Har vel Harald her fortient
Hæsk at vorde indebrændt?
Førte han mod Fienden ei
Folket frem paa Ærens Vei?

Også dette er et velkendt rimeverssemål, om end noget mindre almindeligt, næmlig: *stafhent* eller *studlalag*²:

Stirt og pungt er studlalag,
stofna verð eg nýjan brag,
eg býð hann öngri bliðri þjóð,
þvi bæta ekki um fyrir mér hljóð.

Det fjærde versemål i „Harald Hyldetand“ er:

Hæren stod; da Hildetand i Horn lod støde.
Mægtigt over Marken brøde
Malmets Toner, huult de løde.

Hertil svarer rimernes *braghent*³:

Strauk nú Bárðr á stóran sjó og stóð ei lengi
— sárar trúi eg hann sorgir fengi —
sína kveðr hann röskva drengi.

Ser vi nu på de islandske rimer, vil vi finde netop disse tre (og endnu et par) grundformer med varianter, som blot består i linierim, fordelte på forskellig måde, men i det enkelte er der stor forskel på de enkelte rimekredse. I mange findes treliniers-formerne (*braghent* og dets varianter) slet ikke, således i de tre kredse, Wisén har udgivet i *Riddararímur* (1881) og i *Friðþjófs rímur*. I andre findes disse former nok, men desuden andre let iørefaldende varianter (som *skáhent*), der sikkert vilde have fundet anvendelse, om Oehenschläger havde kendt dem; dette gælder f. eks. *Grettis rímur* og *Skáldhelga rímur*. Kun i ganske få kan man sige at de benyttede tre former er enerådende, således i *Þrymlur* og *Grímur*, og i det sidstnævnte digt — det eneste, som sagt, der forelå trykt på Oehenschlägers tid, i samme rækkefølge som hos denne,

¹ Jón Þorkelsson: *Digt. på Island i det 15. og 16. årh.* (1888) s. 361, nr. 1.

² Jon Þorkilsson, *Digt. p. Isl.* s. 362 nr. 13.

³ Sst. nr. 7; eksemplet fra *Króka-Refs rímur* VI, 48.

medens Þrymlur har de to sidste i omvendt rækkefølge. Grímlur har ganske vist i fjerde sang en variant af *studlalag* (*hálfðýrt*), men dels er denne variant så lig hovedformen i sin klang, at Oehlenschläger måske slet ikke har opdaget, at det var et nyt versemål, dels er det på grund af sine ophobede rim i liniernes begyndelse så vanskeligt, at han, hvis han har lagt mærke til det, næppe vilde have vovet sig til at efterligne det.

Verseformerne hos Oehlenschläger viser altså bestemt hen til Grímlur som forbillede, og da vi ved, at Oehlenschläger kendte dette digt, og næsten tør påstå, at han ikke kan have kendt nogen anden rimekreds, er dette resultat jo ikke særlig overraskende.

Der er imidlertid én stor modsætning mellem „Harald Hyldetand“ og de islandske rimer. De enkelte dele af Oehlenschlägers digt er langt kortere end i de islandske forbilleder; hvor disse har omkring halvhundrede vers, har Oehlenschläger kun en enkelt gang hen ved 30, ellers kun 10—20. Der kommer herved noget stakåndet over hans digt, som forbillederne ikke kender.

Men har han éngang stiftet bekendtskab med denne digtning-form, så lå det nær for ham, friere og med valg af mere moderne verseformer at forsøge det samme på et større æmne.

Det var dette, han et par år senere gjorde i „Helge“, hvor han bl. a. ved sin mesterlige fordanskning af „Nibelungen lied“ v. 377 flg.¹ indførte nibelungeverset i den danske digtning. Og da han fem år senere tog fat på „Nordens Guder“, siger han selv (Levnet II, 324): Jeg brugte, ligesom i Helge, forskellige Versarter til disse, vel sammenhængende, men dog i Karakter og Væsen meget forskellige Fabler. Thors Reise til Jothunheim (allerede digtet 1805) tiente til Indledning for det Hele.

Her nævner Oehlenschläger udtrykkelig „Helge“ som forbilledet for „Nordens Guder“ i sin endelige form; en lignende udtalelse om „Harald Hyldetands“ betydning som forløber for „Helge“ kender jeg ikke, men den mulighed, at „Grímlur“ er et, om end allerede noget fjærnt og blegnet, forbillede for „Helge“, kan ikke afvises. Og fra „Helge“ stammer jo en stor og berømmelig slægt af romance-cykler, fra Grundtvigs fordanskning af Beowulf og Ingemanns „Valdemar den Store“ og „Holger Danske“ op til Björnsons „Arn-ljot Gelline“ og Garborgs „Haugtussa“, til dels med så mange mellemlid, at stamfaderen vel har været helt glemt.

¹ Fledelius' oversættelse v. 230 flg. (s. 58 flg.).

Men den berömteste i ætten, „Fritiofs Saga“, mindedes godt nok sin oprindelse, og hvis stamtavlen er rigtig, går dens slægt altså virkelig tilbage til rime-digtningen, om end ikke til „Fridbjøfs rímur“.

II.

Tegnér har aldrig selv glemt, hvad der var „Fritiofs Sagas“ forbillede. Sangen 'förnummen i „Hakon“ och „Helge“' beundrede han så höjt som nogen, og hans beskedenhed var jo næsten ene-stående.

Men medens der aldrig har været tvivl om, at „Helge“ i det hele var forbilledet for „Fritiof“, har man egentlig kun i meget ringe grad i enkelthederne kunnet påvise direkte påvirkning hos Tegnér fra Oehlenschläger. Og dog vilde det være mærkeligt, om så modtagelig en digter som Tegnér ikke skulde have fået andet end tilskyndelsen fra Oehlenschläger, hvem han selv regnede for Nordens ypperste digter.

Det har da også i de allersidste år vist sig, at der kan findes ligheder i det enkelte, og det sådanne ligheder, der ikke blot skyldes æmnet.

En lighed, så stor som den mellem „Helge reiser til Dronning Oluf“ og det tyske forbillede, finder man ingensteds, og det kunde vel heller ikke tænkes, at Tegnér vilde overføre så store partier fra dansk. Men lidt i den retning har man dog fundet.

Det er docent Martin Lamm, som i „Samlarens“ 32. bind har påvist, at der i „Fritiofs“ 19. sang findes et stykke, der minder stærkt om nogle linier i „Yrsa“. Tegnér har her brugt (rimede) tetrametre, og netop dærfor har minder om tetrametrene hos Oehlenschläger kunnet gøre sig gældende. At Tegnér ikke har set efter i teksten, men at vers, som han næsten kunde udenad, har mældt sig ubevidst hos ham, anser jeg for givet. Jeg skal senere give et eksempel på et lignende forhold, hvor også versemålet har vakt minder, formodentlig uden at digteren selv har vidst af det.

Man kan sammenligne de to følgende stykker med hinanden:

Hurra, mine raske Drengel! spænder op de hvide Seil,
Lad den sorte Svane hvæse med sit begetbrede Bryst
Giennem Bølgerne, lad blinke høit mod Maanen hendes Fiær.
Spænder jer i blanke Plader! Ud paa Dybet! Hornets Klang
Skralde hen ad Østresaltet, kalde Kæmperne til Dyst!

Tappre Friser! stolte Skotte! Kæmper fra din Ørkenø!
 Iler hurtigt at forsøge disse Armes sidste Kraft;
 Snabel møde Snabel, Bugen støde kiækt mod Skibets Bug,
 Lad den vilde Rovfugl hugge Kobberklo i Dækkets Rand!
 Og naar da den røde Sved udvælder giennem Bryniens Rift,
 Spotte vi vort Saar, og ride siungende til Valaskialf.

(Yrsa, hen imod slutningen).

Därför hän till mina vågor! Eja, ut min drake god!
 Bada åter becksvart bringa lustigt i den salta flod;
 Vifta vingarna i molnen, hväsande de vågor skär,
 Flyg så långt som stjärnan leder, som besegrad bölja bär!

Låt mig höra stormens dunder, låt mig höra åskans röst!
 När det dånar rundt omkring mig, då är lugn i Fritiofs bröst.
 Sköldeklang och pilregn, gubbe! Midt i hafvet slaget står,
 Och jag styrer glad och renad till försonta gudar går!

(Fritiof, 19. sang, slutn.).

At her er mere end en tilfældig lighed, kan man næppe nægte.

Professor Otto Sylwan (Studier, tilegnade Es. Tegnér s. 127) påpeger endnu et punkt, hvor en væsentlig lighed findes mellem Tegnér's „Fritiof“ og „Helge“ i enkelthederne. Tegnér's versbygning er væsentlig akademisk-regelret, så når han bruger parrimet knittel i 18. sang:

Kung Ring med sin drottning till gästabad far,
 På sjön ligger isen så spegelklar.

— så er det her Oehlenschläger, der er forbilledet; sådanne vers findes næmlig flere steder i „Helge“, således i „De tre Mænd paa Sneen“:

Det var en sildig Juleqvæld,
 Det var saa koldt som paa Filefield.

Ligeså i „Julereisen“:

Kong Frode sidder ved Juletid,
 Af Sne er Skoven saa glimrehvid.

Det er sikkert rigtigt, at sådanne vers af „Helge“ har givet ophav til Tegnér's knittel. Men er den først én gang benyttet, behøver de senere benyttelser af blandede vers (4., 5. og 13. sang) ikke at gå tilbage til Oehlenschläger.

Jeg er imidlertid overbevist om, at også den foregående (17.) sang i „Fritiof“ har et bestemt forbillede i „Helge“. Nibelungeverset er, som jeg allerede har nævnt, indført i dansk (og nordisk) digt-

ning af Oehlenschläger i „Helge“ først med den rene efterdigtning „Helge reiser til Dronning Oluf“ og derefter med den frit digtede „Jagten“. At Tegnér skulde have nibelungeverset i 17. sang fra en anden kilde end „Helge“, er der ingensomhelst grund til at tro. Men det er betegnende, at de metriske friheder, Oehlenschläger (og hans dansk-norske efterfølgere) efter det tyske forbillede tillod sig, dem har Tegnér (og Snoilsky) givet afkald på at bruge, så at hans form er regelmæssig iambisk og med fast pause efter fjerde svage takt del. Da Oehlenschläger her (væsentlig) følger den tyske grundform, forklares Tegnér's regelretted ikke, ved at man går uden om Oehlenschläger, men får sin forklaring ud fra Tegnér's „akademiske“ vaner.

Også her ser vi Tegnér senere vende tilbage til formen og omforme den på en ejendommelig måde i 2. sang.

De tre sange, hvori vi hidtil har set utvivlsomme reminiscenser fra „Helge“, hører til den afdeling, der er først forfattet og først udgivet (i „Iduna“ 1820), og dette er værd at lægge mærke til, da det i sig selv er det naturligste, at sådanne reminiscenser kan komme ind, mens mindet om forbilledet er mest levende, og for digteren er nået fræm til at blive sin egen autoritet. Det vilde dærfør være en vinding, om man kunde påvise noget lignende også for den sang af første række (den 16.), som endnu ikke er omtalt. Noget bestemt kan jeg vel ikke påvise for denne sangs vedkommende, men skal dog gøre opmærksom på, at der findes enkelte trokæer indsprængte mellem dens daktyler, og at dette måske kan tyde på lignende metriske tendenser, som vi finder i 18. sang.

I den anden række af „Fritiof“-digtene (20.—24. sang, offentliggjorte i „Iduna“ 1822) mener jeg endnu at kunne spore efterklang af „Helge“. Det er næppe helt uden påvirkning af forbilledet, at Tegnér har ladet sin saga klinge ud i rimløse trimetre, ligesom Oehlenschläger, selv om han ikke sådan som denne gav afslutningen dramatisk form.

Også til 23. sang kan Tegnér have versemålet fra „Helge“; den ottave, Tegnér har benyttet, stemmer mere med Oehlenschlägers i „Roskilde bygges“ end med Byrons, og stemningen i de to digte ligger heller ikke hinanden fjærnt.

Endelig er jeg tilbøjelig til i sangen om „Kung Rings död“ (20.) at finde en mindelse. Men igen uden ligefræm efterligning,

ligesom i de allerfleste tilfælde. Det er atter her verseformen, jeg tænker på. Den har intet ligefræmt forbillede hos Oehlenschläger, men mon dog ikke dennes vers i „Havfruens Sang paa Dybet“ har nynnnet for Tegnér's øre, da han skabte sin strofe. Jeg hidsætter en strofe af hvært af digtene til sammenligning.

„Helge“:

Vælder, I Kattegats skummende Bølger!
 Havfruen dølger
 Ikke sin Glæde.
 Skum, o du Skibenes farlige Stræde!
 Rør dig fra Grunden;
 Hevnen er funden.

„Fritiof“:

Gullmanig fåle,
 Skinfaxe drager
 Vårsol ur vågen mer härlig än förr.
 Morgonens stråle,
 Dubbelt så fager,
 Leker i kungssal: det klappar på dörr.

Man vil måske ikke finde ligheden slående. Men at der er nogen, og næppe helt tilfældig lighed, tror jeg dog.

Imidlertid er der måske også her i ordene en Oehlenschlägersk mindelse fra en helt anden kant. Uvilkårligt minder faldet i begyndelsen af strofen om „Guldhornene“. Og at der kan findes reminiscenser fra andre af Oehlenschlägers værker end netop „Helge“ i „Fritiof“, er ikke mærkeligt. Tegnér kendte jo hele hans digtning.

Ialfald én sådan reminiscens er sikker nok. Den findes i 23. sang:

Det går en frestare igennem lifvet,
 Den grymme Nidhögg ifrån mörkrets verld —

Det kan ikke være tilfældigt, at dette minder så stærkt om et par linier i samme taktart, der forekommer fjærnt fra „Helge“, i Oehlenschlägers ungdomsdrama „Palnatoke“ (5. akts næstsidsste scene):

Der gaaer en grusom Frister giennem Livet,
 Den stygge Vagnhoft med det krumme Sværd.

Men det er netop også kun en mindelse, ikke nogen bevidst efterligning, vi her træffer, selv om ligheden er så stor, at den ikke kan undgå at mærkes, når man éngang er bleven opmærksom på den.

I de første femten sange af „Fritiof“, som først kom frem i den fuldstændige udgave 1825, og som ialfald til dels ikke er meget ældre end udgivelsen, har jeg ikke kunnet finde nogen bestemt mindelse om „Helge“ så lidt som om noget andet hos Oehlenschläger. Dærmed er ikke sagt, at der intet findes, men kun, at det ikke har været mig muligt at finde det. Men det er for øvrigt rimeligt, at der ikke er meget. Hen imod 1825 var det ikke Oehlenschläger, der særlig var Tegnér's digterforbillede; han var trådt mere i baggrunden.

Det stemmer, så vidt jeg forstår, godt med rimeligheden, at vi finder de fleste sikre indflydelser fra selve forbilledet „Helge“ i de sange, der først blev til; at vi i de noget senere vel finder Oehlenschlägerske reminiscenser, men forholdsvis mindre stærk påvirkning af det umiddelbare forbillede; og at vi i de senest digtede sange ser digteren helt uafhængig af forbilledet, medens verseformer, som han i sin tid har skabt efter dettes eksempel, naturligvis kan bruges endnu en gang eller flere og ændres til beslægtede former.

Det, som gennem Lamms og Sylwans afhandlinger var fræmdraget, har jeg søgt at udfylde og føre lidt videre, og jeg tænker, det også for danske læsere vil være af interesse at se, hvorledes de to nordiske digtere har påvirket hinanden; det er jo i sig selv et bidrag til påvisning af, at Tegnér havde ret, da han i 1829 udtalte:

Söndringens tid är förbi; och hon borde ej funnits i andens
Fria, oändliga värld.

FINSK TRO OG FINSK GALDER

Kaarle Krohn: *Suomalaisten runojen uskonto* (De finske Runokvads Religion), Helsingfors 1915.

Sammes *Suomalaiset syntuloitsut* (De finske Ophavsgaldere), Helsingfors 1917.

FOR Finland var de første Aar af Verdenskrigen en trykket, men dog nogenlunde rolig Tid ogsaa for videnskabeligt Arbejde. I hvert Fald de Maaneder, hvor Isen skærmer Helsingfors mod Overfald fra Søen, kom Manuskripterne op fra Kældrene, og Presserne gik i Gang. Af de to ovennævnte Værker kunde det sidste se Lyset endnu sidste Sommer, før Ragnarokmørket blev tæt over det ulykkelige Land. Et Indblik i finsk Folkemindeforskning ogsaa i de seneste Aar maa fylde os med den største Respekt. Fra sin Lærestol som fast Professor i Faget og fra sit „Folke-digtningsseminarium“ tænder Kaarle Krohn den lysende og varmende Lue for sine Elever, men lærer dem tillige at træde Forskningens trange Stier ind i den viede Lund. Han giver dem Opgaver at løse og gør dem til sine Medarbejdere; hvad de samler og ordner, det gennemforsker og gennemlyser han selv. Man faar stundom en stærk Anelse om, at han giver Eleven Æren for at have „set“, hvad Læreren dog først havde lukket dennes Øjne op for. Men Hold paa Hold modnes saa Eleverne, og somme faar lært at gaa paa egen Haand. — Udenfor denne Kreds, blandt Krohns jævnaldrende, har især Sprogforskeren Prof. Setälä nu og da givet interessante Bidrag til Folkemindeforskningen.

Det følgende Referat fra Krohns to sidste Værker vilde naturligt falde i tre Grupper: Religion, Trylledigtning, Heltedigtning. Pladsen tillader dog ikke her at tage den sidste med; Krohns ny Granskninger af „Heroerne“ kaster ændret og mærkeligt Lys over flere af Kalevalas Skikkelser; men hans Resultater har dog her næppe endnu vundet saa stor Fasthed som paa de andre Omraader.

1. RELIGION.

Nutidens Forskning af finsk Hedentro grundlagdes af Castrén i hans fortjenstfulde Værk „Finsk Mytologi“, 1853. Siden fulgte Julius Krohns († 1888) „Den finske Æts hedenske Gudedyrkelse“ (udg. 1894 af Sønnen Kaarle K.). Og nu kom altsaa „De finske Runokvads Religion“. Titrerne

er talende. Paa Castréns Tid er Religion i første Række Myter om Guder og Heroer; siden har man lært at se Kultus, Menneskets praktiske Forhold til Magterne, som det grundlæggende. Og mens baade Castrén og J. Krohn vil spænde over hele den finsk-ugriske Æt og give et samlet Billed af Suomifinners, Volgafinners, Lappers og sibiriske Ugrers Tro, saa kommer Bogen af 1914 som første Led i et Værk, hvor fire Fagmænd skal tage hver sin Gruppe indenfor Ætten. Dog er Esterne, der staa Finnerne saa nær, tagne med her i første Del.

Krohn tager sit Stade ikke i de kronologisk ældste Beretninger (Henrik Letter om Esterne i 13de Hdaar, Finlands Reformator Agricola i 16de), men i den levende Folketradition, dels — som Titten viser — i Runokvadene, der er optegnede fra Folkemunde især i 19de Hdaar, dels ogsaa i Levn af gammel Døde- og Naturkultus, som stedvis endnu trives eller dog mindes. Ud herfra kastes saa jævnlig Lys over de ældre Beretninger.

De gamle Tidens religiøse Formidler mellem almindelige Mennesker og Aandeverdenen er „Vismanden“, „Seeren“, „Trolldmanden“, hvad man nu vil kalde det primitive religiøse Geni. Naar vi hører om en finsk Trolldmand, som sidder i Røgen over et Baal, medens de omværende synger, og som paa denne Vis drager sin Sjæl indad, bort fra den synlige Verden; eller naar en anden lægger sig i Kiste, faar kastet Jord paa og bagefter skuer de Underjordiske og fra dem henter Viden om hvad den Syge fejler, — saa skønner vi, at vi staaar overfor noget meget gammeldags. Endnu langt ned mod vor Tid var Ekstasen, Bortrykkelsen, for den finske Vismand en Vej til Aanderne. Fra een Egn mindes, at Seeren dækkede sit Hoved til for at sondre sig fra den ydre Verden [man jævnføre Thorgeir paa Altinget]. I Østfinland har i 19de Hdaar den Tilnærmelse til Ekstasen været almindelig, at Galdremanden skrigger op, saa Fraaden staaar af Munden, Haaret rejser sig, han vrider sin Krop, tramper og hopper; hans „Natur“ vaagner:

Hæv dig, min Natur, af Dvale,
op, min Aand, fra væltet Stamme (eller: fra Graven),
op fra dybe Land, mit Ophav!

De Væsener Trolldmanden kommer i Føling med, er fra først af Aanderne fra det dybe Land: de Døde.

Paa Bogens Omslag har Krohn et stiliseret Billed: To Mennesker knæler med Hovedet mod Jorden i en heget Gravlund, hvor en Dug med Skaaler og Mad ligger paa Grønsværet. Jævnside Ekstasen ser Krohn Dødedyrkelsen som det ældste Grundlag i finsk som i finno-ugrisk ja i al primitiv Religion. Saare levende males gennem en Række Skildringer den østfinske Dødekultus for os. Det gælder at sørge for de bortgangne, om man selv og Korn og Kvæg skal trives vel! De Døde faar stedvis en Tømmerbygning over Graven i Stil med gammeldags karelske Huse; ad et lille Vindu kan Beboeren kigge ud. Ved Gravfærden gives stundom Benene af en Okse eller en hel Hane til den Døde; eller man giver ham, med Forening af Symbolik og økonomisk Sans, lidt Kul og Aske i Kisten med de Ord: „Dær er din Ko, og dær er dit Faar“. Dernæst sættes regelmæssigt Mad paa Graven, (Ærter og Bønner er her som i den klas-

siske Oldtid særlig Dødespise), og de mærkelige Graadkvad¹ lyder jævnlig over den. Og endelig holdes der særlige Mindefester, paa Graven og hjemme: For den enkelte afdøde fejredes „Seksugersfesten“; i de første seks Uger efter Dødsfaldet, da Legemet endnu ikke er opløst, menes Sjælen af sig selv at gæste Gaarden; men derpaa faar den et Minde-maal tid, hvor Husets Ældste tænder Røgelse omkring og under Bordet. For alle Døde i Slægten festedes een eller flere Gange om Aaret; de kunde da indbydes ved Raab fra Gaardspladsen og efter deres Maaltid atter vises ud ved Raab: „Gaa bort, hav nu spist og drukket; gaa did hvor I føres hen, hver til Jert eget Sted; tag (de døde) Smaabørn ved Haanden, gaa bort!“ Den største Dødefest, *Kekri*, var om Efteraaret; i estisk hedder Oktober „Aandemaaned“, *hingekuu*; ogsaa hos Letterne er det de Dødes Tid; i finsk hedder November „Dødningmaaned“, *marraskuu* (af ældre *mardas*, et ældgammelt Laanord, jfr. f. Ex. *mortuus*). Kirken søgte naturligvis at samle Dødekulten til Allehelgen- og til Sjøledagen, 1-2/11. Dødedyrkelse ved Juletid spores kun i Vestfinland, under nordisk Indflydelse. Østpaa gaar, ikke ved Jul men ved Kekritide, „Kekrifolkene“ om fra Landsby til Landsby, udklædte og med Masker, og kræver Mad og Drikke, „ellers slaar vi Ovnene i Stykker“; de fremstiller vel de Døde. Andre Istedrædere for disse er Tiggerne; de faar stedvis ved Gravfester Del i Maden og kaldes da „de navnløse“.

„Gaa hver til Jert eget Sted“, hed det i Døderaabet. Oprindelig bor hver død i sin Grav; den er Dødhjem, *Kalma*, *Tuonela*. En mærkelig vestfinsk Vuggesang vugger Barnet: „Visselulle, ind i Tuonela“, i den Stue, der er lavet af Græstørv, og hvis Vægge er klædt med Mos, dær ligger Barnet godt, uden at dreje sig, „did ej høres Hanens Galen, heller ikke Hundens Glammen“. „Gravjordfolket“ (yngre: „Kirkefolket“) danner dog et Samlag, men først under kristelig Paavirkning faar man et virkelig fælles Dødsrige (o: Skærsilden) eller to (Himmel, Helved). Men holder de Døde ikke efter hedensk Opfattelse til ogsaa andre Steder end i Gravene?

Spørgsmaalet om Naturdyrkelsens Forhold til Dødekultus erklærer Krohn for saare vanskeligt, men han stræber jævnlig at vise en Sammenhæng mellem dem indenfor finsk Folketro. Jordens, Skovens, Vandets Aander kan i al Fald delvis opfattes som Dødninge: Det første Menneske der dør i en Gaard, bliver Gaardens Vare eller Skytsaand, *hattia*; Vand-aander tænkes ofte som druknede Sjæle; Fossens Aand faas i Tale, naar et Dødningehoved sænkes i Vandet; „Ildfolket“ gör man sig hørigt ved at tage Ild fra tre Arner, hvis første Brugere ikke kendes o: er døde; o. s. fr.

Ganske klar er Sammenhængen mellem Dødedyrkelsen og Ærefrygten for Bjørnen. Her er imidlertid ikke Tale om afdøde Mennesker, men den fældede Bjørn hyldes og frygtes, fordi den er gaet over i de døde Sjæles magtfulde Skare. Til de ældgamle Bjørnegravølskikke slutter sig i Østfinland en Række Smaasange; Kvad og Ritus indgaar intim Forening

¹ Smaaprøver i Tilskueren 1907, S. 244 fl.

til et Slags primitivt Drama. Nogle Træk, der viser dette, skal fremdrages her. Stednavne m. m. i disse Kvad viser iøvrigt, at de stammer fra Syd- og Vestfinland; henede mindes stedvis Ritus endnu, men Kvadene er glemte. — Saasart de gæve Bjørnejægere var naaet til at fælde Bamsen, ved Spyd eller i senere Tid ved Bøsse, formildede de den dødes Vrede ved at oplyse den om, at Drabet var sket ganske uforsætligt, man vidste ikke ret hvordan:

Ej var det min Agt at komme frem til Bamselilles Bolig: Rønnestaven frem mig førte,	Hæggekæppen hid mig leded, Hunden rulled som et Nøgle, mine Skier løb selv til Skoven.
---	--

Siddende i en Slæde føres nu „den lille Fugl“, „Honninglabben“ hjem til Gaarden. Mens Skindet flaaedes, lød det:

Lad os bytte vore Skjorter, vende vore Overfrakker! Giv du mig en ulden Skjorte, tag af mig en Jærnstofskjorte: Jærn baader dig bedst i Krattet, staar sig sejest imellem Graner. ¹	Jeg har ikke lavet Kniven, heller ikke har min Fælle: Kniven lavet blev i Estland, kom fra Sakserlandets Købing, førtes hid i Klædepakke gennem Øresund, det dybe.
---	---

Altsaa er Hævntanker unyttige, Knivsmiden bor fjærnt eller er død. — Det var Mænds Sag at fejre Björnens Gravøl, Kvinderne taaltes højst i en Krog af Stuen, samt fik Lov at brygge Øllet. Bjørnekødet kogtes af Mændene; paa Suppen sattes Bønner, Døderetten. Naar Kødet bares fra Køkkenet i Stuen, hed det:

Vogt Jer nu, I stakkels Koner, tag Jert Moderliv i Vare, skærm Jert Skød, I Gaardens Kvinder,	(mens den Gode gaar i Stuen, mens den Salige sig nærmer)!
---	--

Den Døde kunde jo skræmme de Svangre, stræbe til nyt Liv gennem deres Foster. Maaltidet begynder; Fadet med Hovedet, der er kogt for sig, skal nu hvirvles rundt fra Mand til Mand:

Nu skal Bamsen endevendes: Nu er Bamsen nederst ved Døren, nu er Bamsen bagest ved Væggen. Se, hvor „Skoven“ nu sig drejer,	se, hvor „Skoven“ nu sig vender som en Konge med sin Klinge, som en Tjur med Halefjeren.
--	--

(*metsä*, Skoven, er lig Björnen, og *metso* er Skovfuglen, Tjuren). Nu bydes Skovens Haltia til Gilde:

Skovhjems honningmilde Moder, Skovens gyldne Drot og Herre,	kom nu til din Okses Bryllup, til din Langpels' Gæstegilde!
--	--

Ved Gravøllet kan en Person, af Kön modsat Björnens, forestille dens Brudgom eller Brud. Saa skæres Hovedet itu, og Tænderne løses ud og fordeles mellem Jægerne:

Nu kommer de Knoglers Knagen,
Knoglers Knagen, Hoveders Bragen;
nu er Tændernes Tur at spredes.

¹ Man jævnføre Börns Tandskiftevers, kendt i hele Norden og Finland m. m.: „Mus, giv mig en Bentand for en Guldtaand.“

Morgenen efter Gildet gaar man under Sang ud til et højt Træ, der afkvistes (ligesom døde Mennesker faar deres afkvistede Træ); oppe i det fæstes Hovedskallen, tilpas højt:

Ikke skal for lavt du sættes,
hvor de sorte Myrer æder;

ikke skal for højt du sættes,
hvor de Høge graa dig æder.

Man hælder Øl i Skallen, saa det flyder ud ad Hullerne. Og saa giver man den Døde, hvis Sjæl nu farer til Skovs, klogelig det Bud med til de levende Bjørne:

Sig, naar du herfra er faret,
sig, naar du til Skovs er kommen:
Ikke blev jeg haardt behandlet,

Honning fik jeg her at æde,
og man bød mig Mjød at drikke.

Ved Tilbagekomsten fra Træet modtoges Mændene med det ængstelige Spørgsmaal:

Hvorhen bragte du dit Bytte?
Lod du det paa Isen ligge,

har du traadt det ned paa Vejen,
sænket det i Sne og Pløse?

Men Svaret skildrer den hædrende Ligfærd:

Didhen bragte jeg mit Bytte,
op paa Top af gylden Bakke,
op paa Kobberaasens Skuldre,

satte det paa hellig Stamme,
(eller:) satte det at se paa Maanen,
skue frydefuldt paa Solen.

I ældste Tid sang blot Mænd Bjørnekvadene, siden kunde Mænd og Kvinder veksle „Spørgsmaal“ og „Svar“. Mer og mer glemtes Sangene; et Bjørnejægerlag i russisk Karelen tilkaldte i 1907 en dygtig Runosangerske fra Kirkebyen, som alene sang alle Kvadene ved Højtiden: Solosang af en Kapacitet istedetfor Menighedens Fælleshymner. Anderledes gik det etsteds i Sydkarelen; her holdt Menigheden sig aktiv, selv da de rette Ord var glemt: Bjørnejægerne bad i Fællig Fadervor og sang af Salmebogen, saa det rungede i Skoven. —

Selv om Naturdyrkelsen i Finsk er ældgammel, ses den dog at være udformet under ikke ringe Paavirkning fra Skandinavien (mulig tildels fra Slaverne). Ikke blot er Skovpigen som hos os hul i Ryggen, og Vandmanden musikalsk, men Grundforestillingen om enkelte Skytsaander i Naturen, *haltiat* (jfr. *hallita*, at herske), svarer helt til jordrådan (jodræet), skogsrådand' o. l. i Sverig og svensk Finland. Aabenbare Laan er *tonttu* (tomte, Nisse, allerede hos Agricola), han kræver Ofre, hvad den gamle Gaardhaltia ikke gør; endvidere *para* (bjära, Heksens „Mælkekat“), *näkki* og *jätti*.

Om Sol-, Maane-, Stjærnedyrkelse er der ingen folkelige Minder. Agricola siger vel: „De dyrkede meget andet, Sten, Stubbe, Stjærner, Maane“; men denne summariske Paastand kan være forment over de middelalderlige Kirkesynoders stadig mekanisk gentagne Forbud mod al Slags Hedenskab; Titalen til Maanen i Trylleformler er, ganske som hos os, importerede Ramser. Dog kender baade Agricola og Folketroen Væsener der æder eller sværter Maanen. Kultus af Tordenen er derimod udøvet; den forudsætter Agerbrug og kan være kommen baade fra Gotoner og fra Slaver. *Ukko*, Gubben, minder om „fader Thoren“, „go-

gubben“. Fra 16de Hdaar af omtales Fester for ham, tildels flyttede til Petri eller Elias' Dag, med Mad, med „Ukkos Skaal“ (jfr. Thors Skaal), vældig Ølrus og Svømmetur bagefter — indre og ydre Fugtning for at skaffe frugtbar Regn; i Ingermanland holdt Festen sig stedvis lige til Aar 1900. Torden kommer efter særlig finsk Opfattelse af, at Ukko tærsker i sin Lo: „Tærsk, Ukko, din Flammelo, lad din Gnistlo springe; Ild staar ud ad Vindverne, Gnister gaar ud ad Dören“. *Rauni*, Ukkos Hustru, er af Setälä tydet som nordisk Rön, det frugtbærende, Thor viede Træ.

Med Agerbruget faar man ogsaa Kornguder. Agricolas „Rongoteus“, der „gav Rug“, er nu genfundet i Kvad som *Rukotivas* og *Runkoteivas*: „Rug-guden“, et nordisk Navn. Og „Markens *Pekko*“, som „gav Byggen Vækst“ (Agricola), har Magnus Olsen udledet af et gammelt Beggvu lig Freys Tjener Byggvir (af „Byg“). Samme Skikkelse har vi maaske i de setukesiske Esters Peko, en Voksfigur, der paa Omgang gæmmes i Gaardenes Kornkister og hver Vaar faar sit Bygølgilde, endnu fejret 1908; efter een Skildring afgør et Slagsmaal mellem Bymændene, hvem der skal være næste Aars Pekovogter: den der først faar en blodig Skramme. En Bælg- og Rodfrugtguddom har vi i Egres (Agricola) eller Ågröi eller *Åyräs*-konen, jfr. rofgumman i svensk Finland og dansk Ærtekælling; faar man i Karelen fat i en dobbelt, sammenvokset Roe, skal man bære den særskilt hen til Kulen, falde flere Gange undervejs og gentage: „Jeg kan ikke bære den, hellig Ågröi; aa hvor den er tung“. Endelig har vi *Sämpsä*, der minder os om Frey-Nerthusdyrkelsen (se A. Orlis Referat i Danske Studier 1907 S. 62); Navnet tydes som Skovsiv (jfr. tysk Semse), der i det tidlige Foraar bruges til Kvægfoder. — I Kvadenes „Moder Jord“, „Jord-moder“ vil Krohn ikke se Tanken om Mulden som alt Livs Ophav, men den af Dødedyrkelsen fremgaaede „Jordkone“.

Troen paa en Skytsaand, haltia, for det enkelte Menneske, har som för antydnet Rod i Dødekulturn, men synes dog udformet i Tilknytning til nordiske Forestillinger. Denne haltia er Menneskets „Natur“ (*luonto* af *luoda*, skabe), jfr. islandsk „Naturer“ i Flertal om slige Aander. Ogsaa et Ord der betyder Fylgje, Medfølger, (*saattaja*) kendes. Skytsaanden kan optræde som Dyr, f. Eks. som Björn. Foruden sin egen „Natur“ kan Troldmanden iøvrigt ogsaa gøre sig andres underdanig, Dødningsers, Skov- eller Vandaanders, Tordenens; han bliver da ikke at spøge med.

Til Ekstasen og Dødekulturn som Grundlag og til den nordisk paa- virkede Naturdyrkelse kommer saa som et tredje Trin den folkelige Kato- licisme. Den omspænder Livet, og den gennemsyrrer Folkedigtningen, hvor bl. a. Helgennavne i Mængde forekommer, ofte stærkt fordrejede. Især østpaa opstaar en mærkelig Forening af gammelt og nyt, idet Kri- stendommen her staar overfor en kraftig hedensk Konservatisme. Paa den ene Side lever ældgammel Tro og Skik videre, dækket af Helgenernes brede Kaaber, især da de gamle blodige Offerfester; „sidste Gang fejret 1910“, „holdtes endnu 1907“ o. l., hører vi derom. St. Nikolais Vædder slagtes i Bedehusets Forrum saaledes, at Blodet løber fra Halsen lige ned i et Hul i Gulvet (Fotografier af Handlingen er vedföjet). Ved St. Anto- nius' (Tönnis) Gilde i Estland maatte der ikke bedes Bordbön, enhver

indtrædende Gæst skulde bande Husfolkene, ellers fik han Prygl; Tönni's Kurv, hvori der hele Aaret igennem var lagt Förstegrødeoffer af alt muligt, blev baaret rundt og nedgravet, og T. anraabtes om at skærme Køerne og Kælvningen; en „Tönni-figur“ fremdraget 1898, ser nærmest ud til at forestille et Avlelem. — Negativt optræder Hedenskab i kristen Form, naar de gamle Navne paa Dødes Sjæle (kuljus, pejjakas o. fl.) bliver til den Onde eller de onde Aander, og naar *Hiisi*, den hellige Lund, bliver Uhyggens Hjem, Helvede, og Djævelen selv.

Men paa den anden Side er efter Krohn saare meget i Folkedigtningen, der tager sig hedensk ud, i Virkeligheden katolsk Verdensbilled og Legende: og for saa vidt heri atter er Hedenskab, er det det antikke græsk-romerske i Kirkens Dragt. Fremfor alle Skikkelser har *Jomfru Maria* optaget finsk Følelse og Fantasi, hvad enten hun nu optræder under dette Navn eller som Solmø (Päivätär), Luftmø (Ilmatar), Plagemø (Kivutar) eller ved andet Navn. Hun kaldes ned fra det høje:

Stik dit Hoved under Skyen,	over Maanen, under Solen! —
ræk din skønne Hals igennem! —	Kom herved til Synderslægten,
Stig herved ad Himlens Navler (Poler),	kom i Vaarvind, kom i Solrøg,
il afsted langs Luftens Sider,	kom i Skyen eller Taagen!

Selv naar hun iler til Hjælp „med de hundred Horn i Panden, med de tusend Dievorter“ og minder os om de Efesers Diana, er hun virkelig Jomfru Maria med dennes „Salvehorn“ fulde af Lægebalsam, og med den undergørende Jomfrumælk. Bedre kendes vi ved den salige, naar hun sagte glider ind i Badstuen, hvor de finske Kvinder føder, for at bringe sin Hjælp:

Jomfru Marja, Moder liden,	pas, at Døren ikke drøner,
træd i Badstu, dulgt og stille,	agt, at Hængslet ikke knirker!
træd i Lön i Tærnens Kammer,	

Kivutar, Plagemøen, ofte paakaldt i Sygdom, med Tilnavn „Smærtens Moder“, hun der „samler Plagerne i sin Barm, Pinerne i sit Bryst“ er Mater dolorosa; og „Plagebjærgtet“, hvor Onderne manes ned, er Golgata. — De tre „Naturmøer“, *Luonnottaret*, eller „skabende Møer“, jfr. oldtysk Scephenta, Skaberinde, er lig de tyske Trylleformlers tre Maria'er; men bag dem ligger atter de klassiske Parcer. Dybt løndomsfuldt lyder Tiltalen til Luonnottaret i finsk Folkedigtning: „Ophavsmøer, Skabermøer, Grundstoffernes Mødre, I som var tilstede ved Skabelsen!“ Vel har den finske Skjald hverken læst om „Mødrene“ hos Plutark eller i anden Del af sin Faust, men han har fat i den anden Ende af samme Traad. Ogsaa Inventar i Dødsriget som Tuonelas Færgebaad og Hiisis Hund er en Efterklang fra Hellas, formidlet gennem Kirkens Billed- og Legendeskat.

Ved Skæbnemøerne og Hunden mærker vi det banke paa hos os; og flere Gange drager Krohn „kirkelige“ Paralleler fra nordisk Mytologi frem; stundom vældige og dristige, som naar Iki-Turso (o: den gamle Turs?), der fra Dybet standser Jesu Baad, sammenstilles med Urjätten „Hymir eller Ymir“, og begge føres tilbage til Abyssus, Afgrunden (1 Mosebog 1), der paa middelalderlige Billeder fremstilles som en Person.

Men endelig maa der regnes med endnu et Element indenfor finsk „Mytologi“, som egentlig hverken er hedensk eller kristeligt; det er den rent digterske Hang til at personliggøre det upersonlige. Der kan ikke være Tale om, at alle disse Gubber og Koner og Møer har nydt virkelig Kultus. Paa østfinsk sætter man med Lethed et *-tar* til, og se, Tingen er blevet en Kvinde: „Orm, Uld er din Mund (*villa suusi*), Uld dine Tænder (o: du kan slet ikke bide) — Villanen er din Fader, Villatar din Moder!“ En Række andre Navne betegner ikke egne Guddomme, men er digterske Følgenavne, som vi f. Eks. har truffet Päivätär og Kivutar om Jomfru Maria.

Det er Krohns Haab engang at kunne udgive en nordisk Mytologi set fra finsk Synspunkt. Den vilde blive modtaget med største Interesse og vistnok vække livlig Diskussion. Det Bang-Buggeske Syn paa Nordens „højere Mytologi“ som Udtryk for Berøringen med kristelig Kultur, vil her træde os i Møde i skarp Form, men uddybet ved Erfaringer vundne under Syslen med det hjemlige finske Stof.

MAGTORDET.¹

Den finske Signer og Maner opfatter sig selv normalt som god og omtaler hyppig, at han har en Fjende, den slemme Troldmand, „Lappen“, som han gjerne kalder ham. Det er værd at se paa, hvorledes den onde Troldmand skildres i Signedigtningen; visse Forestillinger om lappisk Trolddom synes her at gaa sammen med Minder om selve den gammel-finske „Vismand“ paa forkristeligt Trin. Den slemme Troldmand slaar paa sin Troldtromme, han er „Ildlap“ (o: sidder over Baal?) og skildres som Drømmer eller Seer, Ekstatiker, men normalt ikke som Fremsiger af Tryllevers. Ildlappen kan nok forbande og bruge „stikkende Ord“, men hans Magt ligger væsentlig i andre Ting, og han ejer ikke Tryllesangenens Skat. De faa Steder, hvor onde eller „lappiske“ Galderkvad omtales, skyldes sekundær Udformning. — Den finske Folkedigtning forudsætter her netop det samme som ifølge Krohn Nutidens Forskning klarlægger, at Finlands (og hele Nordevropas) Trylleformler med deres faste Mønstre og stadige Motiver ikke stammer ned fra det hjemlige Hedenskab; dettes Galder har haft Lejlighedsdigtningens løsere Præg.

Sig selv føler Signeren derimod som det faste Ords Mand; og hans Ord og Magt er Guds: „Jeg taler ej med egne Ord, jeg taler med Guds Ord“; „jeg taler med ren (hellig) Mund, med Jesu søde Mund“. Der er imidlertid en Forskel mellem Vest- og Østfinland. I Vest træder Signerens Jeg kun saare lidet frem, men des mere østpaa; og her i Øst kan saa Signerens „religiøse“ Selvbevidsthed stige til en forbavsende Højde. Han hævder ikke blot „Jesus er min Fader, Jomfru Maria min Moder“, men „Jeg er en Mand til at frelse, en Gud til at helbrede“. Og Udsagn som en dybsindig dansk Digter har lagt i Munden paa een af Historiens største

¹ Tidligere Arbejder fra Aarene 1904—14 af Levón (Blod og Jærn), Juvelius (Orme), Brummer (Manesteder), Hästesko (Syger), Valve (Tandpine), Christiansen (Vrid).

Skikkelser, da han lader ham tumle over i Storhedsvanvid: „Karlsvognen tømred jeg i fjærne Tider, jeg fletted Bæltet til Orion“¹ — dem udslynger den karelske Signegubbe frejdigt Magen til:

Jeg var sjette Mand i Laget,
dengang Himlen stjernedæktes,

Luftens Søjle fast blev stukket,
og den store Karlsvogn straktes!

Krohn gör opmærksom paa, at i det kristnede Vestfinland var i Middelalderen Signen og Manen mest Gejstlighedens Praksis; men idet denne Tryllevisdom vandrer gennem Folket østpaa, til Egne der endnu i 16de Hdaar var næsten hedenske, optages den af Almuegubber som — selv hvor de mente at staa paa det nyes Grund — dog havde meget af Shamanens Art og Selvfølelse i sig. Vi har ovenfor ogsaa hørt om, hvorledes de brøler Trylleverset frem for at hidse deres „Natur“ op. Men Forskellen mellem Øst og Vest viser sig ogsaa i, at Østfinnen ikke med saa ængstelig Nøjagtighed klæbede ved Ordets overleverede Form, men lod sin Genius raade friere. Resultatet er blevet en Naturfriskhed, et Brus af Stemmer lige fra vældig, forvreden Uhygge til den nænsomste Lokken, ofte en saa koglende Skønhed, at disse Magtord i ny Forstand fortryller Sind og Sans. Det gælder dog mest de lyriske Formler (herunder Helgenbønnerne). I det følgende skal dvæles lidt ved episke Formler.

Dengang Helten Lemminkäinen stikkes ihjel med en giftig Plante, en Gifttyde, fortryder han bittert, at han har forsømt at lære „Gifttydens Oprindelse“ hos sin Moder; ellers havde han nemlig nu kunnet besværges Saaret (Kalevala 14, 423, men efter den ældste Sangform). Dette er typisk for finsk Opfattelse; kender man en Tings, et Væsens *synny* (Fødsel, Ophav, Oprindelse), d. v. s. Trylleordene derom, saa har man Magt over Tingen eller Væsenet. De fleste episke finske Trylleord er „Ophavsgaldere“; deres Stof er delvis kendt ogsaa i andre Lande, men i disse kun meget sjælden udnyttet til magisk Brug. Om dette Æmne handler Krohns sidste Bog; han ordner Galdrene efter Genstand og Formaal (Orm, Jærn, Sygdomme o. s. fr.); her skal de kort omtales i anden Sammenstilling.

Tankegangen, paaviser Krohn, er helt igennem kristelig. Alt det skabtes Ophav er egentlig Gud (eller hans Hellige). Træer kan besværges ved at minde om, hvorledes Skaberen i sin Tid saade Træfrø over Bakker og Heder. Birkebark, som bruges til Sko, blev til, dengang Jomfru Maria fandt et nøgent Træ og medlidende viklede sit Løn om det. Men Magtordet skal jo hyppigt til, hvor noget Ondt er paa Færde. Hvad er da det Ondes, Ulykkernes Ophav — dog vel ikke Gud? Paa dette gamle Spørgsmaal veed man to Svar; Kristendommen kender dem begge. Det ene: Ogsaa Djævelen er Ophav eller krydser dog ved sin Indgriben Guds Værk. Det andet: Skabningen selv har ved egen Brøde sat sit Uskyldspræg over Styr. Kristelige Legender er rige paa saadanne Træk, tildels med samme Stof som i finsk Galder.

¹ Hauchs Gregor VII. Hjemmel for den sidste af de fire finske Linier: Krohn Kalev. run. hist. S. 372.

Djævelen som Ophav nævnes eller antydes af og til ogsaa i danske Trylleord: Vor Herre skabte alle Kreaturer uden Rotter og Mus, dem skabte Djævelen. I finsk Trægaldet er visse Træer skabte af den Onde, saaledes Rön og Esp (o: i Legenderne Kristi Korstræ). Naivt dybsindigt tvindes i Ormegalderen tre Traade, Djævelens Produkt, Guds Skaberkraft og Menneskets Daarskab, sammen: Djævelen løb omkring, hans Fraade faldt til Jord; Jesus og St. Peter kom gaaende; Peter bad: giv det dær Liv, og det blev en Orm; paa Jesu Bud stak Peter Fingeren i dens Mund; den bed ham, og Peter bad: Herre, skil den ved Livet! Jesus sagde:

Ej paa dobbelt Vis jeg virker
under ett og samme Dagslys,

vil ej skabe Liv og Aande
for at dömmet det til Døden.

(Men han læser dog Saaret bort). — I en Jærngalder, mod Saar voldt af Jærn, skildres Gud som den første der opgravede Mosealm og med Sved og Møje smeddede den, men et Djævelvæsen gjorde det skabte skadelystent:

Hvem har stampet dig af Sumpen,
hvem har draget dig af Kæret?
Hvem om ikke Gud har gjort det,
selve Luftens Herre, Jesus.
Der drev Dugg af Herrens Aasyn,
(der flød Skum fra Jesu Pande),
dengang Staalet først blev dannet,

dengang Jærnet først blev virket.
Gedehamsen, Djævlefuglen,
skuer til fra Husets Tagskæg,
lurer(?) fra sin Plads paa Lægten —
og den lægger Ormeedder —
i det Vand hvor Jærnet svales.

Det skabtes egen Synd er Motivet i Sangen om Jærnets Edsbrud, som kun kendes i Brudstykker: Jærnet var Guds rene Skabning, og det svor forved Guds Søns Knæ, Luftens Faders Hænder (altsaa vel i Paradismedjen), ikke at gøre Fortræd, men brød siden sin Ed ved at bide Jesu Fod (ved Korsnaglingen). Krohn jævnfører Edslegenden i Baldermyten [hvor der ganske vist ikke er Tale om Edsbrud].

Blot og bar Uagtsomhed, endda hos de Himmelske, synes at volde Ulykken i den for os saa interessante Ildgalder: Ilden blev vugget, Luen blev gynget over ni Himle, i Moder Marias Favn eller over Guds Hoved. Da faldt Ilden fra den blundende, Luen fra den skødesløse, midt ned i Aluesøen eller -havet. Dette Navn (o: Det nedre Hav?) forekommer i Blodgalder sammen med Tiberias og Jordan og maa betegne det døde Hav. I Vandet sluges Gnisten af Fisk, tilsidst af en rød Laks. Forgæves søges denne fanget med et almindeligt Net; men saa saaar man om Natten Hör, der øjeblikkelig vokser op, spindes af „Søstrene“ og væves af „Brødrene“ til et Net; nogle Opskrifter lader Hörren blive saaret i Asken efter et paa Baal brændt Menneske. Nu trækker man (her nævnes ofte Helgener som de handlende) Vod „ved Sundets Munding“ eller „i Jordan“; tilsidst fanges Laksen, og Gnisten kommer for Dagen. — Motivet med Vidunderhörren genfindes i den gængse Legende om Kornet der hastigt vokser op bag den hellige Familie paa Flugten til Ægypten og derved skuffer Forfølgerne (Studier I 38). Men Fortællingen om

Laksen sammenstiller K. (og allerede J.) Krohn¹ med Lokemyten: Lokelaksen fanges jo med Vod ved Flodens Udløb i Havet; Eddaens underlige Ord „det var livsfarligt at springe i Søen“, forklares ved, at Søen var det dræbende døde Hav. I Asken, hvis praktiske Betydning dog er forskellig i finsk og nordisk (hist Sædejord, her Netmønster), ser Krohn et andet Fællestræk. Ogsaa bag Lokemyten skal altsaa ligge en kristen Legende som Grundlag; og den finske Ildgnists Himmelfald er efter Krohn ett med Satanas' Fald som et Lyn fra Himlen.

I Legendernes Verden er vi klart nok ved „Sygernes Ophav“. Skøgen, Pohjolas Husfrue, blev svangret af Vinden og fødte omsider ni Sønner. Hun beder Johannes døbe dem; han nægter at kristne den onde Yngel, da han har døbt vor Gud og Skaber i Jordan, i Helligstrømmens Hvirvler. Saa døber hun, „den slemme Hedning“, selv sine Dreng og navngiver dem: Knokkelgigt, Skud, Sting, Skæver o. s. fr. Onder sete som Börn eller Søsken (3, 7, 9, 12) er godt kendte i Evropas Trylleformler; men den finske Fortælling dækker næsten helt Herodiaslegenden; i al Fald i dens russiske Form: Herodias ægter trods Johannes' Forbud Herodes (jfr. „Skøgen“, der dog er gængs Smædenavn i Trylleord) og faar tolv Døtre, som bliver til Sygdomme. Ogsaa Italien kender „Redodesa“ og hendes 12 Börn; i Tyskland er hun en Nattedæmon; andre finske Kvad omtaler baade Herodes og Herodias; de kan i Østfinland træffes opfattede som Djævla. Pohjola er „Nordhjem“, Helvede; ogsaa efter dansk Forestilling ligger Helvede i Nord; i gammelnordisk ligger Helhjem „nordpaa og nedentil“.

Med Krohn i hans Grundopfattelse er selve den finske Galder enig, hvor den i et sammenfattende Syn overskuer sit Stof og udpeger selve „Ophav(skvad)enes Ophav“:

Ophav vokser ej fra Dybet,
stiger ikke op af Mulmet;

Ophav er fra Jesu-ordet,
er fra Herrens rene Læber.

De episke Trylleord er komne til Finland vestfra, væsentlig over Sverig. Krohn viser, at især Savolakserne i Midtfinland har Fortjenesten af at have klædt Signelserne og Ophavslegenderne i digtersk Form. Det kan hænge sammen med et Hang til Grublen hos Savolaksboerne; de er tillige Mestre for den folkelige Lære- og Ordsprogsdigtning og delvis for modernere reflekterende Bondepoesi (i Runoform).

Her har kun kunnet gives enkelte Træk fra Krohns paa Stof og Tanker overordentlig rige Bøger. Den stærke Vægt han lægger paa den magiske Digtningens kristelige Byrd, har medført, at han undertiden forudsætter ret indgaaende Bibelkundskab hos Forfatterne — ved Siden af at han, højst frugtbart, peger paa Kirkemaleriers og andre Billeders Betydning —; han gaar ogsaa ofte ret vidt i dristige Ordsammenstillinger (Ikutiera af Iskariot; Istara af Israel eller af Iskariot; nordisk Byleistr, Lokes Broder, af (Magihøgernes) Byleth, den assyriske Belit). Men

¹ Ogsaa L. Schroeder (se Danske Studier III 142), men uden Kendskab til de mærkelige folkelige Varianter.

unægtelig frister den finske Folkedigtning til slige Forsøg; faktisk forekommer saa „lærde“ Navne som Tubalkain og Metusalem i Galdrene; og paa den anden Side undergaar Helgennavne undertiden mærkværdige Fordrejelser. Betegnende for Krohns Evne til at finde Legende, hvor andre har forklaret anderledes, er hans og Levóns forskellige Syn paa en lille Jærngalder. „Fordum, i den onde Brandsommer“, hedder det i denne, brændte meget Land; kun lidt Plads paa en Klippe skaanedes og ett stakkels Menneske, som slap med at faa Taa og Hæl brændt (han kradsede Saarskorpen af i en Kilde; deraf opstod Jærnet). Levón ser her et Minde om Aaret 1730, da Landet hærgedes af store Skovbrande; Krohn finder derimod Sodomas og Gomorrhias Brand og Loths Frelse.

En anden Divergens mellem de samme Forskere fører os til et Træk ved Krohns Granskning, som til Slut skal nævnes her. I „Jærnets Ophav“ hedder det ofte, at Malmen „førtes til Vismaris Smedje“ (*vietiin Vismarin pajahan*); her finder Levón Hansestaden Vismar, der var svensk til 1803; men Krohn afslører „Vismarin“ som et „Ismarin“, der er blevet lydpaavirket af Naboordet „vietiin“; og Ismar er Helten i Sangen om Guldmøen (Kalev. 37), der faktisk er knyttet sammen med denne Jærngalder. Vi træffer hos Krohn en indgaaende Granskning af Tekstform, Tekstgrupper, Tekstudvikling („Tekst“ naturligvis i Betydning af det mundtligt overleverede): Træk og Navne der breder sig i adskillige Varianter, paavises som brydende Sammenhængen, indkomne fra andre Kvad under Sangenes Vandringer, opstaaede ved „Ordsmitte“ (som i Ekspl. ovenfor) o. s. fr. Ikke mindst paa dette Omraade indtager finsk Folkemindeforskning en fremragende Stilling. Baade Metoden og Resultaterne byder saa meget af Interesse ogsaa for Ikke-Finner, at man varmt maa ønske disse Bøger — og et tidligere Værk om Kalevalasangenes Historie — oversatte som Helhed eller i fyldigst muligt Udtog paa et almenkendt Sprog. Forstaaeligt for enhver er nu kun det højst interessante Billedstof (Fotografier af Dødekultus, Bjørneritus m. m.), der pryder Bogen om Runokvadenes Religion.

F. Ohrt.

DANSE PÅ HÖJ

AF

H. GRÜNER NIELSEN

BAKKEDANS“ eller „at danse på høj“ er navnet på en indtil den nyeste tid på Samsø ved klinegilder meget brugt skik¹.

Når en mand på Samsø om sommeren skulde have sin gård klinet, indbød han byens piger og karle til at hjælpe sig. De mødte den aftalte dag ved 2-tiden om morgenen og tog fat på kliningen. Den var man færdig med i reglen allerede ved 11-tiden om formiddagen. Man fik så middagsmad — sødgrød og tørfisk — og nu havde man tid til morskab. Først og fremmest skulde man da „danse på høj“. Det bestod i, at man i procession, ordnet på særlig måde drog fra gård til gård i byen og op på nærliggende høje og banker. Skikken har været i brug over hele Samsø, men i den nærmere udførelse var der ikke så lidt variation. Snart er der kun tale om procession gennem byen, snart kun om dans ovenpå høje. Almindeligst forekommer dog begge dele i forening. Jeg gengiver nu først alle beretningerne om bakkedansen, sådan som de er os overleveret:

1. [Mikkel Sørensen, Brundby, meddeler:] I ældre tider, da alle bondens huse var opførte af klinede lervægge, måtte disse have en vedligeholdelse hvert forår. Dette arbejde måtte byens piger udføre, og når det skulde gå for sig, samledes de alle sammen så tidligt som muligt om morgenen i den gård, hvor der skulde klines. Med hver to piger fulgte en karl til at „makke“ (o: ælte ler) til dem, samt gå dem til hånde med andet. Så længe arbejdet stod på, blev der ikke holdt megen lystighed blandt de unge, men når man var færdig, hvilket i reglen skete hen på eftermiddagen, samledes man på en høj ved byen for at danse. — Vedkommende to piger og karl, der havde været sammen under arbejdet i gården, dansede da på følgende måde: Pigerne holdt hver med

¹ Thuren henfører i sine forarbejder til „Dansens historie i Danmark“ at danse på høj til „oldtidsdansen“. — Kildehenvisninger foreligger i Feilbergs ordbog, artiklerne „høj“ og „dansehøj“; de der anførte henvisninger har tjent som grundlag for nærværende afhandling.

én hånd fat i et lommelörklæde og gik derefter så langt fra hinanden som muligt. Karlen tog med én hånd i midten af klædet, og således dansede de i en trekant på højen. Det kaldtes „at danse på høje“. Om aftenen samledes de igen i gården, hvor de havde klinet, for at danse efter musik til ud på natten¹.

2. [Journalist Frederik Poulsen meddeler efter den gamle Hælles-Karen i Brundby:] Ved klinegildet begyndte festen efter middag. Musikanterne var nu mødt i gården, til musikens toner blev selskabet ordnet. Snedkeren, som havde bygget gården, tog et lommelörklæde i hver hånd, ved dette tog igen én af pigerne, og derpå snurrede han dem rundt nogle gange og til sidst hen til en af karlene, der ligeledes holdt et klæde i hver hånd og på denne måde førte begge pigerne. Når snedkeren på denne måde havde tildelt alle karlene hver to piger, hvilket kaldtes „at svinge ud“, satte hele toget sig i bevægelse med musikken i spidsen. Fra klinggården drog man ind i nabogården, her spilledes så en dans, og man gav konen en svingom, hvorefter hun opvartede hele toget med øl og brændevin. Fra denne gård drog man til den næste og således hele byen igennem, og alle steder gav man konen en dans. Til slut gik toget ud på bakkerne i byens nærhed, man drog fra den ene til den anden og dansede lidt på hver; dette kaldtes „å dans å höwwe“. Når så denne dans på højene var forbi, gik hele skaren atter tilbage til klinggården for at spise².

3. [Frk. Marie Poulsen, Brundby, meddeler:] (Efter kliningen), når der var spist til middag, var musikken mødt, og nu ordnede toget sig til bakkedansen. Hver karl tog fat på to piger, én ved hver side, og disse holdt hver i sit lommelörklæde tillige med karlen, og ud af byen gik det så i lystig fart og op på bakkerne, hvor der så dansedes til musikken fra den ene bakke til den anden rundt omkring på byens marker. Når så bakkedansen var forbi, gik toget igen til klinegården, hvor der skulde danses, så længe de kunde ture det, og lysten var dertil³.

4. [Jörgen Jörgensen i Langemark meddeler:] Ved klinegilder, når kliningen var endt, og deltagerne havde fået middagsmad og var bleven pyntede, tog festen sin begyndelse. En karl og en pige fik fat i hver sin ende af et rødt klæde, og når alle var bleven fordelte i den orden, gik de i en række med spillemanden i spidsen op på Mølbakken eller en anden høj bakke og dansede en dans, hvilket kaldtes at danse på højen. Derefter gik de omkring i alle gårdene i byen, og hver skulde da op i øverstestuen og danse en dans. Der endtes i den gård, hvor gildet stod, hvor de ved ankomsten fik aftensmad, og derefter dansede de hele natten til slutning på gildet⁴.

5. [Dr. H. F. Feilberg meddeler i „Dansk Bondeliv“ efter beretning af en gammel kone i Søndre-Samsø:] (Når kliningen var færdig og efter middag), når vi så havde fået os rigtig toet og pyntet, blev vi stillet op i en række på gaden; hver af karlene holdt i den ene ende af et rødt lommelörklæde, i den anden holdt én eller, når der var mange piger, to.

¹ Skattegr. V. s. 142.

² DFS 1906/43.

³ Kr. Almucl. IV s. 5 nr. 3.

⁴ DFS 1906/43; jf. Skg. VI s. 75.

Musiken, vi vilde gerne have trommespil med, gik i spidsen, og så drog vi op på en af de høje bakker i nærheden — De har vel set, af dem er der nok af her omkring — der „dansede vi paa höjen“ — og når vi havde fået en svingom der oppe, drog vi ned igen og med musik og sang og klang ind i byen, hvor vi gik fra gård til gård og dansede ind i hver. Der blev lukket op for os til øverstestuen, hvor musikken spillede til dans, og således gik det byen igennem, og vi endte altid dær, hvor vi havde gjort klinearbejde; dær fik vi nadver og dansede til den lyse morgen.

6. [Fra den nordlige, isoleret liggende, del af Samsø kender jeg kun en enkelt, kortfattet beretning, efter hvilken man dærsteds kun gik i procession gennem byen, medens selve dansen på bakkerne synes at mangle. Lærer Jørgen Jessen indberetter nemlig til H. F. Feilberg:] Når de (i Nordby) var færdig (med klingen), gik hele klyngen i optog hen og ringede med „gadeklokken“ [den er ophængt i et tårn midt i byen]. Om aftenen var der dans¹. —

Den her beskrevne samsøske skik har, for så vidt talen er om at gå i flok fra gård til gård med dans hver enkelt sted, sin nærmeste parallel i de „langdansen“ fra gård til gård, der så almindeligt brugtes i andre egne af Danmark og i det hele taget i hele Nordeuropa især ved bryllupsgilder (se om langdansen min udførlige redegørelse i „Vore ældste folkedansen“, Kbh. 1917). Alligevel er den samsøske bakkedansen noget forskellig derfra, i hvert fald som dans betragtet. Ti medens deltagerne i nutidens langdansen („løbe af lag“, „tospring“ osv.) altid danner en lang sammenhængende kæde, er opstillingen paa Samsø således, at hver karl fører to eller blot én af pigerne efter sig med lommetørklæder som bindeled, medens der ellers ingen forbindelse er mellem deltagerne. Når optoget sætter sig i bevægelse, går karlene i række efter hinanden med musikken i spidsen. At man benytter tørklæder er naturligvis for bedre at kunne holde fast i hinanden, men det er forøvrigt en gammel middelalderlig dansebrug og kendes også fra langdansen.

Trekantopstillingen (én karl med to piger), der omtales i alle beskrivelserne (undtagen i nr. 4) kunde tænkes at skyldes det forhold, at der ved klingen i reglen anvendtes dobbelt så mange piger som karle, og at man derfor tilfældigt engang har fundet på at ordne sig på den angivne måde i stedet for i en sammenhængende kæde. Noget lignende genfindes dog også udenfor Samsø i en vendsselskabs dans, der har det mærkelige navn „Norsk fjældmarsch“, og allerede ved denne benævnelse synes at have en vis forbindelse

¹ Trykt i Feilbergs Bondeliv.

med bakkedansen. Fjældmarschen begynder således: 1 herre har to lommetørklæder, et i hver hånd; 2 damer fatter hver i et af lommetørklæderne og så i hinandens hænder; parret danser nu fremad med hopsatrin. Det følgende af Vendsyssel-dansen er nærværende æmne uvedkommende, idet man derefter (ligesom i „Top-pet Höne“ og „Trepolsk“) drejede rundt under hinandens arme, indtil man endte i udgangsstillingen.

Når den samsøske procession har det særlige navn „at danse på høj“ eller „bakkedans“ — en enkelt beskrivelse (nr. 1) omtaler overhovedet kun höjdansen — ser man, at dette led af skikken, höjdansen, i den folkelige bevidsthed må spille en fremskudt rolle. Höjdans under lignende omstændigheder kendes fra Ry ved Silkeborg: Under langdansen efter bryllupsmiddagen rendte musikanterne ud af huset, og hele forsamlingen fulgte efter og holdt i hinandens lommetørklæder, så løb man ind i hver eneste overstue i byen og dansede, og når de var færdige med det, skulde de op på en bakke, som kaldtes Skovsbjærg, hvor kongsgården har ligget. Dær skulde de også danse oppe, og så løb de ned igen og hen til byens torv. — Men hvad er grunden til, at man i Ry og på Samsø (dog ikke i Nordby) skulde op og danse på bakkerne? Der er intet overleveret os derom, og i og for sig behøver der ikke at gemme sig nogetsomhelst i skikken udover den fornøjelse, det altid giver, når en leg göres vanskeligere, end det er nødvendigt. Ved en mid-sommerlig friluftsp procession falder det jo næsten af sig selv at søge op til høje og bakker, når de da ligger i passende nærhed af byen. På den anden side er det jo ikke utænkeligt, at der er en vis sammenhæng med andre arter af höjdans, som træffes her i Norden og andetsteds, og hvor dansen nærmest er kultusdans af hedensk oprindelse. I hvert fald er det da nok umagen værd her til sammenligning at fremdrage, hvad vi ellers ved om nordisk höjdans og höjkultus.

Höjdans brugtes i gammel tid her i Norden (ligesom i de sydligere lande) ved St. Hansfesterne (eller forårsfesterne), når man om aftenen dansede om de på højene antændte bål. Mærkeligt nok er de overleverede danske beretninger om dans omkring St. Hansblusset ikke synderlig talrige. Peder Syv fortæller (o. 1700), at der paa Sjælland nær udenfor Hellested ligger en høj med store stene, Ildehøj, hvor man hver St. Hansnat optændte en ild og dansede deromkring „enten af ond vedtægt efter hedningernes palilia

[c: romernes Pales'-fest, fejredes med blus og dans deromkring] eller af overtro, at marken, så vide den af ilden beskinnes, skulde besynderligen blive frugtbar¹. Ved Skalkendrup på Fyn dansede man endnu i 19. årh. om den midterste af de tre såkaldte Tøjsehøje „med blus på høje og stænger“². Også fra Norge kan anføres eksempler. I gammel tid (indtil o. 1700) valfartede man St. Hansaften til Hægland i Øvre Telemarken for at bade i den der-værende St. Olavs kilde. St. Hansdag var der om formiddagen gudstjeneste i kirken, og derefter var der dans omkring en stor, aldeles rund høj med grøft omkring, „Bedehaug“, der lå 6—8 skridt udenfor kirkegårdsporten. Overleveringen melder intet om, hvorvidt der var blus på højen³. Fra Hardanger berettes om drik, støj, spil og dans på kirkebakke ved brylluper⁴.

Det er ikke alle høje, man må danse omkring. Den støj kunde ifølge folketroen let blive en farlig ting for deltagerne. Der er skræmmesagnet om pigerne, der kom til at danse med den ældste mand i højen. Det gik saaledes til: Pigerne i Ry plejede at samles på Slagelseshøjene, når de skulde ud at malke deres køer. Engang var nogle piger samlede og dansede rundt omkring den ene høj. Som det allerbedst gik, kom en gammel trolld ud af højen, dansede med og sang: „Bygget står i blade, studen har horn, og jeg er den ældste mand i Blankebere bor“. Den forreste pige, som trollden havde fat i hånden på, sagde da: „Krist bevare os fra den ældste mand i Blankebere bor“. Han slap dem da af hånden, og pigerne rendte ad hjemmet til, det bedste de kunde. Nogle fik deres kander, de som stod ved den side, hvor trollden slap, andre ikke.

At overnaturlige væsener som bjærgfolk og ellefolk danser på de høje, hvor de hører hjemme, herom er der utallige sagn, men den sag har ikke videre interesse i nærværende sammenhæng. Langt mere bemærkelsesværdigt er de både fra Danmark og Norge kendte højnavne som Dansehøj, Danserbakke o. lign. I vor tid knytter der sig ofte navneforklarende sagn til disse dansehøje; snart fortæller man, at man ser overnaturlige væsener danse dær, snart at højen har været hedensk offersted, som man dansede omkring; sagn af sidstnævnte art er dog vist nyere tids gætning og ikke ægte folketradition om en svunden skik.

¹ Kr. Sagn III s. 65 nr. 338.   ² Kr. Sagn I, 286.   ³ Holmboe: Danserhaug. Norske Vid. Selsk. Forh. 1864 s. 95.   ⁴ Haukenæs: Hardanger III s. 150.

Af danske Dansehøje er der:

1. Dansebjærg, ved landevejen et lille stykke syd for Brundby, Søndre Samsø. („Bebos af bjærgfolk. Julenat, St. Hans nat og undertiden til andre tider står det på fire gloende ildpæle, medens bjærgfolkene morer sig og holder gilde. Man kan se dem hoppe og springe derinde. Varer kun lige i den stille midnatstime.“ Fr. Poulsens Saml. i DFS. — „I gl. Dage stod Dansebjærg på fire gloende pæle, og ved luerne lys kunde man se nisserne og de underjordiske danse derinde.“ sst. På sletten nordenfor sås i måneklare nætter tre hvidklædte jomfruer danse. Kr. S. V 376. 17; højen står til visse tider på røde pæle. DFS 1906/23. — Man „dansede på høj“ dær?? Feilbergs Ordbog, artikel: danse.

2. Danserhøj, Vendsyssel, tæt ved Ø.-Brønderslev. (Man så undertiden højfolkene danse på højen. Kr. Sagn I, 169, 18; højen har i gl. tid været omgivet af stene, hvoraf i 1809 endnu 3 var tilbage. Antiquar. Annal. III s. 322).

3. Dansehøj, Fyn, Indslev sogn mellem Odense og Middelfart. („Mod toppen er en sti, og om enten troldfolk eller bjærgfolk eller pasterne på St. Hans haver gjort den sti ved deres dansen derpå, hvoraf samme høj kunde kaldes dansehøj, ved hverken jeg eller sognemændene vist af at sige“; indber. til O. Worm 17. årh., Kr. S. VII 100, 29. — Mødt underjordiske ved „den berygtede“ dansehøj. Kr. S. I. 399, 03. — Spøgeri derved. Kr. S. V. 565, 86.).

I Norge træffes:

1. Dansarhaug ved Hove i Lilleherreds anneks til Hitterdal [altså i nærheden af gammelt gudehov] („hvori der skal være fundet et lidet sten kors, som muligens engang stod på haugens top“).

2. Dansarhaug ved gården Ulfstad i Buskerud amt. („Her blev holdt dans i forrige tider, muligt af hedninger, som har haft deres afgud øverst på højen“! Beretning fra 1745. — I nyere tid fortalte folk, at spillemanden sad øverst på toppen, medens de andre dansede om!).

3. Dansarhaug i Hitterdals præstegæld, Bratsberg amt. „Offerhøj, hvorom man efter endt offring dansede, idet man holdt hinanden i hænderne.“ Den højen omgivende grøft kaldes „Dansarring“¹.

4. Dansarhaug i Numedal, på denne og et par andre høje dær i egnen var der „danseringe“, den ene indeni den anden. „Midt inni den innste ringen var der alltid ein stein og jamsides den merke etter tvo bein lite ifraa einannen, so det stod nokre grasstraa imillom; der sat spilemannen.“ På en høj tæt ved et hus var der danseringe; en aften så manden i huset fire højfolk (haugetussar) danse. En sad inde i ringen og legede, „dei fire dansarane sveiv rundt som ein hespetrekross nett like langt ifraa einannan stødt, og kasta og sprette seg“².

I Norge er der også fjelde, der har navnet: Danseraasen, Danserbakken, Dansarberget og Danserfjeld³.

¹ Holmboe: Dansarhaugene. ² Tor Flatin: Gamalt fraa Numedal (1913) s. 30.

³ O. Rygh: Gaardnavne III s. 10.

Det er naturligvis vanskeligt at nå til forståelse af, hvad Dansehøj eller Dansefjeld betyder, hvor intet historisk pålideligt er os overleveret. O. Rygh mener, at Dansefjeldene har faaet deres navn som følge af den gamle skik, at folk påskemorgen plejede at gå op dær for at se solen danse. Men denne fortolkning ser noget tvungen ud; alle fjældnavnene har i hvert fald næppe deres oprindelse derfra. Det er meget sandsynligt, at flere dansehøje har fået deres navn og deres dansesagn alene som følge af den omstændighed, at der på vedkommende høj findes grøfter eller ringformede bare pletter i vegetationen, hvilket af folkefantasiens udtydes som spor af dans i fordums tid. Umuligt er det dog ikke, at Holmboe i enkelte tilfælde kan have ret, når han i sin afhandling (1863) om dansehøje antager, at mennesker virkelig har danset dær i gammel tid. Vi kan da tænke os enten dans om blus eller dans ligefrem om (eller på) højen eller fjældtoppen. Det må nemlig erindres, at man hele verden over træffer en höjkultus under den form, at isolerede bjergtoppe og høje anses for hellige; på en bestemt tid af året drager man da derop og holder fest. Den i Europa velkendte dans på bjergtoppe og høje St. Hans aften må delvis betragtes som en enkelt udløber af denne skik¹.

Forøvrigt træffer man i Norden både fra ældre og nyere tid en mængde forskellige former af höjdyrkelse. Kong Sverres kristenret udtaler, at man ikke må „blota heiðit guð né hauga ne hörða“. Forøvrigt har det sidstnævnte ord hörð ɔ: stenalter, hedensk tempel, oprindelig haft betydningen (sten)høj. — Om de nordiske oldtidskonger og thulen, den hedenske vismand, fortælles der, at de „sad på høj“, og endnu den dag i dag er „ønskehøje“ vidnesbyrd om den højen iboende magiske kraft. — Offer til høj kendes fra alle nordiske lande, idet man juleaften satte mad hen ved højen, vel snarest forøvrigt med den tanke, at det var til den i højen boende vætte, slægtens stamfader. — En kæmpehøj („Langdos“) liggende en halv fjerdingvej nordvest for Tisted var hver påskedags eftermiddag samlingsplads for byens indbyggere; enhver plejede at ofre en knappenål til „Langdosmanden“ eller kæmpen, som der menes at ligge begravet, og dette offer blev kastet ned i en fordybning i vestre hjørne af højen; derefter tilbragtes tiden med langbold, so og andre lege². — Höjene var fredede, man måtte ikke grave

¹ Se Andrian: Höhenkultus, Wien 1891. ² Feilberg: Bondeliv (1910) S. 304.

i dem; det bragte ulykke at sløjfe dem. — Stednavne som f. eks. Odinshylle(høj) > Onsild er vidnesbyrd om gudekultus knyttet til høj. Særlig mærkelig er en bakke på Samsø — den højeste på øen — kaldet „Dyret“, liggende 6—7 minuters gang fra byen Onsbjerg. Bakken har fået sit navn, fordi den ligner en dyreryg. Men den har også et andet navn, kun ganske enkelte véd det, men nævner man det navn, sker en ulykke. Der er vel ingen tvivl om, at bakkens ældste navn er Odinsbjerg. Medens byen ved höjen har fået lov til at beholde sit hedenske navn, har man søgt at fortrænge navnet fra höjen, det egentlige kultuscentrum, og derved er opstået overtroisk sky for at bruge den ældste benævnelse.

Hermed vil jeg imidlertid standse undersøgelsen. Det har ikke været min hensigt at udrede de mange spørgsmål, der dukker frem, når talen bliver om nordisk höjkultus og dens forhold til ild- (sol), sten- og vættekultus. Jeg har blot villet belyse mit udgangspunkt, den samsøske processionsskik, så alsidigt som muligt og søgt at vise, at dansen på bakkerne muligvis fra først af har haft en dybere betydning. Skikken „at danse på høj“ er ellers i sin udførelse nærmest blot at betragte som en interessant variant af de i andre egne gængse langdansformer.

Det må have været et ejendommeligt syn at se skaren drage fra gård til gård i byen og i vildt løb hen over bakkerne. Så man sådant optog lige i nutiden, maatte man vel tro, at det var en flok landarbejdere, der demonstrerede for højere arbejds løn. Og så var det tværtimod landsbyens unge, der slog gækken løs, efter at de ved et frivilligt og langvarigt arbejde havde bidraget deres til byens tarv. Mange af deltagerne mindedes siden i deres alderdom med særlig glæde dansen den lyse sommerdag.

Ændringer i sociale og økonomiske forhold har gjort mange af de gamle bondeskikke hjemløse. Og vor tids ungdom på landet efterligner ængsteligt hovedstadsmoden, men går derved glip af den festivitas og umiddelbare glæde, der kunde ligge i de hædvundne bondeskikke. Den gamle bonde havde ret, der engang betrodde mig: „De unge har det meget bedre, end vi havde det i vor ungdom, men vi forstod bedre at more os.“

OM HØYSGAARDS UDTALEBETEGNELSE

AF

JOHS. BRØNDUM-NIELSEN

I.

AF Høysgaards sproglige arbejder har som bekendt hans Anden Prøve af Dansk Orthographie (1743), Accentuered og Raisonné Grammatica (1747) og hans Første Anhang til den Accentuerede Grammatica (1769) særlig interesse for undersøgelsen af dansk talesprog og dets udvikling; i de nævnte arbejder gøres der nemlig som Otto Jespersen siger (Fonetik § 23) for første gang opmærksom på de danske „åndelav“, og — hvad der er af særlig betydning — de nævnte arbejder er, som grammatikkens titel siger, „accentuerede“, dvs. ordene er forsynede med accenter, der angiver deres forskellige udtale. Disse accentuerede tekster er i det 19. århundrede gentagne gange blevet genstand for undersøgelse fra sprogmands side. Søren Bloch fremdrog i 1817 Høysgaards undersøgelser; senere blev de udførligere behandlede bl. a. af F. P. J. Dahl (Retskrivningslære, 1823, s. 14; Om Toneholdet i det danske Sprog, 1836), Rask (Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære, 1826, s. 46 ff.), I. Levin (Lyd- og Kjønslære, Oplysende Anm. og Undersøg., 1844, s. 41 ff.), Hommel (i Ts. f. Phil. VIII: 1 ff.), Sv. Grundtvig (Beretn. om forh. på d. første nord. filologm., 1879, s. 131), Karl Verner (Afhandl. og Breve, 1903, 97 ff., især s. 210 ff.) og Axel Kock (Arkiv f. nord. fil. III: 42 ff.).

Man har været enig om at beundre H.'s solide grundighed og videnskabelige selvstændighed, og det er heller ikke små vanskeligheder han har haft at overvinde — også rent praktisk¹.

¹ Det ser man af H.'s udførlige redegørelse for trykningsvanskelighederne ved Syntaxens fremkomst (se ndf.) såvel som af H.'s håndexemplar af Acc. Gr. samt Første og Anden Prøve (nu på Univ. Bibl., Addit. 595, 4°); det indeholder

Alligevel har ikke en gang de forff., der specielt har undersøgt forskellen mellem stødets hyppighed før og nu, gjort sig klart, i hvilken udstrækning H.'s accentuerede text lader sig anvende som eksempler. Det er nemlig temmelig misvisende, når Verner (Afh. & Br. s. 207 f.) siger, at H.'s Acc. Gr. „er helt igennem forsynet med tonetegn“. At det er en stærkt begrænset anvendelse der göres af accenter, vil man se af et par eksempler. Acc. Gr. s. 11 hedder det: „Vi siger Haandeläv, det er visse maader at lave og passe sine händer páa til en gjerning at gjöre, ligelēdes kan vi ög sige Aandeläv i stēden for visse maader at passe åanden páa til slävelser at üdtåle“. Her har kun ml. hvært 3. og hvært 4. ord accenttegn, men ikke desto mindre kan H.'s udtale bestemmes også for de ikke accentuerede ords vedkommende. Tydeligst taler måske böjningsmønstrene i Acc. Gr. s. 88 ff. Ved siden af *æder - åad - ædt*, *bränder - brändte - brändt* osv. (med accent over alle former) findes *drager - drög - draged*, *drikker - dråk - drukked* osv. el. ganske uden accenter: *minder - mindte - minded*, *qvæder - qvædede - qvæded* osv. Man vil altså ved læsningen navnlig i Acc. Gr. lægge mærke til, at accenttegnene udelades efter bestemte regler. For helt at udnytte H.'s texter må man da ikke blot være klar over, hvad hans accenttegn betyder, men også efter hvilke bestemte regler de kan udelades.

II.

M. h. t. accenternes betydning er forholdet som bekendt følgende: H. skelner mellem 4 Aandelav (hvad man senere i alm. kaldte tonelag eller undertiden — som Lyngby, Dahl, Broberg og til dels Verner — tonehold¹).

1. „Støde-tone“, det „Stødende“, „Stød-tonede“ el. „Stand-sende Aandelav“ (angivet ved acut: ' ; i Anden Prøve ved gravis: ')² betegner kort vokal med stød (efter følgende kons.), fx:

dels på indhæftede, dels på vedlagte blade en meget stor mængde rettelser, der væsentlig vedrører accentueringen. Det er sikkert ikke blot trykfejl, men også inkonsekvenser, som H. ved en senere gennemlæsning har søgt at fjerne. Rettelserne er talrigst på de første sider.

¹ H. bruger også (AG. s. 8 ff.) udtrykket Tønehöld, men i bet. expiratorisk accent („tryk“); kromatisk accent betegner han med Töne el. Accènt. Endelig bruger han udtrykket Qvantitét eller Længde i Vørs, der dog som han selv siger „differerer ikke realliter“ fra toneholdet.

² Grunden til ombytningen af tegnene ' og ' angiver H. i AG. s. 10 f.

Sáng (ɔ: ['sɑŋ]), *Skínd*, *trínd*, imper. *skín*, pl. *Róder*, præs. *kómer*, præs. *flyder* (ɔ: ['flyd'ər]), subst. *áger* (ɔ: ['áq'ər]) &c. (I Anden Prøve altså: *Sèng*, subst. *ànden*, subst. *knív* — altså med kort vokal).

Anm. 1. Den samme accent bruger H. ved vokal med stød i åben stavelse, idet vokalen her efter hans opfattelse er kort; altså fx i bogstavnavnene *á*, *bé*, *sé*, *dé*, *é*, *gé*, *háa*, *jé*, *káa* osv.¹, *Sé*, infin. *skée*, *Bý*, *fé* osv., to- og flerstavellesformer som: *Skýen*, *tréet*, *kóer*, *sóer*, *klóer*, *táer*, *áaen*, *áaer* osv., også tostavelles-præs.former som *dúer* (AG. 128), *flyer* (s. 89), *róer*, *skýer* (s. 144) osv. i modsætn. til enstavellesformen *gåaer*, *stáaer*, *fáaer* osv. (se ndf. anm. 2).

Denne urigtige bestemmelse af vokaler med stød i åben stav.² kommer H. i virkeligheden selv på tværs af (og modsiger) i Anhang §§ 2007, 2011: „Det Standsende (Aandelav) kan ikke betegnes uden ved Accent, hvilket jeg bruger Acutus til“; og: „Det Dobelte betegner jeg ved at dobbel Vocalen“. Men H. skriver *skee*, *see* o. l. — altså på samme måde som i *een* = *én*, *áfdeelt* = *áf-délt* &c.

2. „Skarp-tone“, „Jævn-tone“, det „Kort-jævne Aandelav“ (angivet ved gravis: `; i Anden Prøve ved acut: ´) betegner kort vokal uden stød; fx: *Trín*, en *Nød*, et *Skín*, *jég*, *sprød*, *død*, *Stívelse* (altså med kort *a*) osv. (I Anden Prøve: *Lóft*, *Fád*, *Mád* &c).

3. „Vringel-tone“, det „Dobelte Aandelav“, „Circumflex“ (angivet ved circumflex: ^) betegner lang vokal med stød; fx: *Bórd*, *Stól*, *táler*, *lýden*, *blód*, *bóg*, *bógen* (men pl.: *bóger*), *behågelig* &c.

Anm. 2. Specielt mærkes præsensformerne *gåaer*, *stáaer*, *fáaer* osv., der ligesom *háer*, *svær* osv. er enstavellesord, i mods. til de ovenfor (anm. 1) anførte; ligeledes i mods. til præs.-former uden stød som *bíer*. Se AG. § 303.

4. „Dræge-tone“, det „Lang-jævne“, „Langdragede“, „Dræge-vorne“, „Apostrophisk Aandelav“ (angivet ved apostrof: ´) betegner lang vokal uden stød; fx: *Fa'der*, *Fa'r*, *nø'de*, *si'ger*, *ti'er* &c.

¹ Undtagen *æ* (AG. s. 2 osv.); det er nemlig et nyt navn, idet bogstavet i alm. kaldes *a-e* (Anhang s. 17); jf. H.'s mskr. i Addit. 595, 4° (tillæg): *æ* bör ikke kaldes *a-e*, men *æ*, skønt *æ* også betyder *fý*. — Bogstavnavnet *a-e* (for *æ*) brugtes endnu i 19. årh.; se Høegh-Guldberg, Dannersprogets Retskrivning. 2. opl. (Kiel 1809) s. 69.

² Fejlen skyldes vel den forkortning af vokalen som stødet bevirker. Jf. Verner Afh. s. 152, Jespersen Fonetik § 385.

Anm. 3. Denne accent kan også bruges til at betegne lang konsonant, fx *skin'* (= *skinne*; jysk); men H. anser det for overflødigt at betegne konsllængde i alm. danske ord, skriver fx „vilde i steden for vil'de“. Se AG. s. 14.¹

III.

Som ovenfor nævnt udelades accenterne imidlertid (nr. 2, 3 og 4) meget ofte — efter bestemte regler. I AG. § 305 ff. og Anhang § 2010 ff. gör H. da også ligefrem rede for sine principper i denne henseende.

Accent 2 (˘) kan udelades:

a) i enstavelsesord: *kan* = *kàn*, *skal* = *skål*, (Anhangets ordbogsprøve:) *ad*, *agt*, *ark*, *arp* &c.

Denne udeladelse finder særlig sted i tryksvage ord (ord „uden kjendelig Tonehold“, AG. § 308), men i Anhang s. 26 f. udvides reglen til også at gælde trykstærke ord, og denne regel praktiseres da også som nævnt i Anhangets ordbogsprøve, men tillige på hvær side i AG. (Første Part), altså fx *Dansk* = *Dànsk*², *dog* = *dòg*, *er* = *èr*, *vil* = *vìl* &c.

b) i to- eller flerstavelsesord skrevne med mer end én kons. efter trykvokalen. Altså *Penne* = *Pène*, *gammel* = *gåmel* osv. I Anhangets ordbogsprøve skrives fx (uden accent): *aagre*, *aande*, *adle*, *agte*, *aldrig*, *alle*, *alter*, *amme*, *angre*, *anke*, *ankre*, *ar-red*, *atten*, *atter* osv. Og i de foran s. 128 anførte citater kan man altså sætte *visse* = *visse*, *passe* = *pásse*, *gjerning* = *gjørnning* &c. Talrige böjningsmønstre i AG. giver eksempler herpå: *fróm* - *fromme*; *dén*, *déns* - *denne*, *dette*, *disse*; *bínder*, *bándt* - *bunden*.

Accent 3 (ˆ) kan udelades og erstattes af vokalfordobling. Dette gennemføres dog kun (efter faste regler) i Anhanget, især i ordbogsprøven³, og kan af praktiske grunde ikke finde anvendelse ved *a* og *aa* (o: å). Eksempler: (*aa*)*bryyn*, (*aag*)*been*, *alvoorlig*, *anstøød*, *antiquiteet*, *Apotheek*, *Apriil* o. fl.

¹ Til at betegne (rytmisk) tryk bruger H. — især i prosodien — de også nu brugelige tegn — og — (over ordet) som betegnelse for henholdsvis „lang“ (o: trykstærk) og „kort“ (o: tryksvag) stavelse. — Det kan også her bemærkes, at H. i Anhang bruger kursiveret *e*, *i*, *o*, *u*, *y*, *ø* for at betegne den åbne vokallyd (fx: åmbolt, årving osv.).

² Udtales af H. uden stød; jfr: Grundtvig, Verner, Koek II. cc.

³ Anhang s. 29 (§ 2020) står — ved skrive- eller trykfejl — *Lyyden* for *Lyyden*. I Syntax findes dærimod s. 68 præf. *viiste*, hvor *ii* ikke er lig *i*, men *i'* (jf. AG. 97: *vi'ste*), s. 14 *aleene* (jf. AG. 38: *al-e'ne*) osv.

Accent 4 (') kan udelades i to- og flerstavellesord, når trykstavelen ender på vokal *o*: når der er ingen el. kun én kons. mellem trykvokalen og endelsens vokal. I citaterne s. 128 kan altså *siger* sættes lig *si'ger*, *maader* = *ma'ader*, *drager* = *dra'ger* osv. I AG.'s böjningsmønstre træder reglen tydeligst frem: *hús - huse*, *hín - hine* osv. S. 88 ff. er *befalede da* = *befa'lede*, verbet *væner* „væinner“ = *væ'ner*, *væuede* = *væ'nede* osv.

Simplest kan hele dette forhold sammenfattes i flg. regler, som særlig gælder de ord uden accenttegn, der anføres af H. som eksempler¹ (i böjningsmønstre osv.).

1. Enstavellesord uden accent og med enkelt vokal har accent 2 („kortjævnt åndelav“). Fx *skal* = *skål*, *kan* = *kån*, *ark* = *årk*, *slag* = *slåg* &c. (Dærimod *been* = *bên*; se 3).

2. To- el. flerstavellesord uden accent, og hvis trykvokal ikke er fordoblet. har:

a) accent 2 („kortjævnt åndelav“), hvis der er to ell. flere konsonanter mellem trykvokalen og den følg. stavelses vokal. Fx *Penne*, *bunden*, *brister*, *Kongerne* osv. *o*: *Pèn(n)e* osv.

b) accent 4 („langjævnt åndelav“), hvis der er ingen el. kun én kons. mellem trykvokalen og den følg. stavelses vokal. Fx *søger*, *væner* (præs. „væinner“), *Rigerne* osv. *o*: *sø'ger*, *væ'ner* osv.

3. Dobbeltvokal betegner (i Anhanget) accent 3 („dobbelt åndelav“). Fx *alvoortlig*, *April* osv. *o*: *alvørlig* osv.

IV.

H.'s lydbetegnelse har den samme mangel som senere Lyngbys: den giver ikke tydelige oplysninger om trykforhold.

Imidlertid har Axel Kock (Arkiv III: 66 ff.) netop i denne henseende draget ret vidtgående slutninger ud fra H.'s tekster. Når H. skriver *undervisning*, *oplysning*, *oprindelse* osv., slutter Kock, at hovedtrykket her har ligget på 2. sammensætningsled².

¹ I AG. (Første Part) gælder de samme regler også forf.'s egne bemærkninger (den sammenhængende text); men her må man naturligvis tage hensyn til den særlige forbindelse, trykket osv. Selvfølgelig findes der også adskillige skrive- el. trykfejl — hvad H.'s håndexemplar af AG. bærer vidne om. S. 104 står fx *strider* uden accent (imod 95: *stríder*), men i H.'s exemplar er det rettet.

² Verner berører næsten ikke trykspørgsmålet, men viser dog en fra Kock afvigende opfattelse, når han s. 202 omskriver H.'s former som *óplýsning* o. l. (altså med hovedtryk på første led).

Jeg skal ikke her komme ind på Axel Kocks afhandling i det hele, men kun undersøge det fra H. hentede stof. Den nævnte slutning, at hovedtrykket her skulde ligge på 2. sammensætningsled, støttes ved en henvisning til AG. § 344, hvor H. nævner, at sammensatte substantiver og adjektiver på tre el. flere stavelser kan få stød i 2. led, når „Førø'gningen“ er „nogen af disse Partikler, *bē, för, mis, mod, ðm, ðp, paa, til*, og i sær, dørsom órdet i samme tid gåaer úd enten paa *lse, ing* eller *ig*.“ Her betegnes altså ikke blot *bē* og *för* som tryksvage, men også *ðm, ðp, paa, til*. Desværre gives ingen eksempler på sammensætninger med disse sidste. Men det er klart, at denne H.'s regel ikke berettiger til vidtgående slutninger. Også nutidssproget kender eksempler på sammensætninger med tryksvagt *om* osv., særlig i adj. på *-(el)ig*: *omskiftelig, opnåelig, påståelig, tilgivelig* osv. (H. nævner i §§ 340, 491 spec. ord af denne type). Nu lader det sig ganske vist ikke nægte, at H. kan have hovedtryk på 2, sammensætningsled i tilfælde hvor det nu ikke er muligt; han anfører nemlig selv i AG. § 62: *ådspørger* eller *ådspørger, ånsøgning* eller *ånsøgning*. Men det spørgsmål, der her er det væsentlige, er dette: kan man fra skrivemåder som *undersøgning, oplysning* o. l. slutte, at første led har været tryksvagt i H.'s udtale? Og hertil mener jeg der må svares nej.

For det første må man nemlig huske de foran nævnte regler for udeladelse af accenttegnene. Ifølge disse behøver *under* ikke at forsynes med accent, når det ikke udtales med stød, og i 1. sammensætningsled (*undersøgning* osv.) falder stødet som bekendt bort (jf. AG. § 343); altså er *under(-)* efter H.'s regler = *únder(-)*. På lignende måde forholder det sig med *om* og *paa* som første sammensætningsled (*om-* = *ðm-*, *paa-* = *paa-*). Og de to andre i § 344 nævnte præpositioner *op* og *til* er normalt stødløse („kortjævne“); altså kan også *op(-)* sættes lig *ðp(-)*, *til(-)* = *tíl(-)*. Dærimod kunde H. ikke udelade accenttegnet i sidste sammensætningsled: *-visning, -lysning* o. l., da der så vilde betegnes en udtale heraf uden stød (jf. ovfr.). Herimod kunde man måske indvende, at H.'s udeladelsesregler kun kan antages at gælde for usammensatte ord. Men denne indvending er uberettiget. Efter at H. i AG. § 306 har omtalt udeladelse af accenter (i *frygter, søger* osv.), siger han nemlig ligefrem (§ 307): „Alt hvad, som hidindtil er sågd om Enkelte ór, forståaes ógsaa om de S sammensatte efter lige raisons. Déráf

kan agtes, at Accenterne ere langt oftere brugte i det föregaaende, end det gjo'rdes fornåden¹.

Endvidere: H. skriver nok, som af Kock anført, i § 63 *oprindelse*, men fx i § 327 *oprindelse*. Og at hovedtrykket her hviler på første led, bekræftes yderligere af AG. § 302 slutn., hvor det hedder (med en regel, som man dog måske skal vogte sig for at betragte som helt undtagelsesløs): „hvør tú Accenter ståaer over et órd, der betegner den første det Stærke To'ne-hóld, og den anden det Svage“. Af de to forskellige former *oprindelse* og *oprindelse* er det heller ikke tilladt at slutte som Kock gör i lignende tilfælde: at H. udtaler ordet på to forskellige måder; men den sidste form bör bedømmes efter H.'s ovfr. anførte bemærkning (§ 307): „Accenterne ere langt oftere brugte . . , end det gjo'rdes fornåden“¹.

Et vidnesbyrd, der peger i samme retning, er lydbetegnelsen i Anhangets ordbogsprøve. Man finder her *åfbildning*, *åfde'ling*, *åfløsning*, *åfma'ling*, *ånvéndt* osv. overfor *afvi'gning*, *ånvéndt* i AG. §§ 523, 345 osv.

Og endelig taler H.'s rettelser i hans eget exemplar af AG. (og på de vedlagte blade) absolut mod Kocks påstand om trykløst første led. H. har her i det hele, navnlig på de første sider, gennemført en meget videre anvendelse af accenter end det efter hans udeladelsesregler var nødvendigt. I §§ 61, 82 retter han således *undersøgning* til *undersø'gning* (ell. i § 82 måske *undersøgning*), i § 163 er *nærværende* (jf. Kock s. 70 f.) rettet til *næ'rværende* og *Nærværende* rettet til *Næ'rværende*, i § 173 er *nærværende* blot rettet i første led, til *næ'rværende* (ligeså i § 175); og *tilkommende*, *tilkómende* er i § 163, 186, 187 rettet til *tilkommende*, *tilkómende* (i 191 til *tilkómende*)².

Der er altså næppe tvivl om, at anvendelsen af stød i 2. led har været en del vaklende på H.'s tid (måske endogså i hans egen udtale). Ganske på samme måde kan endnu den dag i dag dobbeltformer forekomme — også i den enkeltes udtale: ord som *fejlregning*, *-givning*, *blåblommet*, *storblomstret* osv. osv. forekommer snart med, snart uden stød i sidste led (jf. fx Broberg UBl. I: 313 ff.). Og som sagt kan den mulighed heller ikke absolut afvises, at ord som fx *adskillelse*, *tilståelse* o. l. på H.'s tid kan have haft hovedtryk

¹ I ord som *begyndelse* o. l. er der dærimod ingen grund til at tvivle om, at accentløsheden i præfixet tillige betegner trykløshed.

² Jf. også H.'s rettelser AG. s. 204: *fuldéndet* til *fúldéndet* o. l.

på den accentuerede stavelse¹; men hvad der her er søgt bevist, er blot dette: man kan ikke, som Kock har gjort, uden videre slutte fra accentløshed til trykløshed i 1. led af *undersøgning, oplysning* osv. Og man må, særlig på grund af denne mangel ved H.'s lydbetegnelse, beklage, at det er gået ham som han siger AG. § 345: „jeg hár anvéndt saa stór flid paa de Enkelte (o: de usammensatte ord), at jeg kedes nú véd at skrive mere óm de Sammensatte. Ellers kan der nok ventes noget mere déróm en anden gång, náar gjækken stikker mig igjen.“

V.

Som et bilag til denne undersøgelse og som et vidnesbyrd om, at H. har haft adskillige vanskeligheder at kæmpe med ved sine bøgers fremkomst, aftrykkes nedenfor en redegørelse, som H. har forfattet i anledning af Syntaxens trykning (1752). Manuskriptet findes på Univ.Bibl. (Addit. 595, 4°, tillæg) og giver et ret interessant billede af forholdet mellem forfatter og trykkeri på den tid.

H^r Lillie maa holde mig for *raisonnabel*, at jeg ikke forkaster det hele Oplag for Papiirets skyld, om ey for andet; endskjønt han beskylder mig for 3 Ting:

1.² at jeg har opholdt Pressen med *revideer*³-Ark, som efter Hans⁴ Sigende er mig ikke lovet. Men baade 1) lovede Han mig *Revideer*-Ark, da jeg bad om en Sætter, som ikke vilde gjøre mig *Correcturen* alt for svær. Hvorpaa Han svarede, at jeg skulde faae en god Sætter, og at det var en slem Ting, om den første *Correctur* var fuld af *Errater*, for saa bleve de sjelden alle rættede i den anden. Da jeg derpaa sagde, at jeg ogsaa just var bange for, at Sætteren skulde ikke *corrigere* ræt efter min anden *Correctur*, svarede H^r Lillie, at jeg skulde faae *Revideer*-Ark. Derfor, da jeg begjerte det første *Revideer*-Ark, og Mr Berg spurte, om H^r Lillie havde lovet mig det, svarede jeg ja. Dette har Mr Berg uden Tvil strax berettet igjen; og derfor, om H^r Lillie vilde ikke have staaet ved sit Løfte, maatte Han hellere have givet mig det tilkjende i Begyndelsen, end seet igjennem Fingre, som Han nu kalder det; for da kunde jeg have betænkt mig paa, enten jeg vilde have faret fort eller ikke. 2) har jeg ikke opholdt Trykkeren for længe uden i Begyndelsen, og det, saavidt jeg mindes, ikke over een Gang, som jeg dog ikke var Aarsag i. Thi, da jeg længe nok, som jeg bestandig har gjort, havde forgiæves gaaet og spurt om, naar jeg kunde faae *Revideer*-Ark; var det ey min Leylighed, at holde mig bestandig⁵ inde, og være tilstede, naar det faldt

¹ Anhanget har dog *adskillig* „mancherley“, hvad der efter den anførte § 302 skulde betegne *adskillig* i mods. til nuvær. *adskillig*. På lign. måde står *ansvarlig* overfor nuvær. *ansvarlig*.

² *Rettet til*: Den 1. Beskylding er. ³ *Over linjen*: *Revideer*-. ⁴ *Rettet fra*: hans (samme rettelser oftere i det flg.). ⁵ *Over ordet staa*-. altiid.

dem til Pas at komme slumpende paa mig. Der er vel ingen af alle dem, som lade noget trykke, der saa flittig, som jeg har gjort, kommer og spørger efter Correcturer, for ikke at være nogen til Hinder. Og hvo kan vel rætte sig efter et Bogtrykkerie, hvor der er saadan en U-orden, at de sige: i Dag eller i Morgen skal det blive trykt: og det skeer dog ikke førend om en Uge eller længere, ja vel ikke, førend Papiiret er bleven fordervet med gule Plætter? 3) Revideer-ark vare nødvendige, ¹ om Hr *Lillie* ellers skulde kunne¹ holde sit Løfte om næt og forsvarlig Tryk. Thi jeg kan bevise, at Sætteren har adskillige (!) Gange oversprunget noget af det, jeg havde rættet i Anden Correctur, ja, at han ey engang har alliid rættet alle de Feyl, jeg havde viist Ham i Revideer-arket. Desuden rætter Han ikke meer, end hvad han finder rættet for sig: men Spiiger og urigtige² Bogstave, som falde i Øynene paa et reent Revideer-ark, og ey saa læt kunde kjendes paa et ureent *Correctur*-Ark, dem lar baade han og Trykkeren blive staaende. ³Merk videre, hvad der siges i det følgende om Titel-arket³.

Den 2den Beskylding er, at jeg har ladet *Mr Carl* sætte mere om, end han burde. Jeg svarer 1) at det han har sat om igjen⁴ og ey var pligtig til at forandre, er gandske lidet, og det ⁵har jeg⁵ betalt ham meer end tidobbelt. Thi⁶ han kunde ikke⁷ have fortient 8^{lo} Skilling, langt mindre over 8 M^l, ja ey engang have sat nogen halv *Columnne*⁸ i den Tiid, som behøvedes til at rætte dette⁸. 2) Det øvrige, som han har maat forandre, er han enten selv eller Hr *Lillie* skyld i: han selv naar⁹ han¹⁰ har vegret sig ved at underlægge, hvor der manglede *Capitelker*, og nu ved det han ikke har fulgt min Forklaring om Farverne; men Hr *Lillie* ved¹¹ sit Foregivende, at¹² der var¹² *Capitelker* til alle Skrifterne. 3) Jeg har mere end een Gang bedet *Mr Carl* at, siden han kjendte Skrifterne¹³ bedre end jeg, han da vilde see til, at Skriften i en Underdelings Titel blev hverken større eller i det mindste ikke saadan som i Titelen til dens *Overdeling*, eyheller mindre eller saadan som i Titlen til dens *Underdeling*: dog haver han undertiden sat saaledes, saa¹⁴ at jeg maatte vise ham, hvorledes han kunde have gjort det meer *proportioneret* og bedre. 4) Jeg havde givet ham en halv *Crone*¹⁵ alene for at faae Titel-Arket næt og skikkeligt¹⁵; han havde og bildet baade *Mr Berg* og mig ind, at den 2den Form deraf var rættet; men da jeg fik Revideer-arket, befandtes, at¹⁶ han havde ikke rættet en Bogstav i den. Da han nu var noget langsom med at rætte den, fordi han var beskjenked, og det lakkede mod Aften, blev *Berg* fortrydelig og gik sin Vey, men *Schlomach* lavede sig til at trykke ene. Det bliver derfor rimeligt, at *Monsr Carl* for en

¹⁻¹ Rættet til: efter som det ellers var Hr *Lillie* umueligt at. ² Over linjen: ukjendelige; overstreget. ³⁻³ Senere tilføjelse. ⁴ Dærefter staar: mere end; overstreget. ⁵⁻⁵ Rættet til: havde jeg forud. ⁶ Over linjen tilföjet: i den Tiid, som behøvedes til at rætte det. ⁷ Foran staar et overstreget ey. ⁸⁻⁸ Overstreget. ⁹ Rættet til: nu ved det. ¹⁰ Dærefter et overstreget ikke. ¹¹ Opr.: deri (rættet til ved det), at jeg. ¹²⁻¹² Rættet til: han havde. ¹³ Over ordet står: typos. ¹⁴ Overstreget. ¹⁵⁻¹⁵ Opr. blot: for Titel-arket. ¹⁶ Dærefter står: han ikke; overstreget.

Deel var Aarsag i, at Titel-arket blev noget sluddervorn og ilde trykt fremfor hele Resten. Hvilket just er tvertimod mit Øyemerke. Thi jeg har fra Begyndelsen af baade sagt og¹ i Gjærningen viist, at det var ey min Hoved-sag at faae Bogen trykt, men, naar den endelig skulde trykkes, da at faae den lige saa nøt og anseelig som Hr. Prof. Gottschedens²; men andre maa dømme, hvormeget jeg har bedraget mig selv med denne Tanke. 5) Da Mr Carl skulde, som meldet, rætte Titel-arket, udlod han sig med nogle Ord, som gave mig anledning til at lade ham forstaae, at man kunde mistænke ham for, at han satte feyl den første Gang for at faae det betalt, han satte anden Gang; og siden den Tiid har han ikke haft nær saa meget at rætte som før. 6) Jeg har ikke ladet ham rætte alt det, han burde rætte.

Den 3die Beskylding er, at jeg har forandret Skriften, og gjort mere til *Cursiv*, end der var Tegn til³ i *Mscriptet* første Gang. Men dette nægter jeg gandske, eftersom det kan *refuteres* med *Originalen* selv. Der findes vel nogle faa Ord hist og her i den med danske Bogstave og med⁴ saadan Understrægning som TTTTT : men de har aldrig forvoldet ringeste Mangel paa *Cursiv*⁵ (i noget af mine Arker)⁶; der befandtes⁶ og⁷ lige stor⁷ Mangel paa Schwabacker; ja vi havde ey engang kommet ud med nogen af Delene, hvis jeg ikke havde blandet *Cursiv* og Schwabacker sammen.

¹ *Dærefter står*: bev (o: beviist); *overstreget*. ² Rimeligvis J. C. Gottsched Grundlegung einer deutschen Sprachkunst (1748). ³ *Dærefter et overstreget den el. der*. ⁴ *Tilføjet over linjen*. ⁵⁻⁵ *Overstreget*. ⁶ *be er tilføjet over linjen*. ⁷⁻⁷ *Rettet til saa*.

KONG HUGLEIK

AF

H. V. CLAUSEN

ENDNU er kong Hugleik ikke gået ind i alle danskes bevidsthed. Hvem Gorm den gamle er, veed hvert otteårs barn, men den mand, der fire århundreder tidligere træder frem som Danekonge, samtidig med at Danernes navn første gang nævnes, er end ikke kendt af de såkaldte dannede, han lever kun med de lærde. Var der ikke grund til at hamre ham fast i de danskes bevidsthed sammen med hans venner Lejrekongerne Hroar og Rolf Krake og med hans egen samtidige Klodvig, der indleder Frankrigs saga? Han er ikke som Romulus eller Ninus en apokryf person, han har været et levende menneske, og der har i en fjern fortid stået glans af ham. „Som et stjærneskud skred han over Nordens bue, funkled, sluktes ud“. Selve det, at han brat træder frem af mørket, viser sig et øjeblik i historisk belysning og så er død, giver ham en ejendommelig indfatning.

Det er Gregor af Tours (Hist. eccl. III 3), som ved 515 fortæller om det angreb på Frankerriget, der blev Hugleiks egen bane, men ligeså god historie giver Beowulfkvadet os om ham i de partier, der hverken er fantastisk digtning eller skal tjæne til en slags opbyggelse; hvad det beretter om stamtavler (mytiske forfædre fra regnet), giftermål i fyrstehusene og kampe imellem dem gør indtryk af at være aldeles pålideligt. Det er stof af lignende art som det, Gregor af Tours meddeler på sit latin; Beowulfkvadet fortæller om nordiske fyrstehoffer, som Gregor om frankiske; forskellen er den, at Beowulfs meddelelser ikke er bleven ordnede i sammenhængende fortælling men kun er bevarede i brudstykker. De to kilders beretninger om Hugleiks død modsiger på intet punkt hinanden. Vi får

herigennem tillid til, at Beowulfdigtets meddelelser også om Huggleiks og hans fader Hredels kampe med Sveerne er pålideligt gengivne. — I Norden finder vi mindet om Huggleik kun hos Saxo, der ganske kort fortæller om Kong Hugglethus i Danmark, som i søslag skal have fældet de svenske høvdinge Ømod og Øgrim; i gamle håndskrifter veksler t og c ofte, så om navnenes identitet kan der ikke være tvivl. Axel Olrik siger smukt herom (Kild. til Saksens Oldh. II. 190): „Saksens korte sagn er da det sidste levende minde fra en folkestammes stordåd, hvis poetiske selvstændighed længst er slukt, og hvis digtning nu lå på sotteseng. Sakse har føjet dette minde ind som en beskeden sten i muren på hans fællesdanske kongeborg.“

Det er ikke her stedet til at skildre disse kampe med Sveer og Franker, men at lægge fingeren på et enkelt punkt. Hvorfra kom Huggleik til Merovingerrigets kyst og hvor var altså hans rige? Det er Geatespørgsmålet, vigtigt i Nordens oldhistorie ved siden af det om Anglerne og det om Herulerne. Og for det andet, hvad var mulig den egentlig drivende kraft i kampene mellem Geater og Sveer?

Det første spørgsmål forekommer mig at være besvaret af Fahlbeck på den naturligste og jævreste måde. Han er ikke i tvivl om, at Geaterne er Jyder.

Nogle af hans beviser går ganske vist ud, idet man må tage hensyn til, at den angelsaxiske digter har givet visse nordengelske lokalfarver, som ikke kan bruges, når man vil finde de nordiske egne, hvor Geaterne skal stedfæstes. Men det væsenligste bliver stående, det som sammentrængt kan udtrykkes: Geaterne boer mellem tvende have, thi de kriger over havet til den ene side med Frankerne, til den anden med Sveerne; dette land mellem tvende have kan kun være den jydsk halvø; Merovingerne har dårligt, som der varsles i Beowulf (v. 2922) kunnet hemsøge Gøterne på den skandinaviske halvø med krig. Hertil kommer, at Alfred den store i sin oversættelse af Beda ugenert gengiver Jutæ med Geátas.

Til Fahlbecks bevisførelse slutter Sophus Bugge og Gudmund Schütte sig; den sidste peger på, at Huggleiks navn ved sin forlyd henviser til Lejrekongernes navngivning med de fortløbende ættestavrim på H—. Også Olrik mener, at Saxos kong Huggleik må henføres til Jylland, hvorfra Saxo i 3 og 4 bog har hentet en hel række af ellers ukendte konger, fra Ørvendel til Uffe. Huggleik følger som dansk konge hos Saxo efter Uffe, kun med den uvirkelige kong Dan som mellemlid.

Derimod er Herman Møller, Schüek og Knut Stjerna oprådt mod Fahlbeck. Mens disse modstandere kan have ret overfor enkelte af Fahlbecks beviser — ikke overfor hvad der ovenfor er nævnt — forekommer mig som helhed deres modgrunde søgte. Men er det end lykkedes Schütte på enkelte punkter at yde Fahlbeck god støtte, svæver på den anden side hele hans konstruktion af den nordiske historie før og efter 500 efter min mening i det væsentlige i luften.

At Hugleik var en Danekonge, er sikret ved Gregors vidnesbyrd. Men han kaldes også Jydekonge. Hvorledes forliges nu dette? Da navnet Daner sikkert er kommet fra Sælland-Skåne, da vi synes at have tydelige spor i Jylland af en erobring på folkevandrings-tiden, og da begrebet Daner altid senere har været overordnet begrebet Jyder, er det rimeligt at slutte, at Danerne har været det folk, der erobrede Jylland, at Hugleik som Danekonge er høvding for en herrekaste, som Jydekonge derimod herre over det folk, der har givet halvøen navn og boede i dele af den, før Danerne kom til. Således vil også Chadwick vise, at Anglerne har hersket over Saxerne som en overklasse. Merovingerkongerne bliver ved at kalde sig reges Francorum, skønt flere af dem i det delte rige hersker over helt andre folk, Romaner og Burgunder. Det frankiske rige var navnet dels på de egentlige frankiske lande, Austrasien og Neustrien, dels på slægtens hele imperium.

Men kan beliggenheden af Hugleiks gård og dermed tyngdepunktet for hans vælde ikke nøjere bestemmes? Jeg troer det. Schütte (*The Geatas of Beowulf*) har gerne villet det: „Our fancy might easily imagine this place to be exactly that part from which Hygelac started for his fatal expedition to Frisland“. Men han leder ikke efter lokaliteten. Der er ingen grund til at antage, at Hugleik er sejlet den lange vej udenom Skagen for at nå til det frankiske Frisland; farten vilde vist på den tid være regnet for meget farlig ned langs Jyllands ugæstfri kyst og er næppe i stor stil bleven foretaget, siden den romerske flåde var i de danske farvande på Augustus' tid. Heller ikke er det troligt, at Nørrejyllands havneløse vestkyst er bleven benyttet. Først på Sønderjyllands vestkyst fra Ribe og sydpå fremtræder mildere forhold, findes der læ af øer og flodmundinger, hvori en flåde kunde samles. Forudsat at Limfjorden ikke på denne tid var åben; i 11 årh. har den vist både været og ikke været det. Bedst egnet i alle måder og

nærmest Frisland er imidlertid Ejdermundingen. Thi ikke blot havne var nødvendige for så store foretagender, også tilvejebringelsen af skibstømmer fra nærmeste nærhed. Medens Jyllands vestkyst nordligere allerede i denne periode synes at have været skovbar — i Ty og Vestvendsyssel findes ingen skovnavne — står der den dag idag ned langs Trene — ved Svavsted f. ex. — anselige rester af de skove, der klædte bredderne så langt ud som geesten rakte. En langt større udfærd end kong Hugleiks, der ikke blev til mer end et røvertog, har Anglernes været; det var en folkevandring. De boede selv her sydpå og havde ingensomhelst årsag til at vælge udløbshavne længere mod nord; men hvor de havde lagt fra land, vidstes udmærket godt ved år 500; at følge i deres spor gav sig selv for Danerne, da de nu også vilde vestpå.

Hvis man af udtrykket Vendla leóð om Lejrekongen Hrodgars ypperste tjener kan slutte, at den sælandske fyrste har været overkonge i Nordjylland, og får lidt af det samme ud, hvis man troer på, at den Helmingeæt, til hvilken hans dronning hørte, har hjemme i Himmerland, hvor den eneste nordiske lokalitet af navnet Helming ligger, forrykkes også midtpunktet for Hugleiks rige noget sydpå i Jylland. Rimeligt er det at antage, at i hælene på Anglerne har Jyderne skubbet sig frem mod syd; en del af dem fulgte Anglerne ikke blot herved men også over Vesterhavet, så derved blev det nordlige Jylland mest blotstillet for erobring fra Ødanernes side; i forvejen var det måske Daner, der dannede overklassen indenfor Jyderne. Når man antager, at det var fra Angel og det sydvestlige Danmark i det hele, at Anglerne er udvandret til England, bliver konsekvensen, at de Jyder, der drog med derover, også er kommet fra den Kimbriske halvø. Nogle af Jyderne kan, før de nåede til Britannien, have været bosat i Frisland, hvor de kendes som Eutii. Det veed vi fra vikingtiden, at Frisland havde en sådan stilling som mellemstation, og de kampe mellem Friser og Jyder (Daner), som Finnsborgdigtene handler om, viser, at det samme har været tilfældet i folkevandringens dage.

I denne sammenhæng vender jeg tilbage til Saxos kongerække, der indskyder en Dan mellem Uffe og Hugleik. Uffe var vitterlig en Angler-Konge, Hugleik en Dane-(Jyde-)Konge; Dan er blot en mytisk skikkelse, en opnævner for Danerne. Saxos meddelelser kan så, synes mig, omskrives således: Anglerne, til hvis kongerække Uffe hørte, afløses i herredømmet over Jylland af Danerne, blandt

hvis fyrster igen Hugleik er. En forvirret forestilling herom er bleven overleveret ned til 12 årh., men på et eller andet tidspunkt er „Dannerne“ bleven omdigtet til en „Dan“.

At tyngdepunktet for forbindelsen mod øst har ligget langt mod syd, derom taler også Geaternes fjendtlige forhold til Sveerne. Hvor havde Sveerne nærmest til at lande på Geaternes kyst, når deres flåde var kommet over Østersøen, deres eneste farvand? Sydligst nede. Hvor var det omvendt naturligt at samle Geaternes flåde, når Sveerne skulde hemsøges? Sydligst nede.

Forholdsvis tidligt må man fra Odanernes side have erkendt, at op ad Slien nåedes lettest forbindelsen med Vestens lande, d.v.s. med kulturen og velværet. Langt inde ved Slien findes to -lev: Måslev og Koslev, der vel skriver sig fra den tid, da Anglerne her nede begyndte at generes for alvor af Dannerne, til hvem denne stednavneform nærmest må henføres. Om Hedeby-Slistorp-Slesvig er bleven grundet i disse tider (navnet kan have været et andet), kan intet siges, men med en efter min mening ikke ringe sandsynlighed kan man genfinde stedet for Hugleiks egen gård og udgangspunktet for hans sidste heltefærd.

I den sene oldtid og lidt op i middelalderen var Hedeby-Slesvig den vigtige handelsstad, fordi transithandelen mellem øst og vest i de nordligere dele af Evropa var kommen til at gå her forbi. Østens varer, der var bragte frem tilsøs, omladedes i Hedeby for tilvogns at føres til det nærmeste sted, hvorfra sejladsen mod vest kunde tiltrædes, og omvendt kom hertil agende Vesterlandenes varer, når de skulde til Østersøegnene, efter at være udlossede på halvøens vestside. Kravet måtte med datidens besværlige transportforhold tillands være: så kort en kørsel som mulig. Fra Slesvig behøver man kun at age to mil mod vest; da tangerer man med mindst mulige radius den sejlbare strøm Trene, hvorfra vejen giver sig selv, ud gennem Ejderens nederste løb. På dette sted ligger kirkebyen Hollingsted.

I Slesvigs gamle bylov hedder byen Huhelstath; hver vogn, som vil derud, betaler fire denarier. I den yngre bylov er navnet ganske vist forskrevet til Hühholfft. Men fra 1285 har vi i et oldbrev, der er bevaret i originalen, den korrekteste form: Huglæstath. Knytlingesagas form Hylingstaðir har vi god grund til at se bort fra, idet vi beråber os på denne sagas almindelige slette behandling af danske stednavne. Men denne islandske form er ganske

meningsløst bleven benyttet til at flytte Huhelstath et andet sted hen. Hollingsteds ældre navneskikkelse skulde være Hylingstaðir, som sprogligt ikke kan falde sammen med Huhelstath; Huhelstath bliver derfor flyttet sydfor Slesvig, ud på heden mellem denne by og Rendsburg, hvor der ligger et eller andet med det tyske ord „Hügel“ i. Denne bevisførelse støttes yderligere på, at i en gammel fortegnelse over kirker i Slesvig stift nævnes der et kapel Huhelstath, og dette kapel kan ikke være kirken i den betydelige landsby Hollingsted og forlægges derfor samme sted hen som raststedet. I samme liste kaldes imidlertid kirken i Ekernførde og mange andre i det 15 årh. anseelige steder kapel. Og byloven skelner tydeligt vognkørslen vestpå til Huhelstath fra den sydpå til Rendsburg, hvortil der på grund af den længere rejse svares højere afgift. Var ikke Huhelstath Hollingsted, vilde der i byloven savnes efterretning om, hvorledes man fra Slesvig drev den handel i vest-østgående retning, hvorpå dog byens storhed i gamle dage beroede. Dette er ganske utænkeligt. Endnu 1433 drager Lübeckere til England, således at „de segelde vth van Hollingstede“ (Lüb. Urk. VII 528)¹. Den udmærkede angelske topograf H. N. A. Jensens sunde sans reagerer da også mod omlægningen af Huhelstath (Versuch ein. kirchl. Statistik des H. Schl. 1041), medens den ret kritikløse Sach (Gesch. der Stadt Schl. 17) godkender forflyttelsen².

Sprogligt er der intet i vejen for, at Hugelstath er afledet af mandsnavnet Hugelik. Når Saxo af Hugelik gør Hugelthus, som vist skal være Hugelchus, er vi allerede stedsnavnets ældre forled Hugelæ- nærmere. Og nu drister jeg mig til at fremsætte den påstand, at Hollingsted har navn efter vor Hugelik og altså er bleven anlagt af ham omtrent ved år 500. Anlagt, ja, rimeligt har allerede Anglerne her haft en havn, men han har fornyet stedets betydning og gennem navnet villet hævde, her er jeg og her bliver jeg, hvad enten han har villet bruge havnen som handelsplads eller herfra gøre plyndringstog eller herfra lade erobringer udgå i Anglernes fodspor. Var det en almindelig landsby, der her var tale om, var det ganske ørkesløst at vove en sådan gisning, men

¹ 1436 omtaler bispens jordebog derimod Portus Flensborgensis ved Svavsted, der må have været Flensborgs udhavn for sejladsen vestpå.

² Når Hollingsteds forled intet har med -inge at gøre, behøver de andre sydvestslesvigske byer Bollingsted, Ellingsted, Tinningsted og Venningsted heller ikke at have -inge i forledet.

Huglæstath var som påvist ikke en almindelig torp, ikke engang et høvdungebo som mange andre, men det var noget senere i tiden den eneste gennemgangshavn ved Vesterhavet for Jylland, for Danmark, ja en vigtig havn for Østersølandene i det hele, og har rimeligvis i endnu ældre tid omtrent været det eneste flådeleje, der kunde være tale om ved den danske del af Vesterhavets kyst. Det var altså et sted, det måtte være i høj grad magtpåliggende at have i hånden for en hersker, der brændte efter stordåd på fremmede kyster, og en fremsynet fyrste kan have anet, hvilke muligheder stedet indebar også som handelsplads. Men mens Absalons sælandske anlæg Havn fik en betydning, der er bleven større og større i tidens løb, visnede tidlig den sydslesvigske nybygds ene led, det vestlige, Hollingsted, og det østlige, Slesvig, har gennem århundreder kun ført en sygnende tilværelse, da det ikke længere kunde opretholde sin storhed gennem naturlige betingelser.

At en fyrsteborg i folkevandringstiden får navn efter fyrsten, der anlægger den, har vi et nærliggende udmærket eksempel på. Finn bygger sig i Frisland Finnsborg. Blot er der den forskel, at her kom en anden endelse i brug, som vel var af sydlandsk oprindelse. Finnsborg, som Danskerne hjemsøgte, har rimeligvis været det til Hollingsted svarende andet endepunkt for den rute Sønderjylland-Frisland, der til tider har været så vigtig. Den skal måske søges nær Dorstad, hvorfra senere søvejen udgik til Norden og som havde så stor tiltrækningskraft for vikingerne.

Ganske vist kan Hollingsteds Hugleik have været en anden end vor konge, men det synes antageligt, at denne tid, hvori personernes selvhævdten sætter sig mærke netop i stednavnene, dem på -lev og dem på -sted, også har tilladt kongeslægstens medlemmer at blive mindede på denne måde, og netop gennem de anseligste lokaliteter. Schütte vil hævde, at folk dengang ikke som nu hyp-pigt bar samme navn. I 5-6 årh. kunde ingen German få et navn, som allerede var brugt i hans familie.

Endvidere er Hugleik ikke et så almindeligt navn, at det oprindelig er bleven båret af den første den bedste; der hørte en vis dannelses, et vist højbårent sindelag til i en tid, hvor navnene ikke helt var en tom klang, men sluttede sig nøjere til sin ejer, at give et barn et navn af denne karakter: tanke-legeren eller (Olrik) den der forlyster sin hug. Kun for en storsindet fader, der stod bøjet over sin søn og drømte om hans fremtid, kunde Hugleik falde på

tungen og glide frem mellem læberne, først ubevidst, så udtalt tydeligere og tydeligere.

Allerede Johs. Kok (II 191) lader Huglæsth, som han urigtigt fæster til et sted i Haddeby sogn, komme af mandsnavnet Hugle. Men kong Hugleik kender Kok vist slet ikke. Efter Axel Olrik (Dansk helteed. II 193) er Hugleik et navn, som foruden i visse egne af Norge kun forekommer i Jylland. I Lundebogen er dog Huglech navnet på en abbed i 12 årh., men han kan have været en Jyde. Ved 1107 nævnes i kong Nielses brev for St. Knudskloster i Odense Johannes filius Hugolati (læs Hugolaci), det er Hugleiks søn (Thorkelin I 243); brevet handler om ejendomme på Sild, altså i det samme Sydvestslesvig, som vi vil knytte oldtidskongen til. I tidens løb synker fornemme personnavne tilbunds og bruges mellem jævne folk. Således genfindes navnet den dag i dag og netop i Sønderjylland, i det landskab, hvortil vi henfører kong Hugleik. Særlig på Broagerland og i Flensborg, også i Angel, findes efternavnet Hollesen. Kok omtaler det underlig nok ikke. I Vester Gøtland i egnen om Romundalev findes 1000 år efter folkevandrings-tiden ved år 1500 navnet Ramund, et vidnesbyrd om, hvorledes personnavne kan holde sig lokalt gennem umindelige tider. I Ty er navnet Tøger endnu så almindeligt fra den tid, klostret i Vestervig grundedes ved år 1100 med Theodgar som helgen. I Bråvallakvadet nævnes Bo og Brami kommende med helte fra Slesvig; i hvilke andre egne i Danmark end i Sønderjylland træffer vi den dag i dag disse navne i levende brug, det sidste dog kun som efternavn? Behøver Bo og Brami, som Olrik vil, at være overflyttede fra ramsen om Arngrimssønnerne? Magnus Olsen (Hedenske kultminder I 262) siger: Endnu langt ned i historisk tid kan der i en egns personnavne findes minder om forhistoriske ættenavne. — Hvorledes fyrstelige navne på et senere tidspunkt optages i folket, kan der gives et eksempel på også fra Sønderjylland. Træffer man en mand ud af almuen, der hedder Filip eller Alexander eller har et efternavn på -sen med Filip eller Alexander til forled, kan man få ham til at studse ved at sige: du er fra Sundeved eller din slægt stammer fra Sundeved. Det er hertug Hans den yngres sønner af disse navne, der var herremænd på Sundeved, og som går igen, når man møder en mand med makedonsk heltenavn.

Er der da ingen andre lokaliteter: Hollingsted? Jo!

Også i Holsteen findes et Hollingstedt, ikke langt fra Ejderen,

men således liggende, at det ikke kan have haft merkantil-strategisk betydning. Netop da det ligger så nært vort Hollingsted kan det derimod godt være opstået på foranledning af Hugleik. Et Huglasta, nu Hugelstad, en større gård på $2\frac{1}{2}$ mantal og med 739 ha jord, ligger i Eskilstuna sogn i Södermanland. Det vilde være meget fristende at sætte dette i forbindelse med vor konge, der efter Beowulf fejdede netop i de egne, men jeg modstår fristelsen. Ligesom den fristelse at sætte de rester af fordums volde og borganlæg, som man har troet at skimte i og ved Hollingsted, i sammenhæng med ham. Neergaard (Dannevirke 221) mener, at der ingen reelle levninger er.

Når vi veed, at i vikingtiden to gange, både ved år 900 og ved år 1000, svenske konger eller konger af svensk byrd herskede i Hedeby og deromkring, kan vi skønne, hvor vigtig for hele Norden besiddelsen af dette punkt har været, som udgangspunkt for krigstog mod vest, som handelsplads og — for herskernes vedkommende — som det indbringende toldsted. Også hjemme i Sverige boede den kong Bjørn, til hvilken Ansgar kom, i Birka, d. v. s. på handelspladsen, og det samme må vi tænke os om kong Gnupa ved Slien o. 900. Svenskernes ansigt var i vikingtiden mest vendt mod øst, nærmest fordi de var ret udestængte fra stortogter mod vest. Men næppe var de færdige med at grundlægge deres vælde i Garderige, før vi opdager dem i Sønderjylland; de har forstået betydningen af, hvad denne korte landforbindelse var værd, når de først var herrer over de russiske floder, vejen til Konstantinopel og Kalifatet, og gang på gang har de gjort sig til herre over den, hvad der medførte beherskelsen af vejen til England, Frankrig, Nederlandene, Rhinen. Det svenske rige i Hedeby har haft lettere ved at holde sig, fordi det endnu ret øde Angel virkede som et værn for det mod Danerne. Svenskerne har ikke haft til formål at herske over et stort landområde, men at hævde magten over færdselsvejen og skaffe sig indtægter gennem denne besiddelse. Netop det, at Hedeby-Slesvig har haft så ringe direkte opland, viser, at disse byers opkomst må skyldes transithandelen. Kong Alfred siger om Hedeby, at den ligger mellem Vender, Saxer og Angel og hører til Danmark. Hvorfor siger han ikke: Vender, Saxer og Daner (Angler)? Fordi landet vel hører til Danmark, men ikke er beboet af Daner; det henligger ubeboet. Dette har først Sach set.

En parallel til anlægget i Hedeby og det formodede i Hollingsted har vi i det Jomsborg, som Harald Blåtand anlagde ved Oderens munding, ikke for at grunde en jorddyrkende nybygd, men for at sætte en toldvagt ved den vigtige Odermunding. Ja halvandethundrede år nærmere ved Huggleiks tidsalder havde den danske kong Godfred ikke liden indtægt af de afgifter, der blev betalt ham i den havn, „der på dansk hed Rerik“, et sted på kysten af Meklenburg. Allerede de merovingiske konger havde et udviklet handelsafgiftssystem (Waitz, *Deutsche Verfassungsg.* II 551; Fustel de Coulanges, *Mon. franque* 248), som meget godt kan have været et forbillede for Norden. 562 giver kong Chilperik Scheldetolden til biskoppen i Tournai; Schelde ligger omtrent så nær ved Hugglestad, som en frankisk lokalitet kunde være ved en dansk, og tiden er 50 år efter Huggleiks. Man betalte afgift dels af selve ladingen, dels for retten til at bringe varerne i land eller for at sejle op ad floden. Endvidere for tilladelsen til at drage ad visse veje tillands eller -vands eller besøge bestemte steder. Man har en række latinske udtryk for disse afgifter, som for de flestes vedkommende ikke kendes fra den romerske tid og som viser, hvor detailleret alt var udtænkt: vejpenge, lastdyrpenge, vognpenge o. s. v. Færdslen mellem Hedeby og Hollingsted eller bædre mellem Sliens og Ejderens munding kunde give påskud til mange slags afgifter. For at sejle ind ad Slien, for at losse i Slesvig, for at køre over landet og således igen på den vestlige rute. Når engang historikere og ikke alene sprogmænd og de, der forsker efter sagns og digtninges udvikling, sysselsætter sig med Danmarks oldtid, vil de have deres opmærksomhed rettet mod Merovingerriget. I det fandtes det nærmest Danmark liggende storhof og den storadministration, den være nok så stymperagtig, hvorfra der er kommet impulser herind.

Kastes der nu ikke fra vikingtiden med Svenskernes gentagne hævdelser af Hedeby ved 900 og ved 1000 et lys tilbage til en endnu fjærnere old? Har ikke først Anglernes tog med udgangspunkt ved Ejderens munding eller deromkring, og siden Danernes fremtrængen til de af Anglerne forladte egne ved vestkysten med lignende attrå efter at komme ud på havet, ægget det mægtige svenske folks lyst til også at være med, og kan ikke de blodige kampe mellem Geater og Sveer, Huggleik og Anganthjov og hvad fyrsterne hedder, bedst forstås under denne synsvinkel? Chadwick (s. 134) har ingen opfattelse heraf: Slesvig is not an obvious place

for a king of Sweden to attack. Jo netop. Jeg synes endogså, at denne påviste interesse for Svenskerne af at eje en gennemgang i Sydslesvig kan være et led i bevisførelsen for, at Geater er Jyder. Da — af grunde, der er ukendte for os — Svenskernes angreb på Jylland før og efter 500 ikke førte med sig en varig besiddelse, stilede deres politik efter at komme til at herske over den næstbedste vej i den planlagte retning; da erobrer de Gøtalandene for at få Gøtaelvens munding til åndehul. Visse forskere mener, at dette netop har fundet sted i den mørke tidsalder efter Lejrekongernes undergang, og altså også senere end Hugleiks levetid. Vi forstår tillige, at forholdet til Geaterne var Sveerne meget vigtigere end det til Lejrekongerne og Ødanerne; i Beowulf er der næsten ikke antydninger af et sådant.

Fra år 900 og 1000 kunde jeg også gå tilbage til 400 år før Hugleiks levetid. I modsætning til Danerne, der først blev en sammenslutning i de urolige folkevandringstider, nævnes Sveerne allerede af Tacitus, og han fremhæver særlig deres styrke tilsøs; han taler ikke om deres skibe, han bruger det stærke ord flåder. Skibene skildres endog ret indgående: det er rofartøjer, de fører ikke sejl, de må have lignet Nydambåden. Men når Tacitus veed så god besked, hvorfra har han den? Hvor kunde disse svenske flåder nærmest nå til Romerriget eller dettes interessesfære, så nær at Tacitus kunde give en ret udførlig beskrivelse? Hvor nærmere end sydvestligst ved Østersøen, i de egne, hvor vi nu færdes? Har Svenskerne allerede da været om sig på disse kanter? Ved ingen andre Østersøfolk nævner Tacitus flåder eller skibe; har de været alene om Østersøen, vil ganske sikkert — uvilkårligt, kunde man sige — deres kompas have peget mod sydvest. Nå, dette er kun en gisning; jeg troer ikke, at f. ex. arkæologien vil give nogen støtte herfor.

I Beowulfsdigtet er begivenhederne omdannede til poetisk brug; de virkelige årsager til de vældige krige forties eller er glemte, fordi de digterisk ikke interesserer. Kun de motiver, der meget sandsynlig i løbet af den lange kamptid er blevet medvirkende, had og hævn, beholdes; det er de personlige. De sociale, merkantile, politiske grundårsager derimod kan vi som så ofte i gamle tiders historie kun ane. Et såre vigtigt punkt har denne smalle hals på den jyske halvø været allerede ved år 500; den konge, der herskede her, havde umiddelbar politisk „*fühlung*“ både med

de mægtige Merovingerkonger, hvis herredømme gik til Middelhavet, og med Sveerne i det høje nord på grænsen af Skridfinnernes område. Ligesom — uendelig betydningsfuldere for verdenshistorien — Konstantin ikke to hundrede år før Huggleiks levetid grundede sin nye hovedstad blandt andet for på eengang at kunne have blikket hæftet på Germaner og Persere, således kryssedes sværdet i Huggleiks hånd snart med den svenske, snart med den frankiske klinge, efter at han havde sat sig fast hernede. Drager vi med linealen en linje mellem yderpunkterne Vendel i Uppland, hvor Sveakongerne på Huggleiks tid boede (Stjerna), og egnen mellem Reims, Soissons og Paris, hovedstæderne for Klodvigs sønner, Huggleiks samtidige, går denne linje nøjagtig og på midten af sit forløb over Hedeby-Hollingsted.

Huggleik er ikke den første, der har åbnet porten vestpå fra Trene og Ejder, Anglerne er gået forud ad samme vej; men sammenstødene på hans tid med Svenskerne har måske først tilvejet bragt forbindelsen med dette fjærne folk og skabt den handelsrute fra vest til øst i hele dens udstrækning, der holdt sig langt op i middelalderen. Denne sejlads er vist aldrig ophørt siden. Med England afbrødes, som vi synes at kunne skønne af olddigtene, forbindelsen efter midten af 6. årh., men med Frisland holdtes den vedlige. Fra o. 565, da der igen omtales tog af de danske til Vesterleden, og til o. 700, da vi af Villibrords levned ser, at der gik kystsejlads mellem Frisland og Danmark, er der kun et forholdsvis lille spand af tid. Når Gustav Storm (Arkiv f. n. Fil. XV 221) vil lade handelsvejen gå gennem Holsteen, er dette af topografiske grunde urigtigt; til op i 15. årh. er, hvad vi også har givet et historisk vidnesbyrd om, vejen gået over Hollingsted.

Endnu een ting ønsker jeg at pege på. Hvis den anskuelse, der her er hævdet om sammenhængen mellem en mand ved år 500 og en lokalitet med endelsen -sted, er rigtig, vil den have betydning for vor stednavneforskning.

Om endelsen -sted gælder det, at den allevegne, indenfor Danmark, ligger mere i afstand fra bygdernes midtpunkter end -lev og gennemgående også end -løse, at den altså er yngre end disse. For Sveriges vedkommende er man også kommet til det resultat, at den ikke er af de allerældste endelser. Den træffes endnu i brug, da Nordmændene koloniserede de skotske øer og Irland, men er ikke meget udbredt på Island. Da den utvivlsomt har bredt sig

syd fra, kan den i Sverige og Danmark være gået af brug noget eller adskilligt tidligere. At den i Danmark har været livskraftig ved år 500, troer jeg nu at have vist gennem eksemplet Hollingsted. Bag Hollingsted står imidlertid en stor fylking af sydvestslesvigske -sted, der vist er samtidige, og samtidig er det vel også, at endelsen -sted skyder sit herredømme frem over det nordligste Danmark, Vendsyssel og Himmerland, og over den tredje udkant af riget, det indre og nordlige af Skåne. Også Sælands -sted-bygd i øens midte grundes da, og Ringsted skabes, der efter Lejres undergang netop ved denne tid står rede til at blive øens tingsted. Men da -sted efter sin beliggenhed i de enkelte bygder og i riget i sin helhed er yngre end -lev-løse, skydes tiden for fremkomsten af disse stednavne-fænomener højere op, og dermed for Danernes fremstød til Jylland og Skåne, hvor de grunder nybo med disse efterled.

Om de sydslesvigske -sted mulig en anden gang.

TEGN OG UNDERLIGE GERNINGER

AF

AD. CLÉMENT

AF Frygten for alt det ukendte i Naturen er der tidligt hos Menneskene opstaaet en Trang til at indvirke paa de „Dæmoner“, der antoges at bebo alle Ting og være som Sjælen eller Viljen i disse. Forstaaelsen heraf skyldes Hume¹. Indvirkningen kunde da ske ved Ofringer for at formilde de vrede Aander og holde dem borte, saaledes fik alle henfarne Aander, de Afdøde, Mad og Drikke med i Graven eller hensat paa Graven. Man har ogsaa ved Bønner og Besværgelser søgt at gøre dem venlig sindede, eller naar dette ikke hjalp, ved at true dem med andre endnu mægtigere Aander. Hertil behøvedes da Personer med større Aands- og Viljekraft end den sædvanlige, da disse, ligesom de havde Indflydelse paa deres Medmennesker, ogsaa antoges at have det paa Aanderne. „Das mit Inbrunst des Willens ausgesprochene Wort hat Zauberkraft“² siger F. Nork i Schopenhauers Aand. Ogsaa epileptiske Mennesker, der lede af „den hellige Sygdom“³ ansaas for særlig skikkede til Besværgelser.

I de mere ordnede Samfund overtog en særlig Stab af Præster disse Besværgelser. Den Ordække, der havde vist sig gunstig i et Tilfælde, galdt det om at bevare, selvom Sproget ikke længere forstodes. Dette var saaledes Tilfældet i Ægypten⁴ og i Rom⁵, hvor man sang Hymner i gamle uforstaaelige Sprog. I Rom maatte dog visse Formler gentages indtil 27 Gange, og der maatte hver Gang harkes paa en bestemt Maade. Bedre var det altsaa at have Formularerne opskrevne, og ganske nødvendigt var dette, naar det galdt

¹ D. Hume: Religionens Oprindelse ved Viale og A. Thomsen. 1906.

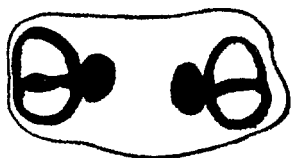
² F. Nork: Real Wörterbuch. 1843. Magie. S. 78.

³ E. Lehmann: Mystik 1918. S. 7.

⁴ H. Madsen: Ægyptisk Lægekunst og Magi. 1904. S. 32.

⁵ Fustel de Coulanges: La cité antique I. III ch. VIII.

en Afdød, hvis Sjæl i Underverdenen skulde aflægge sit Regnskab for Dommerne. Derfor fik hver Ægypter sin Dødebog med i Graver. Inden Skriftens Opfindelse har man vel paa anden Maade ved Tegn og Genstande, som man tillagde særlig Betydning, søgt at indvirke paa de skadelige Aander. I nordiske Grave er af og til fundet Forsteninger, „Tordenstene“, som Amuletter? I Frankrig¹ har man ved Mas d'Azil i Lag fra en Periode, opkaldt efter Stedet som Asylie, der ligger forud for vore Skaldynger og i Kultur svarer til Mulleruplagene, fundet en Del smaa Rullesten med Tegn paamalende med Okker. Af Figurerne ligne nogle Bogstaver som E, andre ere Cirkler med Centrum eller med Kors, andre igen forskellige som hosstaaende Figur. Om deres Betydning vides selvfølgelig intet, men de antages at have en eller anden magisk Betydning som Amuletter, og hvis dette har været Tilfældet, ere de de ældste hidtil kendte; i al Fald kunne de opfattes som en symbolsk Urskrift. Til de ældste Tegn hører det saakaldte Hagekors² (indisk: Svastika), som Schliemann fandt paa en Figur i de underste Lag ved

(1/2)

Hissarlik, og som har en meget stor Udbredelse overalt i Oldtiden. Det er et Tegn for Solen og dens Guddomme, i Norden: Odin og Thor. Med tre knæbøjede Ben findes ogsaa et Tegn „Triskelen“ for Solen, og Hagekorset menes derfor at betyde, den (paa fire Ben) hurtig over Himlen løbende Sol. Efterat Tegnets oprindelige Betydning var glemt, blev det brugt som et lykkebringende magisk Tegn. Dette turde være Reglen for alle Tegn.

Samme Skæbne fik senere Bogstaverne³. Selve Alfabetrækken tillagdes Trolddomskraft, jo mere jo ældre den var uden nyere Tilføjelser, eller jo flere forskellige, der nedskreves. I Pompeji findes til det latinske ABC føjet det græske og oskiske indridset paa Væg-

¹ E. Piette: L'art pendant l'âge du Renne. 1907.

² L. Müller: det saakaldte Hagekors' Anv. og Betydning i Oldtiden. 1877. Vid. Selsk. Skr. Hist.-phil. Afd. V R. 5. Bd.

³ C Lindskog: Bokstäfvernas Trollmakt (efter Dieterich). Nord. Tidskrift 1901. Heri anføres SATOR som kan læses ens fra alle fire Sider, som værende AREPO uden Mening. Bogstaverne kunne dog omstilles paa TENET mange Maader f. Ex. Satan oro te pro arte a te spero. OPERA Se Onomatologia. 1764. ROTAS

gene. De syv græske Vokaler havde en særlig Kraft i Besværgelser. Ved de katholske Kirkeindvielser skriver endnu Biskoppen det græske og latinske Alfabet i Aske strøet paa Gulvet efter Bygningens Diagonaler. Igen her ved Bogstaverne er det det uforstaaelige, der synes at være det mest benyttede, det der af den ukyndige antoges for det mest magiske.

Undertiden skred man ind mod slig Trolddom, som naar de norske Love forbød at anvende Runer. Formentlig for Anvendelse af Ordet Abracadabra¹ som Feber-Amulet, hvoraf Brug strød mod Loven, blev Q Serenus Sammonicus² den ældre dømt til Døden af Caracalla, hvis Livlæge han var; men Sønnen³ udgav et medicinsk Læredigt, der bl. a. anbefalede Brugen deraf, og som er det ældste kendte Skrift, hvori Ordet findes.

Amuletten⁴ skal skrives saaledes:

ABRACADABRA
 ABRACADABR
 ABRACADAB
 ABRACADA
 ABRACAD
 ABRACA
 ABRAC
 ABRA
 ABR
 AB
 A

Andre Ord som Calamaris og endog Tanverku (for Tandpine) anvendes paa samme Maade.

Cato⁵ fortæller i sin Bog om Landvæsen, at det ved Forvridninger skal være godt at fremsige:

MOTAS VÆTA DARIES DARDARIES ASTATARIES
 DISSUNAPITER,

medens to Mænd bringe Dyrets Hofte i Led med Rørskinner, eller

¹ E. Bischoff: Kabbalah. 1903 mener, at det er lig hebræisk: Abbada kedabra o: Tag af som dette Ord. Relata refero.

² Schelenz: Geschichte der Pharmazie. 1904.

³ Lorenzen: Signeformularer og Trylleråd. 1872. Nr. 72. Saml. til jydsk Hist. og Top. IV. S. 99.

⁴ Bang: Norske Hexeformularer. 1901. S. 457.

⁵ M. Porcius Cato: de re rustica. CLX.

HUAT HANAT HUAT ISTA PISTA SISTA,
DOMIABO DAMNAUSTRAS;

og slige Ramser af ensklingende Ord, hvori der var noget Rim eller Rythme, har sikkert haft mange Forgængere, ligesom de fik mange Efterfølgere.

Lægen Alexandros¹ fra Tralles angiver „at man som Beskyttelse mod Podagra ved aftagende Maane paa et Guldblads skal indridse følgende Formular²: »Meu, Threu, Mor, Phor, Teux, Za, Zon, The, Lu, Chri, Ge, Ze, On«. Som Solen fæstnes ved disse Ord og fornyes hver Dag, saaledes skal I [Aander] fæstne dette [syge] Stykke, som det var tilforn, strax, strax, flux, flux; thi se, jeg udtaler det store Navn, hvori alt hviler og fæstnes: »Iao, Azyph, Zyon, Threux, Bain, Chook«. Fæstne dette Stykke, som det var fra Begyndelsen, strax, strax, flux, flux“.

Guldbladet skal man binde i Tranesener og bære om Anklen i et Foderal af tilsvarende Form og Størrelse.

Allerede Porphyrios³ spørger om, hvad Hensigten er med saadanne Ord uden Mening, og hvorfor netop de barbariske Ord foretrækkes for vore egne, men Jamblichos⁴ har Svaret rede: „De ere aldeles ikke, som De tænker, uden Betydning, for selvom de ere ukendte for os, ere de alle alligevel af Betydning for Guderne, uagtet vi ikke kunne sige paa hvilken Maade“; og for Brugen af de barbariske Ord „er der en mystisk Grund. Guderne have nemlig vist, at de hellige Folks Sprog, saaledes Ægypternes og Assyrenes, ere særlig skikkede til de hellige Handlinger“.

I de danske og norske folkelige Samlinger af Trylleformularer har det latinske Sprog, Romerkirkens Sprog, været anset for tilstrækkelig helligt og tilstrækkelig mystisk uforstaaeligt til at give Formularerne magisk Kraft; men i nogle Tilfælde er man dog gaaet videre og har søgt til det Tegnsprog og den Literatur, som Alkemisterne have frembragt, og det er herfra, vi ville hente nogle Exempler. Hertil hører dog ikke det efterfølgende, overfor hvilket

¹ J. L. Heiberg: Af Lægemedlernes Historie i den classiske Oldtid. 1917. S. 100.

² Jamblichus: On the mysteries, transl. by Taylor. S. 289 Note.

En lignende gammel etruskisk Formular?, der findes paa en Vase lyder: Bi, ba, bu, be, gi, ga, gu, ge, o. s. v. ialt 52 Stavelser. Linds kog l. c.

³ Jamblichus: On the mysteries, transl. by Taylor. S. 12.

⁴ Jamblichus: l. c. Sect. VII. Kap. IV. S. 289, 293.

jeg maa indrømme at være som hin homo simplex et bonus, der deri nævnes.

Et vistnok i Literaturen enestaaende Exempel paa at en Trylleformular er lavet dels for Spøg, dels vel ogsaa som Advarsel mod Troen paa disses Værdi, og dog er bleven optaget i de brugte Samlinger, er den af M. Lorenzen¹ i „Signeformularer og Trylleråd“ som Nr. 69 offentliggjorte; efter et Manuskript fra Graasten lyder den saaledes:

„At fordrive Kolde Sygen.

Skriv disse Ord paa et Stykke Brød og giv Febricitanten et Stykke med et Ord paaskrevet tiendes og fastendes hver Dag:

1. Fecana + 2. cageti + 3. daphenes + 4. gebare + 5. Gedaco + 6. Gebali + 7. stant sed non stant phebas + 8. hecas + 9. et hedas og heng disse Ord paa Papir skreven saa som et Amulet om hans Hals.“ [Herefter følger igen de samme Ord.]

Det fordriver alle Slags Kolde Syger.

Lorenzen bemærker, at Ophavsmanden hertil er den theologiske Professor Niels Hemmingsøn², som 1575 fortæller, hvad der hændte ham omtrent 24 Aar forud, da han foredrog Dialecticam og og forklarede de tidligere i Skolerne brugte Vers:

„Fecana cageti daphenes gebare gedaco
Gebali stant, sed non stant phebas, hecas et hedas“.

„Her tilføjede jeg for Spøg, at disse Vers vare gode mod Feber, naar de enkelte Ord skreves paa Brød, der indgaves den syge efter Følgeorden, saaledes at han daglig fik et Stykke med et paaskrevet Ord at spise. Hvad skete der saa? Tilstede var en jævn og skikkelig Mand, som ikke forstod Spøgen, men troede det var alvorligt ment. Da saa faa Dage efter hans Tjener fik en højst alvorlig Feber, gav han den syge den første Dag et Stykke Brød paaskrevet det første Ord: Fecana og derefter i Rækkefølge indtil det sjette Ord: Gebali, da var den febersyge helbredet. Ogsaa andre, som saa Amulettens Kraft, fulgte Exemplet, og mange blev helbredede. Dog da omsider Spøgen blev bekendt, svigtede Amulettens Kraft.“

¹ Samlinger til jydsk Historie og Topografi. IV. S. 99 og Særtryk 1872, S. 7 og 44.

² Hemmingius: Admonitio de superstitionibus magicis vitandis. 1575.

Troen paa Formularen var dog, som Lorenzen fortæller, endnu henved 1870 ikke helt opgivet; den bevaredes hos Smeden fra Kvers.

Om selve Versene med de uforstaaelige Ord meddeler Dr. Marius Kristensen, at de hører til de Huskevers der dengang anvendtes ved Undervisningen i Logik (Dialektik). Ordene dannedes med vilkaarlige Medlyde af tre af de fire Selvlyde a, e, i, o hvoraf hver havde sin Betydning; saaledes betød a en bekræftende Dom, e en benægtende, i en begrænset og o en begrænset og benægtende Dom, og man havde saaledes ved et Ord med 3 Stavelser angivet Syllogismens Art ved dens tre Sætninger. Senere anvendtes almindelig Huskevers, der begynder saaledes:

Barbara celarent (primæ) Darii ferio(que), som N. M. Petersen i sin danske Literaturs Historie 3. Bd. S. 159 nærmere omtaler efter Resens Logik 1610 og Sivers Indledning til Filosofien. 1680.

Formaalet med Uddannelsen af Runeskriften som v. Friesen søger i praktiske Hensyn, antager M. Olsen¹ udelukkende at have været, at skabe en Trolddomsskrift af særlig Kraft, og gør opmærksom paa, at der til de læselige Indskrifter ofte er føjet en Række Runer uden Mening, som blot ved deres Antal, enten 24, Antallet af Runer i hele Runerækken, Futharken, eller kun 8², Tallet paa Runer i hver Æt, have været af magisk Indflydelse, ligesom ogsaa selve Runeantallet i Trylleformularerne ere Multipla af 24.

Selv efter at andre Tegn have afløst Runerne som Trolddomstegn, ses Antallet af 8 i hver Række ofte at være bevaret. F. Ex. Nr. 84 hos Lorenzen³:

„At faae, hvad man beder om og vil vide og erlange af nogen.

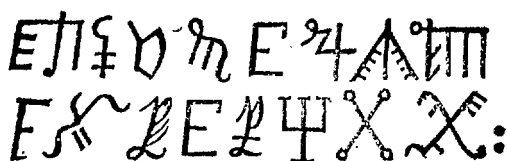
Leg disse Runer, skreven med dit eget Blod Torsdag Aften i Fandens Navn⁴, naar Maanen voxer til, under dit Hoved, naar du gaaer til Sengs, og vær ædru og bedriv ey nogen Ukydskhed 3 Nætter for og derefter, da drømmer du om Natten, og det aabenbares dig i Søvnne, som du skal bede om.“

¹ Edda 1916. S. 225.

² Tallet 8 er ellers ikke ofte forekommende. Se dog Lehmann: Overtro og Trolddom I S. 65: 8 mantiske Pile i Babylon. Lenormant: Die Magie der Chaldæer. 1878. S. 432.

³ M. Lorenzen l. c.

⁴ N. Hemmingsøn l. c. kalder Tegn, Figurer, Billeder og Amuletter, Haar og Negle for Satans Sacramenter.

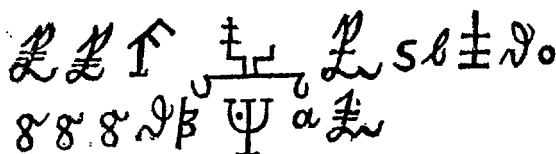

Tegnene her er hentede fra Recepter i gamle medicinske og alkemistiske Skrifter, men deres Betydning som magiske Tegn, 8 i hver Række, laa i, at de vare uforstaaelige for Lægfolk og nu ere de blevne det for alle¹.

Af samme Art er ogsaa Lorenzen Nr. 83:

„At faa Lykke og Fremgang i al sin Handtering og i det — [ufuldendt].

Skriv disse Runer med dit eget Blod Torsdag Morgen og bær altid paa dig under din højre Armhule.“

Af de 8 øverste betyder 1. 2: P. P. præparare, tilberede. 3. Eddike? 4. brændt Alun. 5. Præcipitat, Bundfald. 6. sl, solve, opløs. 7. Kvægsølv. 8. da, giv. De nederste 1.-2.-3. Kvægsølv. 4.-5. d. β. Drachma semis, en halv Drachme. 6. Eddike. 7. a. ana, ligemeget. 8. Præcipitat.

Om nogen Mening er her jo ikke Tale, Tegnene optræde kun som og kaldes ogsaa „Runer“.

Lorenzens Nr. 60, som blandt sine Ingredienser har en, som særlig kraftig kendt, saa ældgammel Bestanddel som „Mælk af en Kvinde, der giver en Dreng Die“, der ogsaa kan findes i oldægyptiske Formularer, slutter med „Rune“rækker, hvor man kan læse

Sacha N ∩: Saccharum Saturni, Bly sukker;

og Agar ∩: Calx philosophorum, Metalkalk, Kalk²

⊙: Sol, Guld. ∞: Ild.

¹ I de fleste ældre Lærebøger som f. Ex. Libavius: Alchymia 1606, i Haandskrifter af O. Borch: Elementa chimiae og af ukendte Forfattere paa det kgl. Bibl. findes Tabeller over de anvendte Tegn, som ogsaa ere samlede af Günther: Medicinisch-chymisch und alchemistisches Oraculum. Ulm. 1755, og Gessmann: Die Geheimsymbole der Chemie und Medicin. Graz. 1899.

² Pernet: Dictionn. mytho-hermétique 1787.

Af alkemistisk Oprindelse er sammes Nr. 78 b og c

„At vinde Kjærlighed.

Skriv disse Runer og Ord med dit eget Blod og hav altid hemmelig paa dig, da haver du altid Yndest og godt Lidende for din Tale, og Qvindfolk elsker dig og vil gjerne være hos dig og omgaaes med dig“.

(b.) „inrgla pl *E msmrt.*“

der formodentlig er forkortet af:

in regulo plumbi, *Essentia*, menstruum

i metallisk Bly, (*Quint*) *Essents*, Opløsningsmiddel

eller (c.) „batvrneotrntootraredact.“

der er en Misforstaaelse af Ordene:

Saturn. netron. tartra. redact. (f. Ex. ad fusionem)

Bly, Salpeter, Vinsten bragt (til Smeltning).

En saadan Blanding af Salpeter og Vinsten omtales af Paracelsus¹: „Salpeter 4 Unzer, halvdelen Svovl, Tartar 1 Unze, bland og smelt“ og af Kellner²: „R: Blei . . . p. i, nitri und tartari ana p. ij v ó.

Tag Bly . . . en Del og Salpeter og Vinsten af hver 2 Dele. 5 Dage. Metallurjerne kaldte denne Blanding den sorte Flus, da den blev sort af den brændte Vinsten, naar der ikke var formeget Salpeter og den ses anvendt til at rense Bly i „Specula Constellationum Theophrasti“³, i Saturns Timer, naar Maanen staar i Stenbukkens og Vandmandens Tegn⁴ renses Blyet med to gange saa meget Vinsten og en fjerde del eller tre ottende del Salpeter og ligesaameget Salt som Salpeter ved Smeltning i en stærk Ild.“

I Bangs Samling⁵ Nr. 1141 er en lignende Misforstaaelse:

„At komme en til at danse foruden hendes Vilje. Tag Flaggermusblod og skriv paa Papir:

Pela Amon Ole Satorum Lentum Ovinis

og læg det under Dørskeden.“

¹ Paracelsus: Coelum philosophorum. P. II.

² Kellner: Synopsis Musaei Metallici Aldrovandi 1701. S. 238.

³ Salomons Spejl. Haandskrift i Dansk Folkemindesamling.

⁴ Herom se f. Ex. Lehmann: Overtro og Trolddom. II. S. 48 f.

⁵ Bang: Norske Hexeformularer. 1901.

Recepten kan læses som:

Sal Amon. Oleum Saturnum. Lentum ignem.

o: Salmiak, Blyolje¹, svag Ild; og det er nok muligt, at denne Recept vilde hjælpe til at gøre Flaggermusblodet mere virksomt, naar den varme Blanding holdtes under Næsen af Damen.

Blyet spiller i det hele en stor Rolle ved forskellig Trolddom. Det kaldtes i Middelalderen Saturnus og var saaledes henført til denne Gud, der ifølge Plinius² var en gammel Gud for Lynild, vistnok Etruskernes Solgud. Hos Chaldæerne³ var ogsaa den tilsvarende Planet, „Solstjernen“, den bedste til Spaadomme. Blyet var Alkemisternes Materia prima (Osiris), det Stof, man særlig haabede, at faa omdannet til Sølv og Guld.

Og som Kirkebly i Kirketage og Korsbly i Kirkevinduer var det særligt helligt, da det ved den katholske Kirkeindvielse med den øvrige Kirkebygning først ved Exorcismen var blevet befriet for de allestedsnærværende menneskefjendske Dæmoner og derpaa velsignet og sluttelig ved Consecrationen uigenkaldeligt indviet. Et Stykke af Kirken (Kalk f. Ex.) burde man altid bære paa sig⁴.

Om dets Anvendelse har E. Tang Kristensen⁵

„Om at dølge Ild.

Tag disse Ord, skriv stiltiende paa et stykke kirkebly: Eone gion argion terra gramater, og (slaa) kors over ilden.“

Den oprindelige Text var vel: agion, agion, tetragrammaton, hellige, hellige Ord med fire Bøgstaver, (det Gudsnavn, der var saa helligt, at det ikke turde udtales: J(a)hv(e)h.)

I Bangs norske Samling⁶ Nr. 1082 er det Fordrejelse af Verbum Dei manet (in) eternum, Guds Ord bliver evig, som skal skrives paa Blyet, eller i Nr. 1119:

¹ Blyilte kogt med Overskud af Eddike; Paracelsus: de quinta essentia Boerhave: Chemia. 1732.

² Plin. Hist. nat. II.

³ Lenormant: Die Magie der Chaldæer. 1878. S. 133.

⁴ Thiele: Danmarks Folkesagn 3. 1860. Nr. 772, 533, 563.

⁵ Jydske Folkeminder 9de Saml. 1888. S. 385, og Uldall: en gammel fyensk Lægebog. Hist. Aarb. f. Odense og Assens Amter 1916.

⁶ Bang: l. c.

„Anoran, Emaran, Notan“ med flere Læsemaader, som svarer til Lorenzens¹ Nr. 85:

„At stille Ildebrand

Tag et nyt Stykke Blye, som ey haver været udi Brug og skriv derpaa:

Annaron Emmarron Natan

og kast det i Ilden.“

De tre Tegn have ogsaa haft alkemistisk Betydning, nemlig 1 Tartarus, Vinsten. 2 Stannum, Tin. 3 Hydrargyrum, Kvægsølv, men Lydligheden mellem Tegn og Tekst er nu meget ringe. I den danske Samling² angives, at der skrives med Kirkebly paa Papir „O kom du Helligaand — og sluk os denne Brand — o kom du hellig Møe — og sluk os denne Glød †††“. „Med Papiret farer du tre Gange om Ilden med Solen og læser hver Gang det skrevne; saa kast Papiret i Ilden.“

Unøt, ubrugt Bly er ogsaa godt til at vise igen, naar Patriarkernes Navne sammen med Frelserens eller Djævelens Navn og andet mere skrives derpaa og det lægges under Dørtærskel. (Lorenzen Nr. 89 og 95, Bang Nr. 1118).

Et andet Metal, nemlig Guldet, hvis Tegn er $\odot$, Solens, forekommer hos Lorenzen¹ Nr. 68:

„Raad for den faldende Syge.

Tag et Stykke Pergament og skriv paa den Side, som skal vende udad

HEBER = NABI = $\odot$ AW = HASE

og paa den Side, som vender ind til Armen:

MEL = HABE = 607³ = AW = AWI $\odot$ =.

Bind det om den syges Arm, lad det sidde stille til den samme Tid, som den er ombunden; skiær det siden af og kast det i Ilden.

¹ Lorenzen: l. c.

² F. Ohrt: Danmarks Trylleformler. 1917. Nr. 592.

³ Ofte benyttes Tallene 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, i Stedet for Bogstaverne a, e, i, o, u, l, m, n, r.

Det hjælper vist. Den syge skal og begjære dette Papir i Jesu Navn.“

⊙AW, AWIO betyder: *aqva vitae solis, aurum potabile*, den Guldeliksir, der hjalp mod alle Sygdomme og forlængede Livet, naar den var rigtig tilberedt. Tilberedelsen heraf var, foruden selve Guld fremstillingen af de uædle Metaller, den vigtigste Opgave for Alkemisterne, og det angives ofte, at netop den samme Tinktur¹, der bevirkede en Omdannelse af *materia prima*, ogsaa virkede livsforlængende.

Dette drikkelige Guld er omtalt af Kristian den fjerdes Kemiker P. Payngk² og Frederik den tredje sendte 1656 Kaspar Herbach³ til Amsterdam, for af Alkemisten Glauber at kjøbe Methoden til at lave en Guldopløsning, der var en fortræffelig Medicin. Glaubers Methode bestod i at destillere Guldpulver med Svovlopløsninger og gav derfor intet Guld i Destillatet, der kun var en af Svovl farvet Vædske, som Glauber⁴ dog paastod indeholdt det egentlige „filosofiske“ Guld, og som han solgte for 8 Daler pr. Unze, medens Guldet blev tilbage i Retorten og brugtes igen. Glauber blev bl. a. herfor angrebet og afsløret af en anonym Forfatter⁵, der fortæller at Glaubers Universal Medicin var „skrækkelig, dødbringende og diævelsk, af daarlig Lugt og stor Skarphed, en skarp stinkende Væske af Kul Svovl, der allerede havde dræbt 2 Mænd i Genf,“

Prof. Ole Borch, der i 1669 holdt Forelæsninger over Kemi⁶, angiver hvorledes det drikkelige Guld skal fremstilles, for ikke at blive fordærvet, som det der er i Handelen (Glaubers?) og siger, at det er af god Virkning i Lægekunsten og virker kraftigt mod ondartede Sygdomme. Tyve Aar forud havde Borch i „*De cabala characterali*“ citeret Paracelsus' Ord: „Sygdomme, som hverken vige for *Aurum potabile* eller Kvint Essents af Antimon, kunne Characterer helbrede.“

Istedetfor at gaa Alkemistens langsomme og usikre Vej for at

¹ Qui guerit toute maladie, et qui l'a jamais ne mendie.

² Fjelstrup: Peder Payngk. 1911. S. 56.

³ Fjelstrup: Guldmagere i Danmark. 1906. S. 32.

⁴ Glauber: *de medicina universali s. auro potabili vero*. 1658.

⁵ C. D. M. A. S. Gründliche Widerlegung etlicher Glauber herausg. Schriften. 1661.

⁶ O. Borch: *Elementa chimiae*. Ny kgl. Saml. 4° 338 * og flere Collegier ere bevarede.

faa Guld, var det naturligtvis hurtigere at have en Trylleformular ved Haanden, og en saadan findes hos Bang¹ Nr. 1175:

„Konst at faa alt, hvad man vil ønske sig her i Verden.

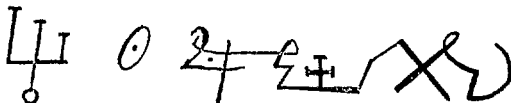
Tag en Muldvarpes Hjerte og stryg det i Salt, og naar du haver saltet det, saa skal du støde det saa smaat som Sand. Tag saa noget Mel i din højre Haand og lag det i Haanden. Tag saa alt det, som saa bliver i det til og gjør en liden Æltning deraf og lag den saa som en Sten, og gik ud paa Marken første Gang og ønsk dig:

Du liden Orm tvinges, at du ønsker mig Magt at ønske den Del, som OCN haver.

Tag saa samme og læg hende [udi] noget Sand (udi) paa Marken og gik saa til det i 3 Dage igjen, tag det saa og tag en Kniv og skjær den saa smaa som Sand paa et Stykke Papir og brænd det saa op. Saa kan du ønske dig al den Del, du vilt have paa Guds Jord. Ei andet tør du sige: Kom S. G. og G., det er kom Sølv, kom Guld. Du kan og ønske dig: Kom Svin, kom Gjæs, kom Heste, kom Kjør, kom Faar, eller hvad du andet lyster at ønske dig.

OCN er en Fyrste i Himlen, og han regjerer paa første Time om Søndagen, som ellers kaldes Solen, alene forretter alle Ting, og alle de andre tjener ham som Capitainer. Hvem som nu respecterer og ærer ham med dette efterfølgende Characteres, den gjør han, at han bliver ligesom æret og dyrket af alle, ja af alle Verdens Konger.“

Character.

Udgiveren bemærker til det sidste lange Tegn: „Sigillum Angeli diei Dominicæ; vide Agrippæ Opera, ed Lugduni p. 464“, men siger intet om de første Tegn.

Medens man i Teksten vil finde Minder om symbolske Ofringer til de chthoniske Guder (Sjæledyrkelse), her bestaaende i en som en Sten fornet Brøddeig af Mel, Salt og Muldvarpens Hjærte, ere Tegnene helligede de overjordiske Guder, der dog ogsaa, idet

¹ Bang: l. c.

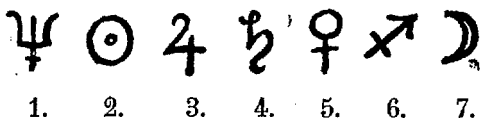
Offerkagen brændes, ved Røgen faa deres Andel i Ofret, som „Ormen“, en typisk chthonisk Guddomsform, Slangen, altsaa narres for, efter at have gjort sin Skyldighed som Forbeder hos de højere Magter. I Kgl. Bibl.'s Lyoner Udgave af Agrippa fra Nettessheim's (1486—1535) Skrifter findes det anførte Sted i en Afhandling: „Heptameron seu elementa magica“, der tilskrives Petro d'Abano¹ (1250—1316), som en pludselig naturlig Død skaanedes fra at blive brændt som overbevist Magiker og Tilhænger af Averroës. Her læses under „Søndag“:

„Søndagens Engel (1) og hans Segl (2), hans Planet (3), Planetens Tegn (4) og Navnet paa den fjerde Himmel (5)

(1) Michael (3) ☉ [Solens Tegn] (4) [Løvens Tegn]

(2) [Tegnet sidst i Character] (5) Machen².

Tegnet skal altsaa forestille Michaels Segl som Søndagens Engel. Magiens Gaader ere ellers ikke lette at raade, men her turde en nøjere Betragtning af Tegnet vise, at det kan opløses i fem andre, som kun ere skrevne i et Træk, nemlig de fem Planet-tegn (Nr. 3—7), der staa sidst i nedenstaaende Figur:

¹ Heptameron er trykt i Paris 1474, og i Agrippæ Opera. Lyon 1531. Sammen med en Agrippa tillagt men uægte 4de Bog af Philosophia occulta eller de Ceremoniis magicis er den trykt i 1565, og disse to trykkes nu i Agrippæ Opera. Paris. 1567 og i forsk. senere Lyoner Udgaver med og uden Aarstal. (Dav. Clément: Bibl: curieuse I. 1750). I Kgl. Bibl.'s Exemplar, og rimeligvis i alle Udgaver fra 1565 af, findes dog kun et Referat af Abano's Bog med en tilføjet Forklaring med Figurer. I Paris findes et fransk Manuskript „Traité de magie“, tilskrevet P. d'Abano, hvoraf Hoefler: Hist. de la chimie. 2e Ed. T. I. p. 420 aftrykker nogle Sider paa Nutidsfransk uden at tale om Tegn. Den der meddelte Tekst genfindes delvis i Agrippas 4de Bog og delvis i Forklaringen til Abano's Heptameron. Besværgelsen for Mandagen lyder heri saaledes:

„Conjuro vos, confirma super vos, angeli fortes et boni, in nomine ADONAY (Herren) EIE, EIE, (den værende) CADOS, CADOS, ACHIM, ACHIM, IA, IA, fortis IA, qui apparuit in monte Sinai cum glorificatione regis ADONAY, SADAY (den almægtige) ZEBATH (Himlens Hærskarers Herre), AMATHAY, YA, YA, YA (den hellige Aand), MARIMATA ABIMA ICIA & c.“ Thotts Saml. 4° Nr. 635 er en Afskrift af en tysk Overs. af P. d'Abano's Bog.

² Hebraisk: mîqôm, Bolig i Himlen. E. Lehmann: Stedet og Vejen. 1918. S. 34 ff.

og da Tegn 1 og 2 ogsaa ere Planettegn, ere alle de himmelske Herskere saaledes paakaldte.

Tegnene ere angivne, som de brugtes af Astrologer og Alkemister ved Slutningen af Middelalderen.

Nr. 1 er et Tegn for Merkur, men tillige er det et gammelt Soltegn og derfor af Kabbalister anvendt for OCH, en særlig „Geist“ for Solen, som Formularen fejlagtig kalder OCN. Tegnets oprindelige Form er og det indiske Navn er „triçula“, Trefork¹ og

heraf har Hermesstaven, Caduceus, udviklet sig. Tegnet er i græske Manuskripter fra tidligere Middelalder², der ere Afskrifter af ældre tabte Originaler, som Merkurstaven og Planetens Navn Hermes, Stilbon, den glinsende. I Skriftet „Om Verden“³ fra første Aarh. e. C. kaldet Apollo.

Nr. 2 er Solens Tegn, en ægyptisk Hieroglyph. Mærkelig nok findes dette Tegn ogsaa paa Sten fra Lagene ved Mas d'Azil. Om Betydningen af den lille indre Cirkel ere Meningenerne ret delte; Ægyptologer se deri Solfosteret, den næste Dags Sol; Montelius⁴ antager, at det er Navet i Solen som Hjul, medens Prinz⁵ erkender intet at kunne vide herom. I Papyrus Leiden X og de græske Manusk. er Soltegnet forsynet med en Spids (af Straaler?).

Nr. 3 er Jupitertegnet. I de græske Manusk. et Z med en Tværstreg ϱ : Zeus, Phaeton, den skinnende. I gl. syriske Manuskripter⁶ betyder et lignende Tegn Kronos, Bly.

Nr. 4 Saturnstegn⁷, der senere opfattes som en Segl til

¹ Goblet d'Alviella: la migration des symboles. 1891.

L. Müller: Hermes Stavens Oprindelse. 1865. Vid. Selsk. Hist.-phil. Afd. V. R. 3. Bd.

² Hoefler: Hist. de la chimie. 1842. 2 Ed. 1866.

Berthelot: Les origines de l'Alchimie. 1885 P. 112.

— Collection des Alchimistes grecs. 1888. Introduction. Det ældste Manuskript i Markus Bibl. i Venedig fra XI Aarh.

³ Tidligere tillagt Aristoteles. Die Schrift von der Welt, verd. von W. Capelle. 1907.

⁴ Nordisk Tidsskrift. 1901 og 1913.

⁵ H. Prinz: Altorientalische Symbolik. 1915. S. 12.

⁶ Berthelot: La chimie au moyen âge. 1893. Bd. II.

⁷ Den assyriske Tyresfinx forestillede Saturn og Løvesfinxen Mars, og de bleve senere Evangelisterne Lucas' og Marcus' Symboler. Montelius: Nord. Tidsskrift. 1915.

Kornhøst. I græske Manusk. h Kronos, Phainon, den lysende.

Nr. 5 Venustegn, der opfattes som et Spejl. I græske Manuskripter uden Tværstreg Aphrodite, Phosphoros, den lysbringende, ogsaa Hera.

Nr. 6 Marstegnet, et Spyd. I græske Manusk. en Pil med en lille Cirkel midt paa Skaft. Ares, Pyrcæis, den ildfulde. I Skriftet „Om Verden“: Herakles.

Nr. 7 Maanetegnet, den seglformede Nymaane. Findes ogsaa i Papyrus Leiden X.

Allerede tidligt vistnok i Babylon bleve Planeterne sammenstillede med Metallerne efter gensidig Lighed i Farver, og herom har der senere udviklet sig en stor Literatur. O. Borch¹ citerer herom Origines: Contra Celsum lib. VI, som ogsaa G. Zoëga² har omtalt. Heri sammenstilles Blyet med Saturn paa Grund af denne Planets Sendrægtighed i sit Omløb. Tinnet med Venus i Glans og Blødhed. Jupiter med Kobber, som er stærkt. Jærnet med Merkur, der er udholdende og vindskibelig, ligesom Jærnet er nyttigt for Menneskene. Blandet Møntmetal (Elektrum blandet af Guld og Sølv) med Mars formedelst den ulige og skiftende Blanding. Maanen med Sølv og Solen med Guld ifølge disse Stjerner Farve.

Allerede Pindar sammenligner Guldet med Solen og et senere Skolion³ hertil sammenstiller Mars og Jærnet, Jupiter og Elektrum. Senere blev det flygtige Kvægsølv tildelt den letvingede Merkur og til Slut blev Analogien mellem den himmelske og den metalliske Astrologi, som Borch⁴ kalder dem, følgende efter den astronomiske Orden:

Saturn, Jupiter, Mars, Sol, Venus, Mercur, Luna,
Bly, Tin, Jærnet, Guld, Kobber, Kvægsølv, Sølv,

Ordenen erindres saaledes i et gammelt Pentameter:

Post SIM SUM seqvitur, ultima Luna subest;

eller i dette Distichon:

Saturnus, dein Jupiter, dein Mars, Solque, Venusque,
Mercurius cui sic ultima Luna subest.

¹ O. Borch: De ortu et progressu Chemiae. 1658 S. 28.

² Vid. Selsk. Skr. III R. 4 Bd. 1807.

³ Humboldt: Kosmos. 1844. Overs. af Schumacher. 3 Bd. S. 277 f.

⁴ Borch: De ortu et progressu Chemiae. Måske efter P. Albinus: Magia astrologica, clavis sympathiae septem metallorum ad Planetas. 1599.

I Babylon var Rækkefølgen Luna, Sol, Jupiter, Venus, Saturn, Mars og Mercur.

De syv Planeter gave Ugedagene¹ Navne i Orienten og denne syv Dages Tidsinddeling trængte frem overalt, den naaede Rom i Antoninus Pius' Tid og afløste der en Uge paa 8 Dage. Ligesom Chaldæerne havde haft et Tempel med 7 Betyler, sorte Sten (maaske Meteorsten), der vare helligede de 7 Planeter, saaledes byggede Septimius Severus et Tempel i Rom med 7 Etager „Septizonium“ for Planeterne; dets sidste Rester bleve nedrevne af Sixtus V.²

Planettegnene bleve senere anvendte overalt, hvor Syvtallet passede, paa de syv Dyder og meget andet muligt eller rettere umuligt, hvorom dog Munden bør være lukket med syv Segl, for ikke at nedkalde de syv onde Aander over Læseren.

¹ Bergström: Sjudagsveckans Ursprung. Nord. Tidsskrift. 1910.

² H. Schück: Rom. I. 1913. S. 236.

FRA SPROG OG LITTERATUR

TO DANSKE GAADEFULDE SKUESPIL

Egill Rostrup: *To danske gaadefulde Skuespil fra det XVII Aarhundrede*. Kbh. 1918, Gad.

Det er en dansk Oversættelse af den spanske Digter Lope de Vegas Skuespil *La fuerza lastimosa*, som er fremdraget af Rigsarkivets Samlinger og her udgives i Trykken. Som Oversættelse betragtet har den store Mangler, idet den, som Udgiveren paaviser, er oversat med Holandsk som Mellemlid og meget frit behandlet. Men Udgiveren søger at bevise, at Oversættelsen skyldes Leonora Christina Ulfeld; det vides nemlig, at hun paa sine gamle Dage i Maribo Kloster skrev et Skuespil i danske Vers. Nu stammer Haandskriftet fra den Langebek'ske Kreds, hvortil Terkel Klevenfeld hørte, og om ham vides det, at han havde erhvervet nogle Minder om Leonora Christina fra Kammerjomfruen Sophie Urne. Det foreliggende Manuskript kunde da være en Afskrift, som Klevenfeld havde overladt „Det danske Selskab“, der jo udfoldede en stor Virksomhed ved Indsamling af gamle Manuskripter og Afskrivning af disse.

Afskriften er aabenbart fra det 18. Aarh., og Udgiveren gör opmærksom paa, at Afskriveren kun i Begyndelsen har gjort sig Umage for at følge Originalens Retskrivning, men er slaaet over i sin egen. Det forekommer mig at være betænkeligt at antage, at den Langebek'ske Kreds vilde tage imod en Afskrift, der var behandlet saa skødesløst, da vi ad anden Vej ved, med hvilken Omhu man kopierede gamle Originaldokumenter. I hvert Fald er Retskrivningen ganske forskellig fra Leonora Christinas, saaledes som vi kender den fra Jammersmindet (hun skriver *ded* for det, *hender*, *henders* for hende, hendes, bruger ikke meget eh for k-Lyden, udelader ofte stumme d'er, altsammen en Forskel fra det foreliggende Manuskript). Den eneste Lighed, Udgiveren antyder, er den hyppige Deling af længere Ord, men det er ikke særlig typisk. Det skulde nærmest være ad sproglig Vej, man maatte føre Beviset for, hvem der havde foretaget Oversættelsen. Naar Udgiveren S. 4 hævder, at Sprogformen uimodsigeligt viser hen til det foregaaende (o: 17.) Aarhundrede, og da nærmest til dettes første Halvdel, til Christian den IV's Tid, saa kunde dette ogsaa trænge til en nærmere Paavisning.

Udgaven bærer ellers i det hele Præget af den store Omhu, hvormed Udgiveren er gaaet tilværks, og Indledningen er fortrinligt tilrette-

lagt, og selv om det maatte vise sig, at de mange „Gaader“ endnu ikke tør siges at være løst, vil det foreliggende Arbejde dog bevare sin Værdi ved den klare Opstilling af Problemerne og den dygtige historiske Under-søgelse.

Gunnar Knudsen.

LEONORA CHRISTINAS „STYKE AF EN COMÉDIE“

Egill Rostrups identifikation af Leonora Christinas Skuespil med den danske bearbejdelse af min kære gamle landsmand Isaac Vos's Treurspel „De beklæglycke Dwang“ holder ifølge Carl Dumreicher („Litteraturen“ Apr. 1918) ikke stik, thi „forsøger (man) at forestille sig de 1914 Alex- andrinere indskrevne i en lille oktav med 12 Vers paa Siden, faar man en Bog paa c. 10 Ark, der næppe paa Klevenfeldts Auktion vilde være betegnet ved „Et Styke“ . . . „Styket“ har naturligvis været et Brud- stykke“ osv.

I sit morsomme, yderst kække Svar til Dumreicher hævder Rostrup, at „argumentet er vægtigt . . . men paa ingen Maade afgørende.“ Og saa faar man som foreløbig antagelse en forestilling om situationen, saa- ledes som man kunde tænke sig, at den har været, og en hypotetisk conversation mellem Frøken Urne og „en mand (sandsynligvis landsbyen Rönninges præst)“ som havde bemærket, at manuskriptet var i uorden og muligens kunde ha sagt: „Jamen, den er jo ikke komplet.“ Nej, svarer Frøken Urne (dvs. antager Rostrup ligesaa luftigt at hun kan have svaret): „Nej, det kan saamænd godt være, men et Stykke er der da.“ Og saa noterer præsten (antager R.) i frøken Urnes Navn: „Dog har jeg endnu et Stykke af en Comedie, hun selv haver sammensat, og som her medfølger“, — og dette udtryk skal være gaaet over i Klevenfeldts bibliotek og senere i auktionskataloget, — hovedordet i dette udtryk er, vel at bemærke, en senere interpolation, — i frøken Urnes meddelelser, saaledes som vi har dem, er der her en lacune, der staar kun „Dog har jeg endnu . . . af en Comedie — — —, som her medfølger“ (Rostrup, s. 108; ifølge Carl Dumreicher, s. 45, lyder fragmentet kun: dog har jeg endn af en Comedie — — — som h). Jeg vil for fuldstæn- digheds skyld tilføje, at Rostrup selv mener, at der i lacunen har staaet „Copie“, fordi frøken Urne udtrykkelig erklærer, at hun har skilt sig ved alle Leonora Christinas originalhaandskrifter.

Hvorledes dette nu end er, selv om der altsaa ikke har staaet „Copie“, som Rostrup antog og fremdeles antager, men „et Stykke“ som Birket Smith, Dr. Brix og Dumreicher hævder, da „behøver (dette) ikke at involvere“, slutter Rostrup, „at comoedien var ufuldstændig tilstede.“

Det skulde her først og fremmest være sagt en gang for alle, at nær- værende skribent, en udlænding, som ikke engang har læst „Styket“, ikke har og heller ikke kan have nogen som helst mening om selve spørgsmaalet, han forfægter altsaa ikke nogen opfattelse, hverken den Rostrupske hypotese, eller opponenternes standpunkt. Naar han alligevel

her griber til det skrevne ord, sker det, fordi han tror paa et enkelt underordnet punkt at kunne henlede andres opmærksomhed paa en mulighed, som lader til at være ganske tabt af syne.

Nej, det er nok, som Rostrup skriver, at „et Stykke af en Comoedie“ behøver ikke at involvere, at skuespillet var ufuldstændig overleveret, kun vil det vise sig, at jeg kommer til samme resultat ad en anden vej end Egill Rostrup.

Baade han og de andre har aabenbart alle antaget, at „et Stykke“ kun kan betyde et „brudstykke“, — et fragment, noget inkomplet, hine illæ lachrymæ, derpaa grunder sig tilsyneladende alle vanskeligheder. Men, straks da jeg læste Rostrups bevisførelse, slog det mig, at der er en anden mulighed, som fortjener overvejelse. Det var en passus i Hamlet, der foresvævede mig. Naar Bernardo i første Scene spørger: „Er Horatio her?“ svarer denne: „Jo, et Stykke af ham“, — „a piece of him“ og det var dette udtryk, som bragte mig paa et spor, som jeg fremdeles tror vil vise sig at være det rigtige. Thi Horatio mener højstens kun som en „bitone“ (sirrevenge, Vilhelm Andersen!), at der er kun et brudstykke af ham (interpunktionen af denne ytring i Sarrazin's Shakespeare-Lexicon er urigtig; andre kan jeg i min landflygtighed ikke se efter!), hans ord *betyder* sikkert: Jo, det er ham, hele jeg! Dette her med Shakespeare har forresten i og for sig ingen betydning for vort spørgsmaal, det maatte kun nævnes i genetisk henseende, — men ogsaa paa da.-no. har man noget lignende, et stykke af en præst, af en dokter, findes selvfølgelig i alle ordbøger, vigtigere var dog noget som jeg var aldeles ude af stand til at afgøre, nemlig spørgsmaalet om udtrykket er kendt fra den ældre literatur.

En henvendelse til Prof. Verner Dahlerup bragte mange eksempler, ikke alene af „et stykke af nogen“, men ogsaa af, hvad vel maa anses for en senere udvikling, *en . . . stykke* (karl).

Det ældste eksempel paa typen: „et stykke af“ er fra 1800: Jeg har engang været et stykke af en Historiker, Oehlenschläger, ed. Liebenberg, XXVII, 77; senere: Han var et stort Stykke af en Poet, digtede vakre Sonetter, Georg Brandes, Skrifter, VIII, 309. Typen: en — Stykke, altsaa en assimilation af artiklen til det logiske substantiv-subject istedetfor til ordet stykke, forekommer, mærkeligt nok skulde man tænke, allerede i det 18de aarhundrede: en meget artig og got stykke Karl, Holbergs Jean de France, III, 2. sc., en brav stykke Karl, Gert Westphaler, IV, 2. sc. Ordet stykke er her paa vej til at bli adjektiv, i de to eksempler som Dahlerup sendte mig, ses det heller ikke skrevet med stort. I blandingstypen (og muligvis mellemtypen) „et stykke Karl“, uden „af“ og stykke med artiklen i intetkøn, føles det derimod aabenbart endnu som substantiv og skrives med stort, ialtfald i de to eksempler jeg har: I er nok et Stykke Pave, lyser Ban og tænder Baalet, Chr. Richardt, Samlede Digte II, 225; Et godt Stykke Karl, en tapper Soldat, H. Hertz, Digte II, 118.

Nu er der en stor forskel og en nok saa væsentlig en, synes det mig, mellem disse eksempler og vor *crua*, nemlig at der i de første alle-

sammen er tale om mennesker, medens udtrykket: „et stykke af en Comoedie“ gælder en *ting*. Paa andre sprog mangler der ikke eksempler paa denne brug: f. eks. paa hollandsk: een mooi stuk werk, een stuk huisraad (= et stykke møbel, møbler) og modsvarende dette, paa engelsk: a good bit (piece) of work, a piece of furniture. Naar i A Winter's tale man læser om en prins, som er „about a piece of iniquity“; taler vedkommende ikke nedsettende om dette „stykke af synd“, det er hverken mere eller mindre end: en skarnstreg, der menes, og dermed punktum. Ligeledes maa jeg tage meget fejl, hvis et godt stykke arbejde ikke er et godt stykke dansk. (Jeg ~~sar~~ nu, at et stykke arbejde findes baade i Brynildsen og Larsen!)

Og nu kommer spørgsmaalet: er dette en *væsentlig* forskel eller ej? Kan: „et stykke Comoedie“ virkelig opfattes som: et specimen af en comedie, d. v. s. en comedie uden videre, uden at der altsaa hæfter noget som helst nedsettende ved udtrykket? Hvis *ikke*, da har dette lille stykke arbejde (= dette lille arbejde!) været forgæves, og har jeg intet bevist. Men svaret kan kun gives af mine danske læsere; her brister nemlig en udlændings dømmeevne, — „jeg spørger kun, mit kald er ej at svare.“¹

Nijmegen, Nederland, 17 juli 1918.

H. Logeman.

Denne lille Artikel er ikke skrevet til „Danske Studier“, men til Tidsskriftet „Litteraturen“, og fremkommet som Indlæg i en Diskussion, som er ført der. Efter at man med Tak havde antaget den (Red. skriver 2. 8. 1918: „Jeg er meget glad for Deres Bidrag til Diskussionen“) og den var sat og Prof. Logeman havde læst Korrektur paa den, kasserer Redaktionen den med et Brev af følgende Indhold: „Redaktionen af „Litter.“ har anset det for rigtigst at gøre Hr. Egill Rostrup bekendt med Deres Artikel. Som Sagkyndig erklærer han, at hele Grundlaget for Argumentationen beror paa, at De som fremmed ikke kan tilstrækkeligt Dansk. Under disse Omstændigheder maa „Litteraturen“, hvor gerne Tidsskr. end vilde bringe et Bidrag fra Deres Haand, dog anse det for rigtigst ikke at trykke Deres Artikel, og jeg tror, De vil være enig med Redaktionen heri, da det jo drejer sig om et ganske specielt, dansk sprogligt Problem. Ærbødigst Carl Behrens“. (Dat. Gilleleje, Danmark, 27. 8. 1918). — Vi bringer gerne Prof. Logemans lille Bidrag med en Tak for det store Arbejde, han stadig udøver i det fremmede for at udbrede Kendskab til nordisk Kultur og Litteratur, og maa paa det skarpeste protestere mod den Krænkelser, som Redaktionen af et Tidsskrift, der trykkes i Danmark, har tilføjet den fortjente, landflygtige belgiske Professor.

Red.

¹ Som korrekturnote (2, 8, '18) tilføjer jeg følgende: Hvis udtrykket „et stykke af en comedie“ virkelig nogensinde skulde vise sig at være et genskin af en *conversation*, som Rostrup mener, da vilde den største vanskelighed m. h. t. nærværende forklaring forsvinde. Thi den ligger vel deri, at udtrykket saaledes forklaret ikke vil synes *literært* nok. Men for talesprogets vedkommende turde der næppe være noget i vejen for antagelsen.

„DET ER GANSKE VIST!“

Carsten Hauch udgav 1837 Folkeskuespillet „Den hjemkomne Sømand“ (i Tvende Digtninger). Her er nogle gode Scener og en enkelt fornøjelig Figur, den djærve Matros Jørgen; men Stykket er forlængst sunket i Skyggeriget. Side 18 fortæller den unge brave Baron Scherloe Fru Miller om Pesten i Marseille og tilføjer det Rygte han har hørt: „Til Kysten af Jylland skal der være inddrevet et Skib, hvorpaa alt Mandskabet er dødt.“ Der skiftes nu Æmne; senere optræder den endnu udeblevne „Sømand“s bekymrede Hustru Henriette Falkland, samt Fru Millers Datter Eulalia, der er ligesaa ondsindet som hendes Moder og hader den ædle Henriette. Side 22 staar følgende Replikker:

„Eulalia (kommer). — — God Aften, Henriette! Du Stakkel! har Du hørt alle de fæle Rygter, man fortæller?

Scherloe (afsides). Saa, nu er Ævret opgivet.

Fru Miller. Fortæl, Barn! Maaskee veed Du Noget, der kan berolige den stakkels Henriette.

Eulalia. Ja, Moder! Tre Skibe ere drevne ind paa de jyske Kyster.

Fru Miller. Tre? Jeg havde kun hørt om et.

Eulalia. Tre, Moder, det er ganske vist. — Nei, fald mig ikke i Talen, Hr. Baron! — Tre Skibe ere drevne herind, paa hvilke man ikke fandt noget levende Menneske; thi alt Mandskabet var dødt af Pesten, paa det ene var der fem, paa det andet otte Liig, paa det tredie var kun Overstyrmanden i Live, som i Desperation kastede sig over Bord, for at undgaae den lange Quarantaine.“

Ligheden med H. C. Andersens prægtige Dyrefabel „Det er ganske vist“ (udg. i „Historier“ 1852) kan ikke godt være tilfældig. Ikke blot Motivet med Rygtet, der overbydes, men ogsaa den Vending Andersen valgte til Overskrift, er fælles. Medmindre der kan paavises en tredje — udenlandsk? — Kilde, af hvilken begge kunde øse, maa vi antage, at Andersen her er direkte paavirket af Hauch.

Det er i hvert Fald ikke uden Interesse at se, hvor grundforskelligt Motivet er opfattet og udnyttet hos de to Digtere. Hos Hauch skal den komiske Form give os Indblik i en sort Sjæl. Motivet bruges ene til at vise Eulalias (og Moderens) Karakter. Hun overdriver ikke af ubevidst Sensationsglæde, men simpelthen af Ondskab: Fra sin værdige Moder har hun faaet Vinket om at „berolige den stakkels Henriette“, og siden føjer hun til, at det ene Skib hed Henriette Elisabeth ligesom Falklands Skib, en fuldt bevidst Løgn. Hauch vil altsaa ikke vise os en gradvis, ubevidst Vækst, men et overlagt Spring. Derfor ser vi ikke Stoffet svulme fra Mund til Mund; Scherloe gengiver uden Tvivl Rygtet ganske som han har hørt det (og hvad der mulig laa til Grund, interesserer slet ikke), og Eulalia har det ikke fra ham. Og vi forstaar ogsaa, at Hauch ikke har udnyttet Stigningsmotivet paa en Maade der ellers laa nær: Allerede ifølge Scherloe er hele Mandskabet omkommet; Eulalias Tal-

detailler skal da ikke byde noget over, men skal vise os, hvor raffineret hun er: Henriette maa jo tro, hun veed nøje Besked.

Idet Andersen tager Motivet op, flytter vi med ham over i den lyse Humors Rige; ikke ond Vilje i Renkultur bliver Drivhjulet, men Driften til at bringe fyrgterligt Nyt og forstørre det, omend ikke uden Stænk af farisæisk Forargelse. Saadan er virkelig Menneskehønsene; Frøken Eulalia møder vi lykkeligvis ikke hver Dag. Men idet Andersen vil skildre en jævn Vækst, kan han gøre Motivet til Bærer af en hel lille Fortælling; her maa han da føre os sagtelig fra Led til Led og endelig give os en pointmæssig Afslutning (Hönen med Fjeren hører tilsidst Historien og aner ikke, at hun selv er Heltinden). Ved endelig at overføres til Dyrelivet vinder Fortællingen baade i skælnsk Ynde og understreger Almengyldigheden af sin Livsvisdom.

F. Ohrt.

EN FÖRMODAD LICENTIA POETICA

I den blekingske författaren M. Ch. Rauns danska översättning av Virgili Georgica (1680) förekommer et ställe, som efter vad mig synes blivit feltolkat af Kalkar i dennes ordbok. Raun hade s. 68 att översätta en passus om några brunstiga ston, som efter att ha hindrats från att tillfredsställa sin drift rusa upp på en höjd, där de stanna och ställa sig att vädra mot vinden. Kommen til detta moment i berättelsen skriver Raun:

„der svangres Stod af Vinden som af Mage
Foruden Mageleeg og hen ad Klippen jage
Ad Bierg og hulen Dal og ey om Østen anter
Men Nord, Nord-Oste suns og syndre Mulme-Kanter“

Vad betyder här *anter*? Under påpekande av att nästa versslut utgöres av — *kanter*, framställer Kalkar det antagandet, att *anter* tillkommit i rimnöd och står för *atter* o: tilbage. Denna tolkning ger emellertid åt hela stället ingen rimlig mening. För att förstå, vad Raun velat säga, måste man jämföra motsvarande rader i det latinska originalet. Dessa (Lib. III, 274—9) ha följande utseende:

„et sæpe sine ullis
coniugiis vento gravidæ — mirabile dictu —
saxa per et scopulos et depressas convalles
diffugiunt, non, eure, tuos, neque solis ad ortus,
in borean caurumque, aut unde nigerrimus auster
nascitur —“

Rauns „ey om Østen anter“ motsvaras alltså i latinet av en helt oväntat åt östanvinden personligen meddelad upplysning, at stoen icke

flytt åt det håll, varifrån han kommer eller där solen går upp, utan o. s. v. — D. v. s. de ha i viss mån visat östanvinden ringaktning, negligerat honom eller i varje fall icke känt någon åstundan efter honom. Finnes nu i blekingsmålet något ord, som tillåter en tolkning av „anter“ såsom uttryckande en dylik mening? Att så verkligen är fallet framgår af Rietz' ordbok, där man just från Bleking (och Småland) finner antecknat et verb „antas om, efter“, o: „önska sig, åstunda“, Förmodligen är det detta ord Raun använt, och hans „anter“ skulle då närmast kunna översättas med „bryr sig om“, „frågar efter“. Den poetiska frihet, vartill han gjort sig skyldig, skulle alltså inskränka sig till, att han i rinnöd tillgripit ett svenskt dialektord, möjligen även att han en smula „hysat“ detta. Denna senare omständighet rör emellertid icke så mycket hans förhållande til danskan som hans mellanhavande med blekingsmålet.

Sigfrid Ehrling.

ESAIAS TEGNÉR

Fredrik Böök: *Esaias Tegnér*. Första delen. (Till 1814). Stockholm. 1917. Norstedt & söner.

Den foreliggende, statelige 1. del af docenten Fredrik Bööks bog: *Esaias Tegnér* omhandler Tegnér's ungdomsdigtning, som endnu stod under oplysningsfilosofiens indflydelse, hans romantiske gennembrud i årene 1805 til 1807, den derpå følgende krigsposi og patriotiske digtning samt de lyriske digte fra 1812 og fra 1813.

De ydre hændelser i Tegnér's liv giver bogen os kun lidt besked om; af disse medtager Böök ene, hvad der for ham forekommer at være af betydning for hans stræben efter „at forstå de poetiske fantasiskabelser som symbolske udtryk for digterens erfaringer“.

På et enkelt punkt: Tegnér's forhold til Rusland bryder fremstillingen tidsgrænsen; den behandler dette i sammenhæng og viser, at efter Finlands tab blev Rusland for Tegnér livet igennem arvefjenden. Og på et andet punkt: påvisningen af den götiske bevægelse som en frugt af verdensbegivenhederne og den filosofiske idealisme svulmer fremstillingen ud ved en omfattende analogiredegørelse for, at de samme faktorer var baggrunden for den tyske nationalisme, „die Erhebung“. — Sære interessant og overbevisende er Bööks undersøgelse af, hvordan det navnlig er Fichtes etik, der er nerven i Tegnér's datidige digtning — Fichtes etik „går som en malmåre gennem hele hans forestillingsverden“ —, som at denne også danner grundlag for Geijers samtidige produktion, ligesom i Danmark Oehlenschlaeger og Grundtvig — således som påvist af Vilh. Andersen og Rønning — står under dens indflydelse.

Af særlig interesse for danske er skildringen af Tegnér's betragtning af Karl Johans politik overfor Napoleon og overfor Danmark-Norge. Tegnér stod meget uvenlig overfor denne: Rusland var, som nævnt, for ham arvefjenden, for Napoleon nærrede han ikke så lidt beundring, og

for planerne om Norges erobring kunde han ikke begejstres. Da han i foråret 1813 fik opfordring til at skrive en krigssang, svarer han bl. a.: „... mod de stakkels Danskere kan jeg virkelig ikke skrive noget. Det er en ulykkelig nation, som visselig ikke i lang tid har gjort os noget imod. Kan vi med vold tage Norge, så er det uden tvivl nyttigt, men en slig erobring fra en værgeløs nation besynger vel næppe nogen ærlig mand. Når krigen engang vender sig mod arvefjenden, da vil jeg skrive.“ Meget betegnende for hans stemning overfor felttoget mod Danmark-Norge er også følgende vers med overskriften „Efter mycket nödgande, till några officerare, på årsdagen af slaget vid Bornhöft“:

I dag ett år sen, gode herrar!
gick det förbannadt hetsigt till
för officerarne och deras märrar.
Drick skålen hvem som vill.

Hermed stemmer ligeledes, at da Tegnér virkelig efter Norges afståelse til Sverige skrev et digt „Nore“, så undlader han i dette ganske at nævne Karl Johan eller de seneste politiske hændelser, og om noget had til Danmark er der slet ikke tale. Norge indbydes til et frivilligt forbund, og i dette forbund er også Danmark velkommen. Tegnér gør sig til tolk for en ideel skandinavisme:

Den dag skall gry — och snart — som Nordens ära kröner,
och enar Asars barn på Asars jord,
då Geflons ö med Juels, med Tordensköldars söner,
som vakskepp ankrar utför fjellstängd Nord.

Holger Hjelholt.

J. GRIMM OG TYSK KORTTEGNING OVERFOR DANSK-NORSK RETSKRIVNING

Det vil sikkert have slaæet een og anden, at der i tyske Kortværker gøres en sær Forskel mellem svenske og dansk-norske Navnes Stave-maade: den svenske Retskrivning overholdes fuldtud, hvad der særlig ytrer sig i Optagelsen af den for tyske Trykkerier fremmede Type *ä*; derimod tages der intet tilsvarende Hensyn til dansk-norsk Retskrivning, idet *æ* regelmæssig afløses med *ä*, etc.

Jeg har seet den tyske Skrivemaade jævnstillet med tilsvarende danske og norske Foreteelser paa følgende Maade: „Forholdet er jo ikke anderledes, end naar man paa danske Skolekort undertiden finder Kø-nigsberg, Lybæk, Hamborg, Bømen, Brunsvig, en bekvem Tillempelse af fremmede Navne i vort Lydsystem. Forholdet til det svenske *ä* er noget anderledes, for *aa* kan Tyskerne jo ikke skrive der.“

Det er ogsaa sandt nok, at tyske Navne ofte findes skrevne med dansk-norske Lydtegn. Enkelte Forfattere har endog viist en personlig Vilkaarlighed, der lod haant om alle tyske Retskrivningsregler. Saaledes

f. Ex. gamle Rektor Lefolii, der — vist efter Geografen E. Erslevs Forbillede — med Vold og Magt vilde have os til at stave „Vejksel“ istf. Weichsel, „Varsjav“ istf. polsk Warszawa og tysk Warschau, etc. Da jeg i sin Tid hjalp ham med Noter til Oversættelsen af Tacitus' Germania, søgte jeg at faa ham derfra, men forgæves¹. Men det kan dog langt fra siges, at en saadan Fremgangsmaade i Dansk og Norsk er bleven en herskende Regel. — Endvidere kan man ingenlunde stille Former som Lybæk, Hamborg, Bømen, Brunsvig paa Linje med Königsberg som Exempler paa en almindelig dansk Tilbøjelighed til at bryde tyske Retskrivningsregler. De fire nævnte Navne bliver nok ret almindelig stavede paa utysk Vis, men det er netop kun, fordi de spiller en fremtrædende Rolle i vor Synskres og derfor har faaet vedtægtsmæssig for-danskede Biformer ved Siden af de ægte tyske. De svarer altsaa med andre Ord til tyske Former som Dänemark, Seeland, Kopenhagen, Ripen etc. og vedkommer ikke Spørgsmaalet om den almindelige Stav-ningsnorm. — Endelig er det galt at sige, at fordi svensk *ä* ikke kan gengives ved noget fonetisk tilsvarende tysk Bogstav, er Tyskerne nødte til at optage det svenske Tegn. Den tyske gængse Retskrivning optager i Almindelighed ingen fremmede Tegn, lige meget om de udtales saa eller saa, naar alene bortsees fra „Cedille“, hvis Undtagelsesstilling skyl-des Franskens gamle Overvægt som Kultursprog. Der skrives altsaa normalt *l* og *n* istedetfor polsk *ł* og *ń*, og tilsvarende *d* istedenfor islandsk *ð*; ikke engang de islandske Accenter som Længdetegn over Vokalerne bli-ver sædvanlig ænsede, skønt de typografisk ingen Møje kunde volde. Efter ældre tysk Skik skrev man saaledes ogsaa i svenske Navne tidligere ganske rolig *a* istedenfor *ä*, som Overbibliotekar Dr. Sofus Larsen har op-lyst mig om ved at gennemgaa et halvt Dusin tyske Kort fra før 1819. Han fandt en eneste Undtagelse, nemlig Reineckes „Allg. Handatlas der ganzen Welt“, Weimar 1800, hvor svensk *ä* findes indført; men ejendom-meligt nok skriver dette Atlas samtidig *æ* paa dansk-norsk Grund, gen-nemfører altsaa med andre Ord den ligelige Hensyntagen, vi forgæves leder om hos de fleste tyske Kortudgivere i Nutiden. Jeg tilføjer, at Savnet af Udaletegn for Lyden *ä* ingenlunde kan støde en kyndig Tysker, da *a* i Sydtyisk faktisk udtales netop som *ä*, og den ukyndige vilde selv-følgelig være ligeglad. I enkelte mere landskendte svenske Navne er Skrivemaaden *a* ogsaa bleven almindelig godkendt, f. Ex. „Alands-Inseln“.

Jeg fastslaaer altsaa, at den i nyere Tid gennemførte typografiske Hensyntagen til Sverige er en afgjort Undtagelse fra almindelige Regler.

Aarsagen til denne paafaldende Gøren-Forskel har hidtil ikke staaet mig klart, men forleden mener jeg at være kommen paa Spor efter den: det maa være Virkningen af en indflydelsesrig Enkeltmands personlige Indgriben.

Det er den tyske Sprogforsknings Oldmester Jacob Grimm, der

¹ Ganske i samme Smag er det, naar Højskoleforstander Schrøder i en Historielærebog kalder Cæsar for „Sæsar“, eller naar Fru Dr. phil. Anna Hude i „Folkenes Historie“ III, 24 ændrer gotisk *thiudans* („Konge“) til *tjudans*, oven-i-købet i en saakaldt Sprogprøve.

heri som i saa meget andet — baade godt og ondt — har været banebrydende.

For at finde Udgangspunktet til den nu herskende tyske Vragning af vor Retskrivningsskik, maa vi gaa tilbage til J. Grimms navnkundige „Deutsche Grammatik“, som udkom i Aarene 1819—1837.

Heri gennemgaaes bl. a. den gældende Retskrivning i de forskellige Grene af „Tysk“, d. v. s. Gottonsk. Ved Afdelingen Svensk finder vi, som venteligt er, Tegnet *ä* optaget. Derefter kommer vi til Dansk, hvorunder vi bl. a. læser følgende:

S. 561. „(AE) doppelte [gestalt]; 1) kurzes ä, statt des kurzen e; beispiele: läs (onus), lässe (onerare) . . . ; 2) langes æ, und zwar theils organisch, z. b. in lære (docere) . . . , theils . . . unorganische verlängering des altnord. e und ë, vgl. glæde (laetum reddere), væve (texere).“

S. 563. „(OE) mit einem durchstrichenen o (ø) ausgedrückt, welche unbequeme gestalt man längst hätte aufgeben sollen.“

Det fremgaar af ovenstaaende, at J. Grimm i sin Grammatik nok foretager Ændringer af den vedtagne Retskrivning, men det vil dog strax sees, at Ændringen indtil videre kun sigter paa at indføre en fonetisk Skelnen, som faktisk ikke forud var tilstede. Vi vil ogsaa finde, at det her opstillede Grundsæt andensteds i Bogen overholdes; f. Ex. læses S. 756 *hæs, kizer*; og Tegnet *æ*, der afløser det lange *ø*, findes sammesteds brugt f. Ex. i *fæd* (= sød).

Da J. Grimm altsaa i sin Grammatik fra fonetisk Synspunkt har forbedret Retskrivningen, er der ikke noget at indvende mod hans Fremgangsmaade forsaavidt; højt regnet kan vi sige, at naar han fandt sig i den svenske Type *ä*, var der ingen særlig Grund til at afløse det dansk-norske *ø* med *æ*.

Imidlertid læser vi nok mellem Linjerne, at han kun med Møje lægger Baand paa sin Lyst til yderligere „Forbedring“; det er dér, hvor han kalder vort *ø* for en „unbequem“ Bogstavform, der forlængst burde have været opgivet. Og i sine følgende Værker opgiver han da ogsaa enhver Hensyntagen til denne og andre dansk-norske Særegenheder. Man kunde tænkt, at hans Vragning af Tegnet *æ* skyldtes typografiske Hensyn; men det var ikke Tilfældet, thi han brugte stadig dette Tegn over en lav Sko i Middelhøjtysk og Oldnorsk. Det var kun i Nutidens Dansk og Norsk, at det ikke maatte taales.

Vi kan f. Ex. tage hans „Deutsche Mythologie“, der udkom 1835.

Det svenske Tegn *ä* findes her fremdeles brugt, f. Ex. i „Skåne“ (ligesaa „Geschichte der deutschen Sprache“ 727); det forekommer altsaa stadig ikke J. Grimm „unbequem“. Derimod læser vi altid et saakaldt dansk „vätte“, 765 og Nachtrag 363, medens samme Ord fra Islands ligesaa regelmæssig citeres som „vættir“, 730, Nachtrag 123. Her drejer det sig endnu om et *æ*, der paa Dansk er blevet forkortet og derfor efter Grimms fonetiske System med Rette kunde gengives ved *ä*. Men andensteds finder vi, at han selv har brudt Systemet; f. Ex. læses S. 788: „Palnejäger“ og „den flyvende jäger“, hvor Lyden er lang og derfor efter det fonetiske System skulde kræve *æ*. Endelig finder vi, at

selv i Citat af Bogtitler gennemføres „Forbedringen“ uden Hensyntagen til den dansk-norske Retskrivnings Vedtægter; saaledes nævnes i „Geschichte der deutschen Sprache“ S. 735 Keyzers Skrift om „Nordmændenes herkomst“.

Indenfor det navnkundige Brødrepaar var Jacob jo afgjort den ledende, og det var derfor intet Under, at Wilhelm Grimm fulgte i hans Fodspor. Saaledes læser vi i hans „Deutsche Heldensage“ 1829 dette Citat fra en dansk Folkevisse, S. 347: „Jeg viser dig min Fästernö“.

Endvidere er der en Mængde nye Forskere, der uden Tøven optager den grimmske Norm. Saaledes f. Ex. Mannhardt, „Baumkultus“, 558: „med Fisk udi vor Fänge“, atter citeret saaledes af Englænderen Chadwick i „The Origin of the English Nation“; endvidere Golther, der i sin „Handbuch der germanischen Mythologie“ S. 170 skriver: „Lä auf Läsö“.

Andre viser kendelig et vist Tvivlraad: de kunde nok ønske at undgaa Krænkelser af de nordiske Retskrivningsregler, men vover paa den anden Side ikke rentud at frigøre sig for det grimmske Forbud mod at skrive *æ* i Dansk og Norsk. E. H. Meyer i sin „Mythologie der Germanen“ S. 227 griber derfor til den Udvej at afløse den normaldanske Form „Læssø“ med „Lessö“. Den anden Mytolog Meyer, R. M., kommer i sin Raadvildhed til at levere hele tre Stavemaader: S. 103: „Agir“ og „Agisdrekka“, S. 393 „Ägir“, og i Registret „Aegir“! (Mærkeligt nok har Zeuss i sit grundlæggende Værk „Die Deutschen“ 1837 holdt sig fri for det grimmske System; han skriver S. 509 „Vitheslæth“, etc.).

Fra Videnskaben har den grimmske Norm, som naturligt er, udbredt sig til saa at sige hele den praktiske Korttegning; det er en ren Undtagelse, naar f. Ex. Stiellers Atlas allerede i de ældre Udgaver gennemfører Typen *æ*. Ellers er det aldeles regelmæssig som hos Grimm: svenske Navne staves med den svenske Type *ä*, danske og norske Navne staves med den tyske Type *ä*.

Den preussiske Generalstabs topografiske Afdeling er i 1881 gaaet videre endnu; jeg skulde tro, at det nærmest skyldes dens daværende Leder Geertz, som har udgivet en Række vigtige kartografiske Arbejder over Slesvig og Hølstens og deri givet tilstrækkelige Prøver paa sin „Forstaaelse“ for dansk Retskrivnings Krav. I den omkring 1880—81 udkomne „Landesaufnahme“, hvis Kort over Hertugdømmerne ligger fremme paa det danske kgl. Biblioteks Læsesal, bruges nemlig ved Skrivningen af Kongeriget Danmarks Stednavne følgende konsekvent gennemførte Fortyskningssystem: *ä* for *æ*; *w* for *v* i Forlyd; *ck* for *kk*; noget mindre regelmæssig *ü* for *y* (at *ö* bruges for dansk *ø*, er en Selvefølge, da ogsaa Dansk ofte har Tegnet *ö*). Desuden optræder der mangfoldige enkeltvis opfundne Fortyskninger, som naar f. Ex. Nordby paa Fanø kaldes „Norby-kirche“, og Manø „Alt-Manö“. Jævnfør hertil mit Oversigtskort i „Altyskerne og Danmark“, Bilag S. 8—9. Da ellers i Nutiden Generalstabskortene mere og mere stræber henimod at følge den vedtagne Norm indenfor ethvert suverænt Statsomraade, er det i højeste Grad paa-faldende, at den preussiske Generalstab Aar 1881 er gaaet den stikmod-satte Vej.

Ligesom nu J. Grimm har dannet Skole indenfor Filologerne, saaledes har den preussiske Generalstab dannet Skole indenfor visse Klasser af praktiske Kort.

Ravensteins for faa Aar siden udkomne „Special-Radfahrer-Karte von Mitteleuropa“, Frankfurt a. M. uden Aarstal, optager Generalstabens Krig mod det danske forlydende *v* og Forbindelsen *kk*, retter ogsaa et enkelt *y*, er derimod noget mindre skarpt i Forfølgelsen af *æ*. Vi noterer en hel Del Fortyskninger fra Steder, der ikke var medtagne paa Generalstabskortene. Taasinge: „Windeby“ og „Waldemars Slot“; Ærø: „Weisnäs, Marstall, Gr. & Kl. Riese“; Østfyn: „Lyckelsholm, Örbeck, Müllerup“; Vestfyn: „Ivernäs“; Lille Belt: „Ågholm“. Ved Siden af det ærøske „Skjoldnäs“, der hos Generalstaben kun havde faaet sit *æ* fortysket, staar som den egentlige Hovedform „Schollniss“. Generalstabens „Fünsskov“, Vestfyn, er blevet forbedret til „Fünsskow“, og dens „Weistrup Kirche“ nær „Wamdrup“ er forbedret til „Kirche Weistrup“. I samme Egn er nyt tilkommet: „Schottburghuus“.

„Amtliche Karte des Gaus Schleswig-Holstein“, udgivet af „Deutscher Radfahrer-Bund“, Leipzig uden Aarstal, følger delvis Generalstabs-Forbilledet aldeles slavisk. Der skrives med Generalstaben paa Fyn „Süder Broby“, „Wester Häsing“ osv., men hvor Generalstabens Korrekturlæser i Jylland har glemt at rette „Nörre Lovrup“, „Sönder Lovrup“ og „Sönder Särmark“, er ogsaa dette trofast overtaget. Der skrives *ä* paa Vestfyn og Vest-Ærø, hvor man har Generalstabskortet at holde sig til, men derimod *æ* paa Østfyn og Øst-Ærø, hvor dette Forbillede slipper. Strømnavnet „Au“ bruges i Jylland og paa Vestfyn efter Generalstabens Forbillede, derimod „Aa“ paa Nord- og Østfyn; altsaa mod Sydvest „Odense Au“, men længere nordpaa „Odense Aa“. Det af Generalstaben opfundne Stednavn „Norby-kirche“ paa Fanø er trolig medtaget. Andensteds gaar dog Radfahrer-Bund videre paa egen Haand. Saaledes rettes Generalstabens „Faenö“ til „Fänö“ og dens „Öster Häsing“ til „Oster Häsing“; paa Fyn skrives endvidere: „Strieb“ og „Ölstedt“; Generalstabens „Norder Hilderslev“ omlaves til „Nieder Hilderslev“ og faar tildigtet et „Ober Hilderslev“¹.

Hermed har vi fulgt det grimmske System overfor dansk og norsk Retskrivning ud til dets aller nyeste Forgreninger. Det skulde egentlig synes, som om man maatte kunne komme bort fra Forsættelsen af dette System, uden derved at krænke de store Afdødes Minde. Thi Systemet er en uomstridelig Vilkaarlighed, der ikke hører hjemme i Filologi.

Gudmund Schütte.

¹ Om de hernævnte Kortarbejder læses nærmere i min Afhandling „Videnskabelig tysk Afgrænsning af dansk og tysk Omraade“ („Flensborg Avis“ 1912, 3.—4. April).

BLAAMAND

I sidste Hefte af „Danske Studier“ har Professor Verner Dahlerup leveret en Redegørelse for Ordet „Blaamand“, som man ikke kan undlade at kalde ny. Men er den ogsaa god — og rigtig?

Verner Dahlerup er ikke tilfreds med den af Feilberg fremsatte Opfattelse, at den gamle Betydning af „Blaamand“ skulde have givet Anledning til Navnet paa Tobakken, hvilket heller ikke synes rimeligt efter Ordets Historie at dømme; denne viser jo en saa udpræget og tilmed en saa tidligt stedfindende Tilbagegang i Brug fra det 17. til Slutningen af det 19. Aarhundrede, at en Navneoversførelse fra Billedet af „Blaamanden“ til Tobakken kun daarligt kan tænkes at have fundet Sted i Menigmands praktiske Liv.

Hvor fristende det nu end kunde være at imødegaa Verner Dahlerups Opfattelse af Forholdet med en Udredning af Tobakssurrogaternes Historie, særlig i Danmark, som i øvrigt vilde tale stik imod den fremsatte Forklaring, maa jeg gemme det Materiale til en anden Gang, da dets Anvendelse her er ganske overflødig. Blot maa det i Forbigaaende siges, at Navnene „Blaamand“ og „Tobaksurt“ for *Centaurea cyanus* L. aldrig har været i Brug paa Sjælland, hvorimod „Blaamand“ som Navn paa Tobakken ogsaa har været anvendt herovre og kendes den Dag i Dag.

Skulde Verner Dahlerup have Ret i sin Betragtning, vilde det have passet hans Tydning nok saa godt, om baade *Centaurea cyanus* og Tobakken havde været kendt over hele Landet under Navnet „Blaamand“.

Forklaringen paa det mærkelige Fænomen, som har lokket Verner Dahlerup ind paa spidsfindige Undersøgelser over den kulturhistoriske Botanik, ligger saa nær nede ved Jorden, at man fristes til at udbrøde: „Er det virkelig det hele?“ — Ja saamænd er det saa: De Karduser, som Verner Dahlerup kender fra sin Ungdom, husker jeg ogsaa særdeles godt, og jeg har mangfoldige Gange staaet ved Siden af, naar Diskussioner om Tobakkens Kvalitet førtes mellem Bonden og Svenden i Købmandsbutikken. De mest søgte Sorter var helt op i Halvfemserne „Blaamand“ og „Rødmand“, begge i spidse Karduser; paa den ene var trykt en Mand i blaa Farve, paa den anden en do. i rød, ligesom i øvrigt Kardusernes Tekst stod henholdsvis med blaat og rødt. Deraf kom simpelthen Navnene. „Blaamand“ ansaas for et Nummer finere end „Rødmand“ og var vistnok ogsaa lidt dyrere; men paa det Omraade skal jeg ikke drage Skel. Faktum er, at jeg flere Gange har hørt Svenden bakse med Bonden for at faa ham prakket en „Rødmand“ paa; men han holdt stejlt paa sin „Blaamand“, selv om han ogsaa skulde gaa et andet Sted hen og købe ham kontant.

Endnu en tredje Sort var fremme i de Aar; den var ikke i spids, men vistnok i firkantet Kardus, paa den stod der ogsaa en Mand, og Trykket var sort; forsøgsvis kaldte man den i Butikken „Sortmand“. Men det gik ikke; det var kun Kræmmerfif — hverken Manden eller Kardusen havde noget med de gammeldags at gøre; det kunde enhver se, og jeg har aldrig hørt det Navn i nogen Bondes Mund.

Tiderne har nu ændret sig siden dengang; Agenterne har i Mellem-tiden hjemsøgt enhver nok saa lille Krambod og har indført Sneese af nye Mærker og nye Karduser baade med Mænd og Koner i flere forskellige Farver; men det skal ikke fejle, at manges gammel Bonde endnu mindes „Blaamand“ og „Rødmænd“ — Tobakken med den lidt „laamre“ Duft li'som a' kraftigt Møg — en og anden vilde ogsaa nok have kunnet give Professor Dahlerup Besked, om han havde spurgt sig for derude; hvor Navnet i gamle Dage blev til.

Frits Heide.

Hr. Frits Heides bemærkninger mod min lille afhandling kan til trods for den sikkerhed, hvormed forf. udtrykker sig, ikke kaldes overbevisende.

Jeg har godtgjort, at kornblomsten kaldtes „tobaksurt“, og at det af kilder fra tiden omkring år 1800 vides, at planten blev brugt som tobakssurrogat. Jeg har end videre påvist, at kornblomster kan kaldes „blåmænd“, og at „blåmandstobak“ blev lavet af kornblomsten. Hr. Heide modbeviser ikke noget af dette, men alligevel finder han mig „spidsfindig“, når jeg mener, at der er årsagssammenhæng mellem tobakkens navn og dens sammensætning. Hr. Heides grund til at forkaste min formodning er, at plantenavnet „blåmænd“ kun er jysk; ja, Jenssen-Tusch opfører det kun fra Nørre- og Sønderjylland, men deraf følger da ikke, at det ikke i ældre tider kan have været brugt i andre landsdele¹; da navnet findes i Hornemanns oekonomiske Plantelære, kan man endogså med vished sige, at det må have været kendt af andre end af jyder. Men selv om det var sikkert, at „blåmænd“ kun var folkeligt plantenavn i Jylland, følger ikke deraf, at min forklaring er urigtig. Tobakken blev jo også lavet i Jylland (Tønder), og der er ikke noget urimeligt i den tanke, at navnet sammen med tobakken kan være vandret fra Jylland (Tønder?) til Sjælland.

Hr. Heide ved derimod aldeles bestemt, at det er de blå billeder og bogstaver på karduserne, som har givet anledning til navnet; han undersøger ikke, om blåmandstobak altid og overalt har været solgt i de blå karduser, som han husker fra 1890'erne (jeg kan ikke huske sådanne fra mit barndomshjem i Østjylland), og han tænker sig end ikke muligheden af, at det er navnet „blåmandstobak“, som har givet anledning til de blå karduser, og at disse igen har fremkaldt „rødmænd“ i røde karduser og, efter hans egen fremstilling, „sortmand“ i sorte karduser.

Indtil jeg bliver overbevist ved bedre grunde end hr. Heides, fastholder jeg altså min forklaring: at tobakken har fået sit navn, fordi den var lavet af „blåmænd“ d. e. kornblomster.

Verner Dahlerup.

¹ Hr. cand. mag. Gunnar Knudsen meddeler mig, at der i Gørlev, Løve Herred, og i Sneglerup, Grevinge Sogn, Ods Herred findes en Mark, som hedder „Blaamands Aas“, som maaske kan have sit Navn efter Centaurea cyanus.

„FAGRE ORD“

I Dr. Brix' „Fagre Ord“ findes en lille Afhandling om Digtet „En Middag“ af Aarestrups „Erotiske Situationer“. Analysen af Digtet er muligvis rigtig, men ikke overbevisende. Undersøgelsen udstrækkes imidlertid til hele Digtrækken, og Dr. Brix hævder, at de fleste af Digtene, „maaske hele Kredsen paa et enkelt nær, synes at være henvendt til een Kvinde allesammen“. Ordene er lidt forsigtige, men i det følgende skydes Forsigtigheden til Side. „Den ene“ skildres paa Grundlag af Digtene, og Forholdet mellem hende og Digteren udredes.

Man tror maaske paa dette, indtil man atter har gennemlæst de „Erotiske Situationer“, men saa synes man ogsaa, at den ene opløser sig til flere. Jeg skal her blot henlede Opmærksomheden paa et Par Ting. „Blikket“ lyder:

Du aabner halvt kun Øiet
Men denne Spalt, den Strimmel
Af en formørket, skyet,
Heel overtrukken Himmel —

O, ingen Sommerklarhed
Er skønnere i Verden,
Saa kjøligmørk, saa regnblaa,
Saa foraarsdejligh er den!

Dette Digt synes at forudsætte, at den elskede har blaa Øjne.

Men i „Det Sidste“ hedder det:

Og med ætherisk Glimren
Vidtaabne, langsomt faldt
Paa mig de brune Øjne,
Tilstod mig Alting, Alt! —

Her er ingen Tvivl om, at Øjnene er brune.

I „Platanen“ staar der:

Saa talte Haugens Gartner,
Du stod, som om du drømte —
Straahatten løst — om Panden
de sorte Lokker strømte.

Og i „Tilstaaelse“:

Men du, du fik mig til at glemme
Det Hele som en flygtig Drøm,
Dengang du hæved Liliepanden
Af dine Lokkers sorte Strøm.

I disse to Digte er den elskede sorthaaret, men i Digtet „I en Landsbykirke“ hedder det:

En østerlandsk Parabel,
En yndig Læresætning
Var i de brune Lokker
Og deres bløde Fletning.

At det ikke er dette Digt, Dr. Brix tænker sig muligvis skrevet om en anden, fremgaar af Slutningen af hans Afhandling, hvor han taler om

Aarestrups anden Behandling af Kærlighedssorgen i de „Erotiske Situationer“. Og forresten hedder det i Digtet „I Theatret“:

Du, som hist i Logen
Imod Marmorguden
Sværmerisk læner Nakken
Med Kastanieknuden!

Denne Dame har aabenbart ogsaa haft brunt Haar.

Olaf Hansen.

„FIGENBLADET“

Naar man ved Besøg i tyske Kunstsamlinger finder saavel gamle som moderne nøgne Billedstøtter forsynede med af Papir udklippede Figenblade, fastgjort med et Stykke Sejlgarn om Lænderne, bliver man lidt flov paa deres Vegne, som — efter Sigende af Hensyn til de engelske Misser — har foretaget denne baade smagløse og uværdige Sædelighedsforanstaltning, og en noget lignende Fornemmelse følte jeg ved i Danske Studier Hefte II 1918 i Hr. Poul Schjærffs Artikel: „Den danske Jens og hans Sprog“ at finde en Del vulgære Ord delvis antydet ved Prikker.

Herregud, vi plejer jo dog ikke at være snærpede her til Lands, og dette Tidsskrifts Læsere er sikkert for langt den overvejende Dels Vedkommende voksne og sprogingteresserede Mennesker, og kan Studiet af de bredere Lags Udtrykksmaade være betydningsfuldt og nyttigt, hvad det ganske utvivlsomt er, findes der ikke den fjerneste Grund til at holde sig for Næsen under Granskningen.

Skulde endelig en saadan Undersøgelse komme et yngre Familie-medlem for Øje, vil vedkommende, som i de fleste Tilfælde sagtens hører slige Udtryk i levende Brug i langt højere Grad, end vi andre i senere Aar gør det, næppe blive synderlig rystet og under ingen Omstændigheder være udsat for at tage nogen Skade heraf.

Skulde vi derfor ikke paa dette Punkt kunne lade være med at skabe os og rette os efter Digterens Ord „Tal Ordet ud, og stol paa Gud“.

Axel Eegholm.

[Forf. af „Den danske Jens og hans Sprog“ har ved Gengivelsen af mindre smagfulde Ord brugt samme Fremgangsmaade som Forgængeren, Prof. Karl Larsen, og mange andre. Han tilbyder imidlertid, hvis Hr. Mag. Eegholm eller andre har haft Vanskeligheder med Opløsning af Forkortelserne, privat at yde al ønskelig Vejledning til Opnaelse af en fonetisk korrekt Udtale. — Vi bringer Forf. vor bedste Tak for Tilbudet, og skal en anden Gang overveje, om Tiden maatte være inde for Reformer i den af Hr. Mag. Eegholm foreslaaede Retning. Men endnu bruger f. Eks. Dr. Arthur Christensen smukke latinske „Figenblade“ i fransk Tekst i Vid. Selsk. Hist.-fil. Meddelelser I, 3; Kbh. 1918.

Red.]

HVAD ER EN PAPEGÖJE?

Når man kender lidt til sejleidræt, ved man, at en papegöje er et apparat, der hører til eller kan anbringes på sejlfartøjer, i alt fald på nogle. Den består af tre dele: en lille mast, der rejses ganske nær ved fartøjets bagstav, et sejl, der oftest har form som et storejl (en uregelmæssig firkant) men også kan være trekantet, og endelig en bom, til hvilken sejlskødet fæstes, således at det holdes ud fra masten i den rette afstand, medens bommen ved barduner holdes under den rigtige vinkel med fartøjets symmetriplan. Masten hedder en papegöjemast, sejlet et papegöjesejl og bommen en papegöjebom.

Men hvor sidder nu papegöjen? er det masten, sejlet eller bommen, der har noget at skaffe med fuglen, en papegöje? Navnet kan ikke være grebet ud af luften; der må være en grund til, at man har valgt denne betegnelse.

Søger man oplysning i Falk u. Torp: *Norwegisch-dänisches etymologisches wörterbuch*, finder man følgende forklaring: papegöjemast, „kleiner hintermast, auf dem der papegöj (ein kleines gaffelsegel) gehiszt wird“ ist holl. papegaaisstok. Der name kommt von dem vergleich mit der kletterstange des papageis im käfig.

Det turde dog måske være tilladt at stille sig tvivlende over for denne forklarings rigtighed. Alene den omstændighed, at det er sejlet, ein kleines gaffelsegel, der kaldes papegöjen, medens det vel nok skal være mastens og gaffelbommens indbyrdes stilling, der giver anledning til navnet, fordi den minder om anordningen af pindene i et papegöjebur, synes at gøre antagelsen uholdbar. Hvis denne anordning endda var noget fastslået; men den er utvivlsomt forskellig fra bur til bur. Intet fornuftigt menneske vilde derfor falde på at opkalde en stor og konstant foranstaltning ved fartøjer efter en fugl, i hvis bur nogle små stænger kan sammenføjes på utallige måder.

Det vil derfor være naturligt at se sig om efter en anden forklaring, og i så henseende kan man hente god hjælp i en skrivelse, som det danske kancelli d. 16. decemb. 1560 udstedte — se kancelliets brevbøger 1556—60, side 474.

I denne skrivelse får lensmanden på Ålborghus ordre til at lade gøre en fyr lampe og opsætte den på Skagen. Lampen var en jærntønde, „og skal tömmerværket, som samme lampe skal hænges udi, være af godt stort egetømmer og være bygt som en papegöje, at den kan nederlades og tændes og igen opsættes — efter som du af forfarne mænd videre kan lade dig underrette“ o. s. v.

Ordningen af datidens fyr var ganske lige til: man rejste en mast, til hvilken en bom, der i nævnte tilfælde skulde være af eg, på et eller andet sted var fastgjort, således at lampen, der hang i bommens yderste ende, kunde nedlades for at fyldes med ved og tændes og derefter sættes til vejrs. Almindeligvis fæstede man den gang en bom til en mast ved hjælp af en strop; men det ejendommelige for denne bom var, at den skulde være „bygt som en papegöje“. Kancellisten, som har udfærdiget skrивelsen, har vel knap selv været på det rene med, hvori forskellen

bestod; i alt fald har han været bange for, at lensmanden ikke kendte forskellen, hvorfor han henviser ham til videre at lade sig underrette af forfarne mænd.

Ved hjælp af denne skrivelse kan vi nu besvare det oven for rejste spørgsmål: hvor sidder papegøjen? Først kan vi nemlig eliminere sejlet; thi på et fyr findes der intet sejl. Dernæst kan vi lade masten ude af betragtning; den nævnes slet ikke. Det er derimod bommen, „tømmerværket, som samme lampe skal hænges udi“, der skal være bygget (o: til-dannet) som en papegøje.

Dette har forfatteren af en afhandling: „Det danske fyrvæsens historie 1560—1660“ i Samlinger til Jysk Historie og Topografi (III række 2. 329) ikke opfattet rigtig, idet han har troet, at hele fyret var formet som en papegøje. Side 337 øverst refererer han indholdet af kancelliskrivelsen således: „fyrendretningen skal rejses . . . som en papegøje og side 346 linje 7 f. o. siger han: „Som det sås af det kongelige missive af 16. december: 1560 var det meningen, at alle de tre fyr på Skagen, Anholt og Kulden skulde „rejses i skikkelse af en papegøje.“ Hvilken forestilling der har foresvævet ham ved dette udtryk, gøres der ingen rede for; det er kun mærkeligt, at han har kunnet fastholde den, uagtet han af oberst Otto Blom, hvis hjælp han havde påkaldt (se side 338) var vejledet i den rigtige retning, idet Blom udtaler: „Jeg tænker mig, at den papegøje, som fyrkurven skulde hænges i, i vore dage vilde blive kaldt et spryd.“ Det er netop sagen, det er sprydet, der er papegøje; men dette er jo kun en detalje ved fyret, ingenlunde af så stor betydning, at der er anledning til efter den at kalde hele fyret et papegøjefyr (side 333 og flere steder), et navn, det naturligvis aldrig har båret. Det er derfor også vildledende, når det side 346 linje 15 siges, at fyret på Kulden ligeledes har været „konstrueret efter papegøje-modellen“!

For nu at få rede på, hvad det vil sige, at en bom eller et spryd er byggt som en papegøje, må vi vende os til den rigtige papegøje, den tropiske fugl med de mange mærkelige egenskaber, for muligvis blandt disse at finde den, som man har ment var anvendelig ved skibsbomme, og som er så ejendommelig for fuglen, at blot man nævner dennes navn, kommer man straks til at tænke på dens hovedegenskab. Man kan da slet ikke være i tvivl om, at papegøjens væsentligste ejendommelighed er, at den er udrustet som klatrefugl. Den har ikke alene nogle dertil egnede fødder, hver med fire tær, der parvis vender til samme side, hvorved den kan have et ypperligt greb om grenene; men den bruger tillige sit næb som en tredje fod, hvorfor det er tildannet således, at når den gaber, danner den indvendige flade af over- og undernæb tilsammen en halv cylinder. I Salmonsens konversationsleksikon findes en i så henseende fuldtud oplysende afbildning af et papegøjehoved.

Hvad enten man nu tænker på papegøjens næb eller dens fod, er det let at se, hvorledes man skal „bygge“ en bom således, at den med sin ene ende kan gribe om en mast på samme måde som en stor papegøje vilde gøre det. Og det er også let at se fordelene ved denne ord-

ning; bommen kan nemlig drejes om masten til alle sider, hvilket ved det oven for omtalte primitive fyr er formålstjenligt, for at fyrkurven altid kan hænge i læ af masten, der ellers vilde være udsat for at stikkes i brand af gnister fra kurven; og den kan også nedlades og igen op-sættes.

Ordet bygge i denne forbindelse er vel nok et gammeldags udtryk for, hvad vi nu vilde kalde at tildanne; men der kan godt være tale om en virkelig opbygning. Er masten nemlig tyk, vil bommen, selv om den er „af godt stort egetømmer“, ikke kunne tildannes således, at den tilstrækkelig omslutter masten. For at opnå dette må man bolte et par klamper til dens ene ende og i den derved opståede større færlighed udrunde det halvcirkelformede udsnit, som skal gribe om masten. Denne ordning findes ved storbommen på mangfoldige af nutidens skuder.

Det er i det hele taget værd at lægge mærke til udtrykkene i det oven for anførte stykke af kancelliskrivelsen: „og skal tömmerværket o. s. v.“; de har sikkert været vel overvejede. Der står bl. a., at hensigten med at anvende en papegøje er, at lampen, som må tænkes ophængt ved en svær jærnkæde i papegøjebommens fri ende, skal kunne sættes til vejs — hele 20 alen — og nedlades; medens dens anden ende (med papegøjegabet) støtter ind imod masten. Dette har forfatteren til en afhandling om fyrvæsen i Tidsskrift for Søværnen (33. bind, 1898, side 434) ikke lagt mærke til, idet han mener, at „Skagens fyr var et vippefyr . . . . . hvilket fremgår af“ — netop det oven for citerede stykke af kancelliskrivelsen! Men det er jo ikke rigtigt; thi vippefyret havde ingen brug for en papegøjebom, idet dets anordning var en anden, som imidlertid ikke interesserer i denne forbindelse.

Man kunde studse ved bestemmelsen om, at „tømmerværket, som samme lampe skal hænges udi“, skal være af godt stort egetømmer; man skulde tro, at det vilde være en fordel, om det var smækkert og af en lettere træsort end eg. Ved denne bestemmelse har det sikkert været det afgørende hensyn, at bommen ikke for hastig forkullede eller endog brød i brand, og det er vel vanskeligheder af den art, der gjorde, at man snart opgav arrangementet.

Lensmanden henvises i samme brev gentagne gange til at lade sig underrette af forfarne og forstandige mænd. Otto Brahe var næppe uddannet som tømrer eller skibskonstruktør, så han kunde godt have kyn-dig hjælp behov. Hvis han ikke kendte en papegøjebom, er det und-skyldeligt; thi ret længe kan den ikke have været i brug her hjemme i 1560. I oldtiden og hele middelalderen igennem brugte man nemlig — foruden stagsøj, — kun bredsejl, der blev slået til rær, bomme, som ved en strop på midten blev ophængt på masterne. Det er forméntlig Hol-lænderne, der er begyndt med at anvende papegøjebomme til storsejlene på deres ikke alt for store skuder.

Medens det hermed må antages at være klaret, hvorfra navnet pape-gøje i sømandssproget stammer, kunde der endnu rejses det spørgsmål, hvorfor netop den lille langt tilbage siddende mast med sejl og bom er bleven bæret med papegøjenavnet. Det turde komme af, at medens

storsejlet i en almindelig kragejolle ikke behøver nogen bom, idet skødet fæstes til bolte i fartøjrrælingen langt agter ude, så kan papegøjesejlet trods sin lidenhed ikke undvære en bom, da skødet jo når langt uden for agterstævnen. Denne bom har man altså fundet det formålstjenligt at tildanne som papegøje, og det er kun i denne forbindelse, at navnet har holdt sig; alle andre papegøjer kaldes nu til dags gaffelbomme.

Henrik E. Flindt.

TIL DR. PHIL. L. BOBÉ

Til Dr. Bobés Artikel om Ewald i 2. Hæfte af DSt. 1918 maa det være mig tilladt at gøre et Par Bemærkninger.

1) De fremdragne Aktstykker vedrørende Mathias Ewalds Skæbne oplyser intet som helst om Johannes Ewalds preussiske Militærtjeneste. Af Carocs Erklæring fremgaar det, at man paa det angivne Tidspunkt, tre Maaneder efter Brødrenes Adskillelse, mente, at Johannes Ewald var preussisk Husar. Denne Antagelse kan ikke have sit Udspring fra nogen anden end Mathias, der i saa Henseende kun berettede, hvad Broderen ved Afskeden i Hamborg havde fortalt ham, saaledes som det er fremstillet i Levnet og Meninger. Dr. Bobés Oplysning kuldkaster altsaa ingenting.

2) Dr. Bobé tillægger mig med Hensyn til „Jomfruen i Huset“ Meninger, som jeg aldrig har næret, endsige udtalt. Jeg er enig med Dr. Bobé i, at Schønheyder med Udtrykket „Jomfruen i Huset“ betegner Anna Hedevig. Heller ikke har jeg opført noget Æreminde for Jfr. Rørs. Dr. Bobé har i denne Sag gjort sig skyldig i en Forveksling. Jeg har ikke fremsat Postulater, der bringes til at forsvinde ved Dr. Bobés Bemærkninger.

3) Det er ogsaa en Fejltagelse, at jeg skulde have raadet Dr. Bobé til at opgive at læse Litteratur. Ved at slaa den paagældende Passus i min Artikel i Tilskueren efter vil man se, at jeg hverken har udtalt eller antydnet noget saadant.

Hans Brix.

NOGLE VANDRENDE HISTORIER

I en engelsk samling *Humour, wit, & satire of the 17. century*, collected and illustrated by John Ashton. London 1883, som hr. skolebestyrer Wad på Bogø har henledt min opmærksomhed på, findes blandt andet ogsaa en hel del vandrende historier, således et par Münchhausiader; Blichers historie i „Juleferierne“ om vildtet, som forstår latin; historien om „En underlig svend“ (Grundtvig, Folkeæventyr III, 56; afskrift efter et tryk fra 1695 findes i E. T. Kristensens samlinger); historien om skrædderen, der drømte om en fane sammensat af alle de tøjstykker,

han havde stjålet o. fl. Men blandt de mange steds hentede stykker lægger man snart mærke til dem, som bærer kildeangivelsen [52], d. v. s. stammer fra *Pasquil's Jests with the Merriments of Mother Bunch. Wittie, pleasant and delightful*. London . . sold by William Gilbertson (udgav bøger 1640—63).

Fra denne samling stammer de stykker, som i det følgende gengives, således at jeg for hvert henviser til side i Ashtons samling.

1. Wessels „*Hundemordet*“ (s. 128):

En garver fra landet kom løbende gennem Eastcheape med en lang pigkæp over skulderen; en slagterhund bed sig fast i hans bukser. Fyren slap løs og rendte sin pigkæp i halsen på hunden, så den døde. Da slagteren så det, lod han garveren gribe og føre for dommeren, som spurgte ham, hvad grund han havde til at dræbe hunden. „For at forsvare mig,“ sagde garveren. „Ja, men kan du da ikke forsvare dig uden at slå den ihjel?“ „Hr. dommer,“ sagde garveren, „det er meget anderledes her i London end ude på landet, for her ligger stenene fast på gaderne, og hundene løber løse, men ude på landet står hundene fastbundne, og stenene ligger løse, så man kan kaste dem efter dem; hvad skal et menneske her gøre i sin nød andet end bruge sin stok til at forsvare sig med?“ „Men for pokker,“ sagde dommeren, „selv om man også bruger sin stok, så kunde du dog bruge den stumpe ende og ikke den skarpe pig.“ „Sandt nok, hr. dommer,“ sagde garveren, „men betænk, hvis hunden havde vendt den stumpe ende til mig og angrebet mig med halen, så havde der været god mening i, at jeg havde gjort ligesådan; men, hr. dommer, den vendte det skarpe til mig og satte sine tænder i mine bukser, og så vendte jeg det skarpe til den og satte piggen i livet på den.“ „Du er min tro en snedig karl,“ sagde dommeren. „vil I godkende min afgørelse, så køb jer en kande vin og drik på godt venskab, og farvel med jer bægge to.“

[Det ser for øvrigt ud til, at Wessels form er renere end den her gengivne, idet stykket om de faste og løse hunde og sten findes som selvstændig historie andensteds i Ashtons samling¹ og muligvis først senere er kommet ind i denne historie].

2. *Paradis—Paris* (Den dumme kone, se Feilbergs ordbog II, 786 b 18; jfr. Holberg i Peder Paars) (s. 168):

En fattig mand gik og tiggede — han kom lige fra Paris i Frankrig — og hans nød drev ham til en bondegård for at bede om almisse. Konen spurgte ham, hvor han kom fra. „Fra Paris,“ sagde fyren. „Fra Paradis!“ sagde hun; „kender du så min gamle John dær?“ (det var hendes afdøde mand). „Ja, det gör jeg,“ sagde fyren. „Hvordan har han det da?“ spurgte hun. „Jo, han har nok både af mad og drikke, men det er småt med klæder og penge.“ „Å, det gör mig så ondt,“ sagde hun; „vent her et øjeblik!“ og hun løb op i kamret og hentede sin mands ny klæder og fem shilling og sagde: „vær nu så god at hilse

¹ S. 264 fra *All the Workes of John Taylor*. 1630.

min salig John og giv ham denne dragt og fem shilling fra mig!" og så lavede hun en bylt, og den tog fyren og gik sin vej.

Noget efter kom hendes mand hjem og fandt hende glad og lystig, hun sang og trallede, og det plejede hun ikke, så han spurgte hende om grunden. „Jo, mand," sagde hun, „jeg har hørt fra min gamle John idag; han er i Paradis, og har det rigtig godt, men mangler klæder og penge, men nu har jeg sendt ham dit bedste sæt og fem shilling i penge." Hendes mand så nok, hun var narret, og spurgte hende, hvor manden var blevet af. Da hun viste ham vejen, satte han sig på sin bedste hest og vilde indhente ham for at få klæderne. Da fyren så den anden komme ridende, kastede han klæderne i en grøft og gik ganske rolig afsted. Da manden nåede ham, spurgte han: „Så du ikke en fyr gå denne vej med med en bylt på ryggen?" „Jo," sagde fyren, „han er lige gået ind i krattet dær!" „Å, hold min hest, mens jeg løber ind efter ham!" „Ja, det skal jeg nok," sagde fyren, og så snart manden var inde i krattet, var også fyren nede i grøften efter bylten, og så satte han sig op på hesten og red bort. Da manden kom tilbage, var hesten borte.

Da han kom hjem, spurgte hans kone, om han så nåede fyren. „Jo," sagde han, „det gjorde jeg, og jeg lånte ham min hest at ride på, for der er jo så lang vej til Paradis." „Det har du ret i, lille mand!" sagde hun, „og det skal jeg takke dig for, så længe jeg lever, fordi du tænker så venligt på min gamle John."

3. *Krøllingen mod strömmen (Motvalls käring, se Feilb. III, 614 b, 2A)* (s. 182):

Da Comes fra Stapforth hørte, at hans kone var druknet på vejen fra markedet, gik han med nogle af sine venner for at finde hende i åen. De andre søgte ned ad strömmen, men han søgte op ad. Så sagde de, han så til den gale side. „Hvorfor det?" spurgte han. „Jo," sagde de, „du skulde se ned med strömmen og ikke imod den." „Nej," sagde han, „hun var altid kontrær, mens hun levede, så jeg er vis på, hun vil også gå imod strömmen, nu hun er død."

4. *Hvor lidt en læge forstår sig på sygdom.* (Smf. Bondesons historie om *Kåsen och dokturen*) (s. 184):

Der var en rig bonde i Norfolk, som længe havde været syg; han sendte bud efter en læge, som kom, følte hans puls, så på hans vand og så sagde ham, at han ikke kunde komme sig. Nå, ved guds hjælp kom manden sig, og som han en dag er ude og går, møder han lægen, som bliver meget forskrækket over at se ham og spørger, om han ikke er den og den bonde. „Jo, vist er jeg det!" „Er du død eller levende?" „Død er jeg, men da jeg forstår mig på så mange ting, har Gud sendt mig ned for at hente alle de læger, jeg kan få." Så blev lægen bange og rystede af skræk, men bonden sagde: „Du skal ikke være bange, for skönt jeg sagde *alle de læger*, tænkte jeg ikke på dig, for jeg er ikke så dum, at jeg regner dig for læge; du er nok bedre til at kurere hunde end mennesker!" Dermed gik han sin vej, men lægen blev ikke helt rolig, så længe han kunde se ham.

5. *Prokuratorens råd* (Grundtvigs Folkeæventyr III, 27, sml. Feilb. II, 878 b, 49) (s. 223):

Der var en dagdriver i London, som fik varer for 50 pund hos en købmand, og han skulde betale om seks måneder. Men da de seks måneder var omme, havde han ingenting betalt, og han blev så stævnet, og han så ingen anden udvej end at betale eller gå i fængsel. Så gik han til en klog prokurator og søgte råd. „Hvad får jeg for rådet, hvis jeg skaffer dig fri?“ sagde han. „Fem mark,“ sagde den anden; „jeg har dem her, og så snart det er overstået, skal I få dem.“ „Ja, så må du følge mit råd; når du kommer for dommeren, skal du aldrig sige andet end *mæ!* hvad han end spørger dig om.“

Han kommer for dommeren, og dommeren spørger ham: „Skylder du denne købmand så og så meget?“ „Mæ!“ sagde han. „Nå, dit Mæ-hæ! svar mig på, hvad jeg spørger!“ „Mæ!“ sagde han igen. „Nej ved I hvad,“ sagde dommeren, „det må jo være et rent fårehoved, siden han svarer i fåresproget!“ „Ja,“ sagde advokaten, „det er utroligt, at en fornuftig købmand kan betro sådan et fæ varer for så mange penge!“ Og han fik dommeren til at afvise sagen. Da det hele var overstået, krævede advokaten sine fem mark. „Mæ!“ sagde den anklagede. „Ja, nu behøver du ikke at sige *mæ* længer; betal nu mine penge!“ „Mæ!“ sagde han igen. Og alt, hvad advokaten gjorde og sagde, fik han ikke andet end *mæ!* for sit gode råd.

Marius Kristensen.
